

**ISSN 2303-8020
UDK:0/7**

EVROPSKA REVIJA

Br. 1 (15), 2022.

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT
BRČKO, 2022.**

**EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT
BRČKO 2022.**

EVROPSKA REVIJA

Izdavač: Evropski univerzitet Brčko distrikt

Adresa: Brčko, Bijeljinska cesta 72-74

Telefon: 00387 49 590 605

e-mail: evropska.revija@eubd.edu.ba

ISSN 2303-8020 UDK: 0/7 Broj 1 (15), 2022. God.VII, vol. I

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Kojo Simić

Uređivački odbor

Prof. dr Kojo Simić, glavni urednik, akademik prof. dr Miroslav Baljak, zamjenik glavnog urednika; akademik prof. dr Zoran Milošević, član; akademik prof. dr Nedeljko Stanković, član; emeritus prof. dr Radoslav Galić, član; prof. dr Drago Tešanović, član; prof. dr Halid Žigić, član; prof. dr Esed Karić, član; prof. dr Anka Bulatović, član; prof. dr Edin Ramić, član; prof. dr Izet Banda, član.

Sekretar odbora

Prof. dr. Albina Fazlović

Savjet časopisa

Akademik univ. prof. dr. phil. dr. hc. dr. habil. Wolfgang Rohrbach (Austrija); prof. dr. Igor Bogorodicki (Rusija); prof. dr. Kiril Ševčenko (Bjelorusija); prof. dr. Ahmad Gašamoglu (Azerbejdžan); prof. dr. Danilo Kapaso (Italija); akademik prof. ddr. habil. Aleksios Panagopoulos (Grčka); prof. dr. Istvan Laslo Gal (Mađarska); akademik prof. dr. Zdravko Ebling (Hrvatska), prof. dr Kadrija Hodžić (Bosna i Hercegovina) i akademik prof. dr. Branislava Perunić (Bosna i Hercegovina).

Lektor

Prof. dr. Kojo Simić

Prelom i štampa

Markos, Banja Luka

Časopis izlazi dva puta godišnje

Tiraž 200 primjeraka

Radove objavljene u ovom časopisu nije dozvoljeno preštampavati, bilo u cjelini, bilo u dijelovima, bez izričite saglasnosti izdavača. Ocjene iznesene u člancima lični su stavovi njihovih pisaca i ne izražavaju mišljenje niti uredništva, niti ustanova u kojima su autori zaposleni.

POVODOM PETNAESTOG BROJA EVROPSKE REVIJE

Poštovani saradnici i čitaoci „Evropske revije“,

neizmjerna sreća našeg Univerziteta ogleda se u tome što imamo vrijedne, dobre i vjerne saradnike. Da je to istina dokazujemo tim što i u vrijeme opake pandemije, koja je zahvatila period naših posljednjih par brojeva, a koja je i u ovom trenutku prisutna u manjoj mjeri, nismo ostali bez objave istih koji su redovno i na vrijeme ugledali svjetlost dana u štampi.

Pred vama je, dragi čitaoci, petnaesti broj u kojem su objavljeni radovi sa jako interesantnim ogledima i studijama iz različitih oblasti. Očekujemo da će još bogatiji radovi stići od vas, naših najvrijednijih i najvjernijih saradnika, kako bismo našu osmu godinu objavljivanja radova počeli veoma uspješno, u prvom polugodištu 2022. godine.

I ubuduće se nadamo vašoj saradnji, te pozivamo zaposlene na Evropskom univerzitetu Brčko distrikta, Evropskog univerziteta „Kallos“ Tuzla, kao i vrijedne kolege sa svih Univerziteta Bosne i Hercegovine i šire da šalju svoje radove radi objavljivanja u časopisu. Za svaku pohvalu su vrijedne kolege iz Republike Hrvatske koji redovno i u zavidnom broju šalju radove koji se objavljaju u našoj Reviji.

Moram napomenuti i to da, obavljati dužnost glavnog i odgovornog urednika časopisa, nije nimalo jednostavno, te zbog toga pozivam i molim sve autore da se pridržavaju *Uputstva za pisanje radova*, a koje se nalazi, kako na stranici Univerziteta, tako i u svakom broju našeg časopisa. Poštujući navedeno svi ćemo biti zadovoljniji i radovi će biti blagovremeno, prema predviđenoj dinamici, objavljivani.

Kao što smo već naveli u prošlom broju, tako želimo napomenuti i sada, da ne pravimo bilo kakvu selekciju kako bi nečiji rad bio na prvom, a nečiji na posljednjem mjestu. U časopis radove unosimo onim redom kako koji, uvaženi, autor pošalje.

Zahvaljujemo se na razumijevanju, unaprijed se radujemo nastavku neprekidne uspješne saradnje i još jednom pozivamo autore da svojim radovima i dalje obogaćuju teoriju i praksu vaspitno - obrazovnog procesa.

Glavni i odgovorni urednik:
prof. dr Kojo Simić

S A D R Ž A J

Izet Banda, Mirsad Nalić, Damir Šarić KOMPARATIVNA ANALIZA INDIKATORA INDEKSA LPI I INDEKSA ETI BOSNE I HERCEGOVINE U ODNOSU NA DRŽAVE REGIONA	5
Kojo Simić, Esmeralda Božić UTICAJ ZAGAĐENOG VAZDUHA NA OKOLINU	15
Damir Šarić, Azira Osmanović, Izet Banda UTICAJ RAČUNOVODA NA PROCES UPRAVLJANJA POSLOVNIM RIZICIMA	28
Željko Petrović PREDSTAVNIŠTVA ENTITETA BOSNE I HERCEGOVINE U INOZEMSTVU KAO VID UČEŠĆA U VANJSKOJ POLITICI BOSNE I HERCEGOVINE	40
Violeta Lukić-Vujadinović UTICAJ MAS-MEDIJA NA BEZBJEDNOST DRUMSKOG SAOBRAĆAJA	53
Perica Ivanek STRUČNO USAVRŠAVANJE I PEDAGOŠKO-PSIHOLOŠKE KOMPETENCIJE NASTAVNIKA	63
Branislava Narančić Joveljić ISPITIVANJE UTICAJA RAZVIJENOSTI INFRASTRUKTURE NA PERFORMANSE TURIZMA PRI PROMJENI STOPE EKONOMSKOG RASTA	84
UPUTSTVO AUTORIMA	99

Pregledni naučni rad
UDK 330.34(497.6):339.9(497:497.6)
DOI: 10.7251/ERB2215005B

Prof. dr. sc. Izet Banda¹
Doc. dr. sc. Mirsad Nalić²
Doc. dr Damir Šarić³

KOMPARATIVNA ANALIZA INDIKATORA INDEKSA LPI I INDEKSA ETI BOSNE I HERCEGOVINE U ODNOSU NA DRŽAVE REGIONA

Apstrakt: U ovom radu obrađena je komparativna analiza indikatora indeksa logističkih perfomansi (indeks LPI-engl. kr. Logistics Perfomance Index) i indikatora indeksa ETI (engl. kr. Logistics Perfomance Index)-indeksa globalnog omogućavanja obavljanja trgovine BiH u odnosu na analizirane države regionalne. Ocjena Indeksa logističkih perfomansi analiziraće se putem komparativnog analiziranja šest komponenti Indeksa LPI, a to su: 1. carina, 2. infrastruktura, 3. međunarodna otprema, 4. logistička konkurenčija, 5. mogućnost praćenja pošiljke i 6. blagovremenost otpreme. Indeks ETI procjenjuje u kojoj mjeri institucije, politika, infrastruktura i usluge omogućavaju slobodan protok roba preko granica i do odredišta. Ovaj indeks predstavlja kompilaciju četiri glavne kategorije (ili subindeksa): 1. pristup tržištu, 2. graničnu administraciju (carinska služba), 3. transport i komunikacijsku infrastrukturu i 4. poslovno okruženje. Na bazi komparativnog analiziranja indeksa LPI između država regionala evidentno je poboljšanje logističkih perfomansi BiH prema zadnjem Indeksu LPI 2018. Prema indeksu ETI 2016 BiH je lošije rangirana u odnosu na indeks ETI 2014. Poboljšanje pozicije na LPI i ETI listi, za sve države regionala, pa i za BiH predstavlja važan preduslov za povećanje vrijednosti i obima vanjske trgovine.

Ključne riječi: vanjska trgovina, vancarinske barijere, indeks LPI, indeks ETI, BiH, države regionalne.

Uvod

U okviru ovog rada izvršena je komparativna analiza indikatora indeksa logističkih perfomansi (indeks LPI) i indikatora indeksa koji prati globalno omogućavanje odvijanja trgovine (indeks ETI) BiH u odnosu na države regionalne.

---

¹ Ekonomski fakultet, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, e-mail: izet.banda@gmail.com

² Ekonomski fakultet, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, e-mail: nalic.mirsad@gmail.com

³ Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, e-mail: damir-saric@hotmail.com

Indeks LPI je interaktivni alat za komparaciju koji je stvoren kako bi pomogao zemljama da prepoznaju izazove i mogućnosti s kojima se suočavaju u svojim performansama u trgovinskoj logistici i što mogu učiniti da poboljšaju svoje performanse. LPI 2018 omogućuje komparaciju u 160 zemalja.

Indeks logističkih performansi (kr. engl. LPI-Logistics Performance Index) sastoji se od 6 komponenti a to su: 1. carina, 2. infrastruktura, 3. međunarodna otprema, 4. logistička konkurenca, 5. mogućnost praćenja pošiljke i 6. pravovremenost. Indeks sa svojim osnovnim indikatorima, kao što su troškovi i kašnjenja, formira bazu podataka na osnovu izvođenja trgovinske logistike i što mogu učiniti da poboljšaju svoje performanse. Uticaj na međunarodnu vanjsku trgovinu analiziraće se i sa aspekta indeksa ETI (engl. The enabling trade index) koji prati globalno omogućavanje odvijanja trgovine.

Indeks ETI procjenjuje u kojoj mjeri institucije, politika, infrastruktura i usluge omogućavanje slobodan protok roba preko granica i do odredište. Ovaj indeks predstavlja kompilaciju četiri glavne kategorije (ili subindeksa): 1. pristup tržištu, 2. graničnu administraciju (carinska služba), 3. transport i komunikacijsku infrastrukturu i 4. poslovno okruženje.

Komparativna analiza indikatora indeksa LPI BiH u odnosu na države regionala i ostalih selektiranih država

Indeks logističkih performansi sastoji se od 6 komponenti a to su: 1. carina, 2. infrastruktura, 3. međunarodna otprema, 4. logistička konkurenca, 5. mogućnost praćenja pošiljke i 6. pravovremenost. Indeks sa svojim osnovnim indikatorima, kao što su troškovi i kašnjenja, formira bazu podataka na osnovu izvođenja trgovinske logistike i što mogu učiniti da poboljšaju svoje performanse.

Komparativni pregled indikatora indeksa LPI BiH i država regionala po rangu i broju bodova (od 1-5) prezentira se u tabeli 1.

Tabela 1: Komparativni pregled indeksa LPI po rangu i broju bodova koje ostvaruju države regionala

Države	LPI 2018		LPI 2016		LPI 2014		LPI 2012		LPI 2010	
	Rang	Br. bod. od 1-5								
Rumunija	48	3,12	60	2,99	40	3,26	54	3,00	59	2,84
Bugarska	52	3,03	72	2,81	47	3,16	36	3,21	63	2,83
Hrvatska	49	3,10	51	3,16	55	3,05	42	3,16	74	2,77
Srbija	65	2,84	76	2,76	63	2,96	75	2,80	83	2,69
Crna Gora	77	2,75	123	2,38	67	2,88	120	2,45	121	2,43
BiH	72	2,81	97	2,60	81	2,75	55	2,99	87	2,66
Sj.Makedonija	81	2,70	106	2,51	117	2,50	99	2,56	73	2,77
Slovenija	35	3,31	53	3,18	38	3,38	34	3,29	57	2,87

Izvor: <http://www.lpiworldbank.org> (22.07.2021.)

Iako se samo jedan dio indeksa LPI odnosi na ocjenu rada carinske službe, ostale komponente sadrže još neke od značajnih odrednica izgradnje logističkog kapaciteta svake države tako da se indeks LPI za BiH može posmatrati kao ocjena stanja logistike u cijelosti. Države regiona CEFTA, među kojima se nalazi i BiH, *ostvaruju uglavnom prosječan broj bodova LPI, koji prelazi 2,50 i u skladu sa tim, ne nalaze se u samom vrhu LPI liste, već na središnjim pozicijama.* Na tim pozicijama, države ovog regiona se i nalaze zahvaljujući činjenici da se radi o regionu u kom je primjenjeno više programa sa ciljem olakšavanja međunarodne trgovine, naročito usmjerenih ka modernizaciji rada carinske službe. *Najbolju poziciju što se tiče indeksa LPI BiH ostvarila je u 2012. godini kada se je nalazila na 55. poziciji od ukupno analiziranih u toj godini od 155 država.*

Poboljšanje pozicije na LPI listi, za sve države regiona, pa i za BiH predstavlja važan preduslov za povećanje vrijednosti i obima vanjske trgovine.

Komparativni pregled šest komponenti indeksa LPI za BiH prezentira se u tabeli 2.

Tabela 2: Komparativni pregled šest komponenti indeksa LPI za BiH po periodima

LPI 2007- 2018	Carina od 1-5	Infrastruktura od 1-5	Međunarodna otprema od 1-5	Logistička konkurenca od 1-5	Mogućnost praćenja pošiljke od 1-5	Blagovremenost od 1-5
LPI 2018	2,63	2,42	2,84	2,80	2,89	3,21
LPI 2016	2,69	2,61	2,28	2,52	2,56	2,94
LPI 2014	2,41	2,55	2,78	2,73	2,55	3,44
LPI 2012	2,65	2,86	3,00	2,93	2,81	3,61
LPI 2010	2,33	2,22	3,10	2,30	2,68	3,18
LPI 2007	2,32	2,26	2,50	2,37	2,29	3,00

Izvor: <http://www.lpiworldbank.org> (22.7.2021.)

Iz prezentiranih komparativnih podataka komponenti indeksa LPI za BiH evidentno je da su kod zadnjeg izvještaja indeksa LPI 2018 u odnosu na indeks LPI 2016 poboljšanja uočena kod komponente carina (2,63) i komponente infrastruktura (2,42), dok su kod ostalih komponenti evidentne lošije pozicije (međunarodna otprema, logistička konkurenca, mogućnost praćenja otpreme i blagovremenosti otpreme).

Komparativni pregled prvih 10 država prema indeksu LPI prezentira se u tabeli 3.

Tabela 3: Komparativni pregled prvih 10 država svijeta prema indeksu LPI

Države	LPI 2018		LPI 2016		LPI 2014		LPI 2012		LPI 2010	
	rang	bodovi od 1-5								
Njemačka	1	4,20	1	4,23	1	4,12	4	4,03	1	4,11
Nizozemska	6	4,02	4	4,19	2	4,05	5	4,02	4	4,07
Belgijska	3	4,04	6	4,11	3	4,04	7	3,98	9	3,94
V. Britanija	9	3,99	8	4,07	4	4,01	10	3,90	8	3,95
Singapur	7	4,00	5	4,14	5	4,0	1	4,13	2	4,09
Švedska	2	4,05	3	4,20	6	3,96			3	4,04
Norveška					7	3,96			10	3,93
Luksemburg			2	4,22	8	3,95			5	3,98
USA			10	3,99	9	3,92	9	3,93		
Japan	5	4,03			10	3,91	8	3,93	7	3,97
Austrija	4	4,03	7	4,10						
Danska	8	3,99					6	4,02		
Finska	10	3,99					3	4,05		
Hong Kong			9	4,07			2	4,12		
Švicarska									6	3,97

Izvor: <http://www.lpiworldbank.org> (12.7.2021.)

Prema komparativnim podacima iz tabele 3 evidentno je da Njemačka zauzima vodeću poziciju po indeksu LPI osim po indeksu LPI 2012 kada je postigla 4. poziciju. U strukturi indeksa LPI 2018 država Njemačka zauzela je vodeću poziciju kod subindeksa carina, infrastruktura, logistička konkurenčija, dok je kod indikatora međunarodna otprema zauzela 4. poziciju, kod mogućnosti praćenja pošiljke 2. poziciju i kod blagovremenosti logistike 3. poziciju.

Komparativni pregled posljednjih 10 država prema indeksu LPI prezentira se u tabeli 4.

Tabela 4: Komparativni pregled posljednjih 10 država prema indeksu LPI

Države	LPI 2018		LPI 2016		LPI 2014		LPI 2012		LPI 2010	
	rang	bodovi od 1-5								
Jemen					151	2,18				
Kuba					152	2,18			150	2,07
Sudan					153	2,16	148	2,10	146	2,21
Džibuti					154	2,15	154	1,80		
Sirija			160	1,60	155	2,09				
Eritreja	155	2,09			156	2,08	147	2,11	154	1,70
Kongo R.					157	2,08	149	2,08		
Afganistan	160	1,95			158	2,07				
Kongo Dem.R.					159	1,88				
Somalija			158	1,75	160	1,77			155	1,34
Angola	159	2,08								
Burundi	158	2,06					155	1,61		
Niger	157	2,07								
Siera Leone	156	2,08	155	2,03			150	2,08	153	1,97
Libija	154	2,11								
Haiti	153	2,11	159	1,72			153	2,03		
Zimbabve	152	2,12	151	2,08						

C.A.R.	151	2,15							
Mauritanija			157	1,87					
Ekvat. Gvineja			156	1,88					
Lesoto			154	2,03					
Tadžikstan			153	2,06					
Lao PDR			152	2,07					
Čad					152	2,03			
Nepal					151	2,04	147	2,20	
Komoros					146	2,14			
Namibija							152	2,02	
Ruanda							151	2,04	
Gvineja							149	2,10	
Irak							148	2,11	

Izvor:<http://www.lpiworldbank.org> (06.7.2021.).

Od deset država sa najlošijim indeksom LPI nije slučajno da je sedam država afričkog kontinenta koje pripadaju najnerazvijenijim državama u svijetu.

Komparativna analiza indikatora indeksa ETI BiH u odnosu na države regionalne i ostalih selektiranih država

Uticaj na međunarodnu vanjsku trgovinu analiziraće se i sa aspekta indeksa ETI (engl. The enabling trade index) koji prati globalno omogućavanje odvijanja trgovine.

Indeks ETI procjenjuje u kojoj mjeri institucije, politika, infrastruktura i usluge omogućavaju slobodan protok roba preko granica i do odredišta. Ovaj indeks predstavlja komplikaciju četiri glavne kategorije (ili subindeksa): 1. pristup tržištu, 2. graničnu administraciju (carinska služba), 3. transport i komunikacijsku infrastrukturu i 4. poslovno okruženje.

Komparativni pregled položaja selektiranih razvijenih ekonomija svijeta prema indeksu ETI za 2016, 2014, 2012 i 2010. godinu prezentira se u tabeli 5.

Tabela 5: Top države prema indeksu ETI u periodu 2010, 2012, 2014. i 2016 godina

Države	ETI 2014		ETI 2014		ETI 2012		ETI 2010	
	rang	zbir od 1-7	rang	zbir od 1-7	rang	zbir od 1-7	rang	zbir od 1-7
Singapur	1	6,00	1	5,9	1	6,14	1	6,06
Hong Kong	3	5,7	2	5,5	2	5,67	2	5,70
Nizozemska	2	5,7	3	5,3	7	5,32	10	5,26
Novi Zeland	18	5,3	4	5,2	5	5,34	6	5,33
Finska	6	5,6	5	5,2	6	5,34	12	5,25
VB	8	5,5	6	5,2	11	5,18	17	5,06
Švicarska	11	5,4	7	5,2	8	5,29	5	5,37
Čile	21	5,3	8	5,1	14	5,12	18	5,06

Švedska	5	5,6	9	5,1	4	5,39	4	5,41
Njemačka	9	5,5	10	5,1	13	5,13	13	5,20
Danska	12	5,4	17	5,0	3	5,41	3	5,41
Kanada	24	5,2	14	5,0	9	5,22	8	5,29
Luksemburg	4	5,6	11	5,1	10	5,20	9	5,28
Norveška	17	5,3	12	5,1	12	5,17	7	5,32

Izvor:<http://www3.weforum.org.pdf> (07.6.2021.)

Komparativni pregled položaja BiH i selektiranih država u regionu u periodu 2009.-2016. godine prezentira se u tabeli 6 .

Tabela 6: Komparativni pregled položaja BiH i selektiranih država prema indeksu ETI u regionu u periodu 2009-2016. godine

Države	ETI 2016		ETI 2014		ETI 2012		ETI 2010		ETI 2009
	rang	zbir od 1-7	rang	zbir od 1-7	ran g	zbir od 1-7	ran g	zbir od 1-7	rang
BiH	83	4,1	78	3,9	80	3,87	80	3,85	102
Hrvatska	44	4,8	56	4,2	46	4,39	45	4,45	39
Srbija	64	4,4	89	3,7	71	3,97	67	3,98	-
Sj. Makedonija	56	4,5	63	4,1	61	4,13	56	4,16	68
Crna Gora	62	4,5	49	4,3	39	4,46	43	4,47	-
Slovenija	32	5,0	38	4,4	33	4,65	35	4,68	31
Albanija	60	4,5	69	4,0	49	4,36	59	4,13	63
Rumunija	48	4,6	75	3,9	69	4,02	54	4,18	54
Bugarska	53	4,5	70	4,0	74	3,93	78	3,87	72
Madarska	38	4,9	50	4,3	47	4,39	49	4,30	38
Grčka	52	4,6	67	4,0	67	4,07	55	4,17	47

Izvor:<http://www3.weforum.org.pdf> (07.6.2021.)

Pozicija BiH na 83. mjestu, lošija je pozicija u komparaciji analiziranih perioda osim u odnosu na indeks ETI 2009 kada je zauzimala 102. Poziciju. Rezultat po indeksu ETI 2016. godine dobijen je kao prosjek četiri podindeksa, od kojih je prema podindeksu Pristup tržištu BiH se nalazila na 53 poziciji. BiH je poslije Srbije najlošije rangirana država među selektiranim državama prema indeksu ETI 2016 godine. Prema indeksu ETI 2009, 2010 i prema indeksu ETI 2016 BiH je zauzimala posljednju poziciju od selektiranih država. Varijable koje utiču na formiranje podindeksa pristup tržištu su prosječna ponderisana carinska stopa, vancarinske barijere, udio bescarinskog uvoza, najviše carine, carinska disperzija, carine sa kojima se suočava i povlastice na tržišnoj destinaciji. Prema podindeksu granična administracija (carinska služba) i prema trećem stubu 2. tj. efikasnost i transparentnost granične administracije podindeksa indeksa ETI BiH se nalazila na 69 poziciji. BiH se nalazila na 103 poziciji prema 3. podindeksu transport i komunikacijska infrastruktura i prema 4. podindeksu tj.indeksu poslovnog okruženja BiH se nalazila na 107. poziciji. Na bazi rezultata ova četiri podindeksa može se zaključiti da su podindeks transport i

komunikacijska infrastruktura i podindeks poslovno okruženje najviše uticali na ukupnu lošiju poziciju BiH prema indeksu ETI 2018.

Komparativni pregled strukture indeksa ETI sa četiri podindeksa i pojedinačno rangiranje prema podindeksima za BiH u 2014.i u 2016 godini prezentira se u tabeli 7.

Tabela 7: Komparativni pregled strukture indeksa ETI 2014-2016 sa četiri podindeksa i pojedinačno rangiranje prema podindeksima za BiH

Država	Podindeksi							
	Pristup tržištu		Carinska služba		Transportna i komunikaciona infrastruktura		Poslovno okruženje	
	Rang 2016	Rang 2014	Rang 2016	Rang 2014	Rang 2016	Rang 2014	Rang 2016	Rang 2014
BiH	53	45	69	90	103	88	107	64

Izvor:<http://www3.weforum.org.pdf> (07.6.2021.)

U odnosu na indeks ETI 2014 postignuti su bolji rezultati samo u podindeksu 2-Carinska služba, dok su u drugim podindeksima postignuti lošiji rezultati.

U tabelama 8.i 9. prezentiraju se najproblematičniji faktori za uvoz i izvoz po indeksu ETI 2016.

Tabela 8:Najproblematičniji faktori za uvoz BiH po indeksu ETI 2016

Najproblematičniji faktori za uvoz	Ocjena
Opterećujuće uvozne procedure	21.9
Tarife i necarinske barijere	21.1
Korupcija na granici	15.6
Domaći tehnički zahtjevi i standardi	9.9
Zločin i kradja	8.5
Neprikladna telekomunikacijska infrastruktura	8.2
Visoki troškovi ili kašnjenja uzrokovana domaćim prijevozom	7.7
Visoki troškovi ili kašnjenja uzrokovana međunarodnim prijevozom	7.1

Izvor:<http://www3.weforum.org.pdf> (07.6.2021.)

Tabela 9: Najproblematičniji faktori za izvoz BiH po indeksu ETI 2016

Najproblematičniji faktori za izvoz	Ocjena
Tehnički uvjeti i standardi u inozemstvu	13.5
Identificiranje potencijalnih tržišta i kupaca	13.3
Neprikladna tehnologija i vještine proizvodnje	10.5
Poteškoće u ispunjavanju zahtjeva kupaca za kvalitetom i količinom	10.1
Tarifne zapreke u inozemstvu	9.5
Pristup financiranju trgovine	9.2
Opterećujući postupci na stranim granicama	8.8
Pravila o podrijetlu iz inozemstva	8.5
Pristup uvoznim inputima po konkurentnim cijenama	6.9
Visoki troškovi ili kašnjenja uzrokovana domaćim prijevozom	3.9
Visoki troškovi ili kašnjenja uzrokovana međunarodnim prijevozom	3.0
Korupcija na stranim granicama	2.5

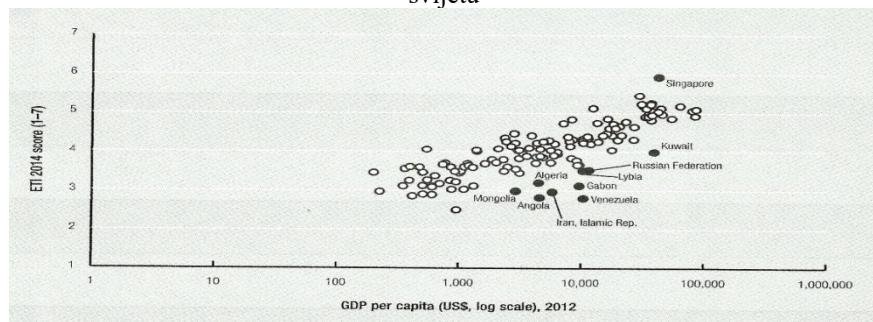
Izvor:<http://www3.weforum.org.pdf> (07.6.2021.)

Napomena: S popisa faktora, ispitanici iz Ankete o izvršnom mišljenju Svjetskog ekonomskog foruma trebali su odabratи pet najproblematičnijih faktora u svojoj zemlji i svrstati ih među 1 (najproblematičnije) i 5. Ocjena odgovara odgovorima ponderiranim prema njihovoj ljestvici.

Korelacija između GDP per capita i skale indeksa ETI 2014 za 138 država u svijetu prezentira se u grafikonu 1.

Prema grafikonu 1 evidentno je da postoji korelacija između država sa većim GDP per capita i vrijednosti u skali od 1-7, osim podindeksa pristupa tržištu gdje je odnos obrnut. Očekivano države sa niskim GDP per capita obično uživaju bolji pristup tržištu, posebno kroz preferencijalne trgovinske sporazume. U drugim stubovima indeksa ETI 2014, jaz između država napredne ekonomije i država u razvoju i dalje je veliki. Napredne ekonomije zauzimaju 17 pozicija među 20 rangiranih ekonomija prema indeksu ETI. Te države tipično imaju niže trgovinske troškove i to ne samo zbog njihovih nižih carina, već zato što njihov ekonomski razvoj je usko povezan sa poboljšanjem mogućnosti u administraciji, infrastrukturi, telekomunikaciji i regulaciji.

Grafikon 1: Korelacija između GDP per capita i skale indeksa ETI 2014 za 138 država u svijetu

Izvor:<http://www3.weforum.org.pdf> (07.6.2021.)

Zaključak

U okviru ovog rada izvršena je komparativna analiza indikatora indeksa logističkih performansi (indeks LPI) i indikatora indeksa koji prati globalno omogućavanje odvijanja trgovine (indeks ETI) BiH u odnosu na države regionala i selektiranih država u svijetu.

Indeks LPI je interaktivni alat za komparaciju koji je stvoren kako bi pomogao zemljama da prepoznaju izazove i mogućnosti s kojima se suočavaju u svojim performansama u trgovinskoj logistici i što mogu učiniti da poboljšaju svoje performanse. LPI 2018 omogućuje komparaciju u 160 zemalja.

Indeks logističkih performansi LPI sastoji se od 6 komponenti a to su:1. carina, 2. infrastruktura, 3. međunarodna otprema, 4. logistička konkurenčija, 5. mogućnost praćenja pošiljke i 6. pravovremenost. Indeks sa svojim osnovnim indikatorima, kao što su troškovi i kašnjenja, formira bazu podataka na osnovu izvođenja trgovinske logistike i što mogu učiniti da poboljšaju svoje performanse. Uticaj na međunarodnu vanjsku trgovinu analiziran je sa aspekta indeksa ETI koji prati globalno omogućavanje odvijanja trgovine.

Indeks ETI procjenio je u kojoj mjeri su institucije, politika, infrastruktura i usluge omogućili slobodan protok roba preko granica i do odredište. Ovaj indeks predstavlja kompilaciju četiri glavne kategorije (ili subindeksa):1. pristup tržištu, 2. graničnu administraciju (carinska služba), 3. transport i komunikacijsku infrastrukturu i 4. poslovno okruženje. Po indeksu ETI najproblematičniji faktori kod uvoza u BiH od 9 prezentiranih su: opterećenje uvoznih procedura (ocjena 21,9), tarife i necarinske barijere (21,1), korupcija na granici (15,6) kao i domaći tehnički zahtjevi i standardi (9,9) dok su kod izvoza BiH od 12 najproblematičnijih faktora evidentirani su: tehnički uslovi i standardi u inozemstvu (ocjena 13,5), identificiranje potencijalnih tržišta i kupaca (13,3), poteškoće u ispunjavanju zahtjeva kupaca za kvalitetom i količinom (10,1) kao i tarifne zapreke u inozemstvu (9,5). Korelacija između GDP per capita i skale indeksa ETI 2014 za 138 država u svijetu prezentirana u grafikonu 1 evidentirala je da postoji korelacija između država sa većim GDP per capita i vrijednosti u skali od 1-7 , osim podindeksa pristupa tržištu gdje je odnos obrnut. Očekivano države sa niskim GDP per capita obično uživaju bolji pristup tržištu, posebno kroz preferencijalne trgovinske sporazume. U drugim stubovima indeksa ETI 2014, jasno je da napredne ekonomije zauzimaju 17 pozicija među 20 rangiranih ekonomija prema indeksu ETI. Te države tipično imaju niže trgovinske troškove i to ne samo zbog njihovih nižih carina, već zato što njihov ekonomski razvoj je usko povezan sa poboljšanjem mogućnosti u administraciji, infrastrukturi, telekomunikaciji i regulaciji.

Literatura

1. Bijelić, P. (2004). *Necarinske barijere u međunarodnoj trgovini*. Beograd: Prometej.
2. Krugman, P. i Obstfeld, M. (2006). *Medunarodna ekonomija.sedmo izdanje*. Zagreb: MATE.
3. Samuelson, P. i Nordhaus,V. (2009). *Ekonomija, osamnaesto izdanje*, Zagreb: MATE.

4. Thompson, A., Stricland, A. i Gamble, J.(2008). *Strateški menadžment, četrnaesto izdanje*. Zagreb: MATE.
5. Unković, M. (2010), *Međunarodna ekonomija, peto izmjenjeno i dopunjeno izdanje*. Beograd: Univerzitet Singidunum.
6. <http://www.wto.org>
7. <http://www3.wefforum.org>
8. <http://www.lpiworldbank.org>

Abstract: This paper deals with a comparative analysis of the indicators of the Logistics Performance Index (LPI) and the ETI (Global Logistics Performance Index) - the index of global trade facilitation in BiH in relation to the analyzed countries in the region. The evaluation of the Logistics Performance Index (LPI) will be analyzed through a comparative analysis of six components of the LPI Index, namely: 1. customs, 2. infrastructure, 3. international shipment, 4. logistics competition, 5. the possibility of tracking the shipment and 6. timeliness of shipment. The ETI index assesses the extent to which institutions, policies, infrastructure and services allow the free movement of goods across borders and to destinations. This index is a compilation of four main categories (or sub-indices): 1. market access, 2. border administration (customs), 3. transport and communication infrastructure and 4. business environment. On the basis of comparative analysis of the LPI index between the countries of the region, the improvement of logistics performance of BiH according to the last LPI Index 2018 is evident. LPI and ETI lists, for all countries in the region, including BiH is an important prerequisite for increasing the value and volume of foreign market.

Key words: foreign trade, customs barriers, LPI index, ETI index, BiH, countries of the region.

Prof. dr. Kojo Simić¹
Prof. Esmeralda Božić²

UTICAJ ZAGAĐENOG VAZDUHA NA OKOLINU

Apstrakt: Svrha ovog rada je da otvorimo svijest o današnjem velikom problemu pred kojim nažalost vrlo često zažmurimo. Upoznaćemo i njegove najveće uzročnike kao i neka od eventualnih rješenja. Takođe ćemo sagledati situaciju u našoj državi po pitanju zagađenja, koje je nažalost sve veće.

Zagađenje vazduha nastaje u prvom redu kao posljedica sve većeg broja razvoja tehnike i tehnologije. Razvoj industrijalizacije ima svoje prednosti, ali istim tempom nanosi velike posljedice na okolinu i na samog čovjeka i njegov svakodnevni život. U savremenim uslovima našeg privrednog i društvenog razvoja zaštita životne sredine i njen dalje unapređivanje predstavljaju veoma značajno pitanje za koje je trajno zainteresovano naše cijelo društvo. Zagadenost vazduha se javlja kao osnovni problem u oblastima gdje je razvijena industrija. Posebno se javlja u gradovima sa razvijenim saobraćajem, gdje je učešće produkata sagorijevanja od motornih vozila skoro 50%.

Ključne riječi: zagađenje, zaštita okoline, posljedice, saobraćaj, društveni razvoj.

Uvod

Tema ovog rada je *Uticaj zagađenog vazduha na okolinu*. U toku rada ćemo se osvrnuti na probleme i njegove najveće uzročnike kako bi im se što više približili i otkrili ko je najveći krivac za našu zagađenu okolinu, te ćemo istraživati gdje se pravi najveći propust kada su provjere zagađivanja od strane industrija u pitanju. Da li je najveća greška ljudski faktor ili loši precišćivači filtera koji se slabo kontrolišu, a još slabije kažnjavaju?

Sitne čestice prašine i čadi, ugljen-monoksid, sumpor-dioksid, izduvni gasovi iz automobila samo su neke od štetnih materija koje najčešće zagađuju vazduh. Sve ovo utiče na stanovnike velikih gradova i industrijskih centara jer su ti gradovi često pokriveni sivim omotačem koji dostiže visinu blizu tri

---

¹ Evropski univerzitet BD, e-mail: kojosimic71@gmail.com

² Osnovna škola Brčko, e-mail: bozicesmeralda@gmail.com

kilometra. Naučnici su izračunali da u industrijskim gradovima količina sunčeve radijacije je ljeti smanjena za jednu petinu, a zimi za polovinu. Imamo dosta gasova i drugih agresivnih elemenata koji negativno djeluju na čovječiji organizam i mogu da izazovu masovna oboljenja kod stanovništva.

Čist vazduh je osnovni preduslov zdravlja ljudi, ali savremeni način života je doveo do povećanja zagađenosti vazduha. U Evropi dvije trećine stanovnika žive u gradovima koji su izloženi zagađenju vazduha, koje je izvan granice koja je preporučena po zakonima, ali takođe i izvan onih granica koje preporučuje nadležna institucija Svjetske zdravstvene organizacije.

Dakle, na samom početku reći ćemo nešto više o ekologiji, jer ona, pogotovo u današnje vrijeme, smatra se jednom od najznačajnijih prirodnih nauka. Ni živa ni neživa priroda bez brige o ekologiji ne bi doživjela svoj ni početak ni kraj. Takođe ćemo se osvrnuti na prirodne izvore zagađivanja gdje čovjek može uveliko uticati na zagađivače. Kako na prirodne, tako možemo uticati i sprječavati i vještačke izvore zagađivanja. Da ne budemo u velikoj mjeri kritičari u očuvanju okoline reći ćemo i to da smo primijetili prekomernu upotrebu automobila koji, takođe, svojim izbacivanjem sagorjelog goriva u velikoj mjeri zagađuju vazduh.

Nešto ćemo reći i o nuklearnom zračenju kao negativno značajnom izvoru zagađivanja vazduha. Danas posebno treba posvetiti pažnju o zagađivanju vazduha iz industrijskih i komunalnih deponija, koje su slabo gdje opremljene valjanim filterima. Naša velika nesreća je i komunalni otpad koji se odlaže u blizini naseljenih lokacija, a ako već znamo o funkciji vazduha, moramo se dobro zamisliti i krajnje savjesno početi čuvati okolinu i to onako kako to ona zaslužuje, jer time ćemo dobrim dijelom sačuvati naše zdravlje i svu prirodu koja nas okružuje.

Ekologija

Ekologija mora polaziti od dva osnovna saznanja, a to su saznanje da je čovjek stvarajući ipak ostao dio prirode i saznanje da je razvoj čovjeka kroz evoluciju igrao veliki uticaj, razvila se borba za opstanak i to ne samo čovjeka nego i svih drugih organizama, a samim tim i ekologije. Nauka koja se bavi proučavanjem prirode u kojem se odvija život i odnose koji u prirodi postoje između živih bića i spoljašnje sredine, kao i načina na koji su se živa bića prilagodila različitim uslovima spoljašnje sredine naziva se ekologija.

Danas ekologija predstavlja jednu od najbitnijih i najznačajnijih prirodnih nauka. Njen sam naziv potiče od grčk erijeći *oikos* štoznači u prevodu kuća ili dom ili stanište i od riječi *logos* što znači učenje ili nauka. Osnivačem ekologije smatra se engleski biolog Čarls Darvin. Ekologija je

važna i u središtu je pažnje zbog toga što je čovjek svojim negativnim uticajem zagadio i narušio sredinu u kojem se odvija život svih živih bića na našoj planeti. Ugrožen je veliki broj i opstanak biljaka i životinja, a stepen zagađenosti je na maksimalnom nivou da je čak i naš opstanak doveden u pitanje.

Pojam ekologija je prvo upotrebio njemački zoolog Ernest Hekel 1866. godine koji je pod pojmom ekologije smatrao odnos živih organizama u dva pravca: prema njihovom organskom i neorganskom okolišu. Još su antički mislioci i filozofi na određeni način razmatrali međusobne odnose između živih bića i ostale prirode. Međutim, ekologija u pravom značenju riječi nastaje relativno kasno, tek u drugoj polovini 19. vijeka, a snažnije se razvija 50-ih godina 20 vijeka. „Pri rješavanju ovih problema nisu posmatrani poslovi, kadrovi, tehnička opremljenost, metode, profit i oblici organizovanja“ (Andre i Mitrović, 1996: 34). Ekologija nastaje onda kada ekonomска aktivnost čovjeka počinje trajno da degradira prirodnu okolinu i uslijed toga čovjek dovodi u pitanje sam svoj opstanak ili bitno mijenja uslove za svoj razvoj. Prema tome, planeta Zemlja je naša životna sredina jer jedino ona predstavlja jedinstven sistem.

Ekologija izučava uzajamne odnose živih bića kao i odnose živih bića i okolne ne žive sredine. Tlo, Sunce, zrak, voda, stijene pripadaju neživoj prirodi, dok biljke, životinje i čovjek pripadaju živim bićima i predstavljaju živu prirodu. S obzirom na predmet istraživanja (biljke i biljne zajednice), ekologija bilja smatra se botaničkom i biološkom naukom. No ekologija u cjelini ima izrazito interdisciplinarni karakter, jer proučava odnose biljaka i životinja prema vrlo raznolikim činiteljima žive nežive sredine. To su klimatski činitelji, edafski činitelji ili činitelji tla, uticaji biljnog i životinjskog svijeta, a u najnovije geološko doba sve više su izraženi i vrlo raznoliki posredni direktni uticaj čovjeka, tzv. antropogeni faktori. Iz toga slijedi da je ekologija usko povezana s drugim, u prvom redu prirodnim наукама, kao što su klimatologija, pedologija, geologija i druge.

U novije doba sve je jasnije da se ekologija ne može ograničiti na izdvojeno proučavanje biljaka ili biljnih zajednica (fitocenoza), odnosno životinja i životinjskih zajednica (zoocenoza), već treba istraživati i više cjeline koje čine funkcionalne jedinice biosfere ekosistema. Ekologija pokušava da nađe odgovore i rješenje zbog brojnih problema u okolini koji nas sve više okružuju. Najveći uzroci smo sami mi, ljudi. Prevoz, sagorijevanje fosilnog goriva i termoelektrane su najviše odgovorni za današnje zagađenje vazduha. Naša zemlja sadrži sve više otrovnih tvari koje mi svjesno preko pesticida unosimo. Veliki zagađivači su nuklearne elektrane koje proizvode radioaktivne otpade koji se na neadekvatan način ne odlaže, bez opreza.

Sva živa bića imaju zajedničke osobine: reprodukcija, metabolizam, senzibilitet i pokretljivost. Da bi mogli da žive i prežive moraju da žive u kompleksnom prostoru u kojem uvijek ima drugih jedinki istih vrsta, zatim jedinke koje pripadaju različitim vrstama biljaka, životinja, gljiva i mikroorganizama, određene količine nežive materije i određene količine različitih oblika energije. S obzirom da je istorija nastanka života duga samim tim se i razvio veliki broj različitih životnih vrsta i oblika pa se samim tim i procjenjuje da na Zemlji živi između pet i trideset miliona različitih vrsta organizama i sve one svoje životne aktivnosti obavljaju na različite načine.

Simić u svojoj knjizi navodi da „u prirodnoj sredini obrađuju se oni nastavni sadržaji kojima ti uslovi najviše odgovaraju i u kojima se oni mogu najuspješnije realizovati. Cilj organizovanja škole u prirodi je ublažavanje negativnih efekata djelovanja sredina iz kojih djeca potiču i uslova u kojima se škola nalazi bar na kratko vrijeme, te kao rezultat toga postizanje većih efekata u vaspitno-obrazovnom radu i poboljšanja psihofizičkog razvoja učenika“ (Simić, 2015: 134). Iako je škola u prirodi rad u izmijenjenim uslovima u kraćem vremenskom trajanju, potrebno je planirati studiozno i temeljno, a od čega će uveliko zavisiti uspješnost njene realizacije. Pravilan dnevni režim omogućava stalnu smjenu rada, odmora i zabave i planski nametnutih slobodnih aktivnosti.

Prirodni izvori zagadivanja vazduha

Zagađujuće supstance, među njima pesticidi, teški metali, nafta i njeni derivati i dr. U životnoj sredini pokreću čitav niz lančanih reakcija i zbog toga njihovo prisustvo u njoj ne može ostati nezapaženo. Pod izvorom zagađenja vazduha podrazumjevaju se procesi koji pod unutrašnjim i spoljašnjim uticajem odaju nečistoće u atmosferi. Izvori zagađenja vazduha mogu biti prirodni i vještački (antropogeni).

U prirodne izvore zagađenja ubrajamo samo prirodu odnosno mora, okeane, magla, dejstvo njenih vulkana, prirodna radioaktivnost, šume, šumske požare, razna sagorijevanja, erozije, ozon koji je nastao prilikom varničenja, nekontrolisano lučenje u atmosferu raznih gasova i drugih materija kojima ona sama sebe zagađuje. Dakle, priroda takođe stvara škodljive i otrovne supstence, često u daleko većoj mjeri nego čovjek svojim aktivnostima. Razlika između prirodnih i izvora stvorenih od strane čovjeka je i ukoličini i vrsti zagađujućih supstanci i načina na koji su emitovane. Najveća emisija sumpora je iz okeana, a zatim iz biogenih procesa. Međutim, znatne količine se emituju i iz vulkana u ponekim velikim erupcijama direktno u statosferu. U ovakvim slučajevima emisija može imati ograničene posljedice na cijelu planetu.

Fine čestice prašine i sulfatne aerosoli ubačeni vulkanskim erupcijama u statosferu ostaju tamo duže vrijeme (vrijeme depozicije do 5 godina) i mogu dovesti do smanjivanja toplotne energije koja sa Sunca dospijeva na Zemlju. Fine čestice prašine i aerosola se prilikom erupcije mogu izbacivati na visinu od 40 – 50 km i vazdušnim strujanjima raznositи na velike udaljenosti čime zagađivanje dobija globalni karakter. Prilikom erupcije vulkana Krakatau na ostrvu između Jave i Sumatre 1883. godine, 2/3 ostrva odletjelo je u vazduh odnoseći oko 20 km³ prašine do 30 km visine. Poginulo je oko 36000 ljudi. O razmjerama zagađenja govore drevni zapisi gdje se to vrijeme kada je vladao sutan i mrak nazivalo „smak svijeta“ (<http://www.seminarski rad>).

Vještački izvori zagađivanja vazduha

U vještačke (antropogene) izvore zagađivanja vazduha spadaju procesi obrade i vađenja mineralnih sirovina, sagorijevanje uglja, hemijska industrija, drumski saobraćaj, poljoprivreda, elektrane (termo i nuklearne), naselja i drugo. Vještački izvori zagađenja vazduha nastaju kao posljedica čovjekove aktivnosti i njih djelimo na:

- nepokretne(stacionirane)i
- pokretne(mobilne).

Nepokretni izvori koji zagađuju vazduh su:

- industrijski objekti,
- toplane,
- kućna ložišta i
- termoelektrane.

Pokretni izvori koji zagađuju vazduh su:

- kućni aparati i
- saobraćajna prevozna sredstva.

Nepokretni vještački izvori zagađivanja vazduha utiču na zagađivanje većih i udaljenijih područja vazduha. Najveći zagađivači su objekti hemijske industrije i energetike (termoelektrane, toplane, kućna ložišta). Najveća prisutnost sumpor-dioksida i čvrstih čestica potiče baš od nepokretnih odnosno stacioniranih izvora.

Sagorijevanje uglja je najveći pojedinačni izvor zagađenja vazduha na Zapadnom Balkanu, a glavnu ulogu imaju termoelektrane. Kompanije koje njima upravljaju i države regiona ne pridržavaju se zakona o emisijama štetnih gasova. Isto važi za ostala velika ložišta – industrijske pogone s najvećom potrošnjom energije, a ona su u industrijskoj djelatnosti najodgovornija za zagađivanje pored proizvodnje struje. S termoelektranama na ugalj neće biti moguće dostići ugljeničnu neutralnost do polovine vijeka.

Takođe, industriji prijeti finansijski krah ukolik obrzo ne počne da usvaja čistije tehnologije. Koji je put ka čistijem vazduhu na Zapadnom Balkanu? Jedan od najvećih zagađivača je elektroenergetski sektor, konkretnije termoelektrane na ugalj. Ako pogledamo samo u industriji, pored djelatnosti proizvodnje električne energije, u zagađivanju vazduha vode postrojenja za čiji su rad potrebne velike količine energenata. Riječ je o čeličanama, cementarama, rafinerijama i drugim žarištima zagađenja na lokalnom i širem nivou. Ugalj se koristii u teškoj industriji za grijanje u toplanama, manjim kotlarnicama i domaćinstvima, tako da bi prelaskom na čistija goriva nestao najveći pojedinačni uzrok zagađenja vazduha.

Drumski saobraćaj kao izvor zagađenja vazduha

Veće zagađenje vazduha u naseljenim mjestima javlja se pri intenzivnjem voženju za vrijeme hladnih, maglovitih dana u zimskom periodu, bez vjetra i stanju inverzije – stabilno stanje. Ovo zagađenje u gradovima zove se „smog“ (smoke - dim, fog – magla). Smog se sastoji od: SO₂, čvrstih aerosola raznog sastava i vazdušnih kapljica u obliku aerosola – magla. Ovakvo zagađenje vazduha utiče na iritaciju i oboljenje respiratornih organa. Pored naselja, drumski saobraćaj je najveći emiter dima i čestica čadi.

U urbanim sredinama oko 60% od ukupne količine svih zagađujućih supstanci vazduha potiče od motora sa unutrašnjim sagorijevanjem. Miješanje goriva sa vazduhom oksiduju se mnogi ugljovodonici dajući CO, CO₂ i vode nuparu. Aldehidi su najprisutnije oksidovane supstence u izduvnim gasovima i posjeduju visoki stepen fotohemijske reaktivnosti. Radi smanjenja zagađenosti vazduha saobraćajem danas se koristi biogorivo, a u nekim zemljama uvode i električna vozila odnosno vozila na struju.

Zagađenjem vazduha se smatra vazduh čiji je kvalitet narušen prisutnošću zagađenih tvari i to u koncentracijama zbog kojih takav vazduh može uzrokovati narušavanje zdravlja, smanjenje kvaliteta življenja i/ili može štetno uticati na bilo koju sastavnici okoline. Pod zagađenim tvarima u vazduhu podrazumijeva se svaka tvar koja je prisutna u okolnom vazduhu, a koja može imati štetan učinak na ljudsko zdravlje i/ili okolinu u cijelosti.

Nuklearno zračenje kao izvor zagađenja vazduha

Radioaktivnost je naziv za svojstvo nekih vrsta atomskih jezgri da se same od sebe (spontano) mijenjaju ili dijele, i pritome emitiraju čestice i prodorne elektromagnetske valove. Vrste jezgri koje su radioaktivne nazivaju se radionuklidima, a emitirane čestice i elektromagnetski valovi nazivaju se radi o aktivnim zračenjem. „Takve spontane promjene nestabilnih jezgri

tradicionalno se nazivaju radioaktivnim raspadima” (<https://radioaktivni otpad: 2021>). Imamo dvije vrste zračenja –prirodno (kosmos, zemljište, hrana, voda) i vještačko (nuklearne bombe ili nuklearni projektili). Masovna upotreba nuklearnih projektila izaziva γ zračenja, topotno zračenje koje prati udarni talas, mehaničke povrede, pucanje organa, pluća, stvaranje opekotina, 1., 2. i 3. stepena, smrt, radijacionu bolest kod ljudi koji prežive takve udare.

Samo oštećenje ozonskog omotača povećava udar elektromagnetskih zraka sa Sunca, ogromna količina prašine, požara, tamnih oblaka, dima čadi, stvara tamni oblak dima, kao posljedica nuklearne noći, nuklearne zime, gdje temperatura padne za – 30 stepeni celzijusa, što uslovjava nastajanje jednogodišnjeg ledenog doba, nastanak vegetacije i ljudi. Možda bi neki i preživjeli, to bi bilioni ljudi koji bi se našli u pojasu ekvatora, kao i sjeverne i južnopolulopte. Međutim, nastala bi opšta kataklizma, drastične promjene temperature dovele bi do izumiranja živog svijeta. Flora, fauna i fungia Bosne i Hercegovine spada među najraznovrsnije u čitavoj Evropi, a visok stepen endemičnosti i reliktnosti daje joj značaj na nivou globalne biološke raznolikosti. U cilju preuzimanja adekvatnih mjera za zaštitu biodiverziteta neophodno je imati detaljan uvid u stanje populacija i ugroženost vrsta (<https://www.zastitaprirode>).

Grafikon: 1

Nuklearno zračenje (<https://www.rama-prozor.info/clanak/nuklearno-zracenje-nad-europom/26466>)

Zagadivanje vazduha iz industrijskih i komunalnih deponija

Otpad raznog porijekla najlakše odlažemo što dalje od naše blizine, ne sluteći da to postaje nov izvor agađenja sredine. Svrstavamo ih u:

- odlaganje na deponije,
- bacanje u mora i okeane,
- odlaganje u starim rudnicima.

Postoje divlje i propisane deponije. Divlje deponije predstavljaju izabrane površine zemljišta ili druge podloge za skladištenje otpada. Propisane ili uređene deponije su izgrađene i uređene po svim propisima. Po porijeklu mogu biti industrijske i komunalne deponije. Važan proces koji se odigrava u svakoj deponiji je degradacija otpadnih supstanci u prisustvu vode i vazduha pri čemu se stvaraju nove organske ili neorganske supstance, koje dalje oslobođaju atmosferu ili tlo. Industrijske deponije sadrže mnogo opasnije supstance i proučavaju se pojedinačno:

- Nuklearne – Be, Cd, U.
- Pesticidi – As, Cd, Cu, Hg, Mn, Pb, Ni, Zn.

Veoma značajno mjesto zauzima odlaganje visokorizičnog otpada, kojeg nema u našoj zemlji, pa se on izvozi u druge zemlje gdje su greške pri transportu katastrofalne i pogubne po život ljudi zbog koncentracije visoko rizičnih elemenata i materija u tom otpadu. Za prečišćavanje vazduha veliku primjenu našli su cikloni, koji izdvajaju čestice poput cementne prašine, piljevine, letećeg pepela i druge slične čestice.

Funkcija vazduha

Krajem 18. vijeka, neovisno jedan od drugog, Šele (Scheele) i Prisli (Priestly) otkrili su kisik i nazvali su ga „vitalan zrak“ (Adrilović i Sinanović, 2011: 97). Kao što znamo bez vazduha nema života na Zemlji. On ima dvije osnovne funkcije, a to su biološka (primarna) i proizvodna (sekundarna). Biloška funkcija ima za ulogu da vazduh na planeti obezbjeđuje život, jer sadrži kiseonik koji je neophodan za disanje, dok je ugljen dioksid neophodan za fotosintezu i azot neophodan za sintezu bjelančevina. Kiseonika najviše ima u atmosferi oko 1/5, dok ga dosta manje ima u vodi jer se u njoj teško rastvara. Čovjek udahne dnevno oko 11m^3 vazduha. Pomoću kiseonika iz vazduha je proces sagorjevanja u cilju proizvodnje energije (električne i toplostne). Najveće količine kiseonika nastaju u procesu fotosinteze gdje su zelene površine „pluća Zemlje“ fabrike za proizvodnju kisika i one održavaju volumni udio u zraku. „Kisik ima veću masu od zraka, a u medicini se upotrebljava za brži oporavak teških bolesnika. Za disanje u posebnim uslovima koriste ga astronauti, ronioci, rudari i drugi“ (Pašagić i sar., 2011: 99).

Vazduh koji okružuje našu planetu sastoji se od smješte gasova i raznih primjesa u čvrstom, tečnom i gasovitom stanju. Ove primjese (prašina, vulkanski pepeo, čad i drugo), vodena para i razni gasovi postoje svugdje i u malim i u velikim količinama. Svojom aktivnošću čovjek danas svjesno ili nesvjesno sve više zagađuje vazduh. Vazduh se smatra zagađenim (aerozagadanje) ako sadrži materije iznad maksimalno dozvoljenih koncentracija, koje su štetne za zdravlje ljudi i životne sredine.

Aerozagađenje je nastalo još sa pojavom vatrom i tood dima i zagušljivih gasova, takođe i topljenje i obrada metala je imalo uticaj na zagađenje vazduha. Masovno zagađenje počinje sa većom upotreboru fosilnih goriva, a prije svega uglja. Postoji važan podatak koji kaže da je u Engleskoj još u XIII vijeku propisana kontrola zagađenosti vazduha dimom koja je čak bila i propisana smrtnom kaznom. Veliki doprinos zagađenosti daje industrija, a sredinom XX vijeka javlja se problem zagađenja radioaktivnim materijama.

Šume sa biljkama su prirodni proizvođači kiseonika. Mogu da proizvode i prečišćavaju u većoj ili manjoj mjeri O₂, međutim uništavajući bezobzirno šume i zagađujući ogromne površine rijeka, vode, mora i okeana i zemljišta. Ljudi sistemski narušavaju ove izvore O₂. Prilikom zagađenosti javljaju nam se oboljenja koja nose smrtnе posljedice ili doživotnu borbu. Najviše stradaju srce, pluća i mozak, ali i drugi organi.

Zrak je smjesa različitih plinova. U sastav zraka osim plinova ulaze i raspršene čvrste i tekuće čestice čija su posljedica nastajanje magle i dima. Najzastupljeniji sastojci vazduha su dušik i kisik. Tačnim mjeranjima je utvrđeno da je volumni udio kisika u zraku 20,93 %, a dušika 78,1 %. U zraku, osim dušika i kisika, u malim količinama ima plemenitih plinova (argona, neona, helija, kriptonaiksenona), ugljikova dioksida i metana. U blizini većih naselja i nekih fabrika u zraku ima nekih plinova i čestica koje zagađuju vazduh. Pojedini sastojci vazduha se neprestano izmjenjuju između atmosfere i Zemljine površine. Tako se kisik, dušik i ugljikovdioksid troše i oslobađaju u različitim procesima koji se odvijaju u prirodi.

Vazduh često sadrži čestice prašine, čađi, dima, erupcije i vulkana, velikih šumske požara koji zagađuju vazduh. "Posljedice se identikuju u činjenici da vazduh na taj način dobija neprijatan miris, mijenja boju i prirodni sastav, jer u sebi gubi određeni procenat kiseonika" (Savić i Terzija, 2003: str.46). Na ovaj način zagađen vazduh štetno djeluje na sva živa bića na Zemlji počev od biljaka koje se suše i trunu, zatim životinja i u akraju ljudi koji obolijevaju od raznih bolesti (astma, pluća i drugo), čime im se u velikoj mjeri smanjuje i životni vijek. Ako ovome dodamo i saznanja o tome da sve veće i češće sječe šuma ismanjivanje zelenih površina smanjuju količine kiseonika, koji se više troši, a manje stvara, da štetne materije koje se izbacuju u vazduh, talože i sa rastvorenom vodom ulaze u zemljište, a zatim u biljke uključujući se tako u process kruženja materije u prirodi, lako se zaključi koliki je atak na vazduh i ako je jedan od osnovnih uslova života živog svijeta na planeti Zemlji.

Ugljen dioksid se u malim količinama nalazi u vazduhu. Uglavnom nastaje gorenjem u domaćinstvima, fabrikama, saobraćajnim sredstvima, kao i disanjem u živim bićima. On gasiplamen, pa ga čovjek upotrebljava za

gašenje vatre. „Ako se udiše u većim količinama može da izazove smrt” (Ćurčić i sar., 2015: 36). On je takođe bitan za život biljaka, jer se one zapravo hrane tim gasom, pored toga što iz tla uzimaju vodu i u njoj rastvorene mineralne tvari.

Komunalni otpad

Uz današnji način života, koji uključuje iskorištavanje i potrošnju značajnih količina neobnovljivih izvora energije, održivost života na Zemlji dovodi se u pitanje. Zbog razvoja tehnologije, velikog porasta stanovništva i koncentrisanja stanovništva u gradovima, društvo se sve više susreće s problemom otpada. Dolazi do porasta potrošnje što znači i porasta količine otpada i to posebno u gradovima.

O postupanju s otpadom mora razmišljati svaki pojedinac, država, ali posebno najneposredniji oblik uprave - jedinice lokalne i regionalne samouprave. Zadatak je uspostaviti kompletan sistem održivog gospodarenja otpadom i zaštititi okolinu. Ako se tome doda da je čovjekovo osnovno ljudsko pravo, pravo na zdravu okolinu, potrebno je i te kako voditi računa o tome. Djelimično se za sprječavanje takvih promjena, možemo pobrinuti i sami. Jedan logičan, prilično jednostavan i brz način je sortiranje, recikliranje (*Recycling*). Uz recikliranje, naravno dolazi ismanjivanje količine otpada i smeća (*Reduce*), te ponovna upotreba (*Reuse*).

Otpad predstavlja sve veći problem u današnjem potrošačkom društvu. Bilo da se on gomila, razlaže u podzemnim vodama ili spaljivanjem širi atmosferom. Stoga je u svim dijelovima svijeta krenula utrka za stvaranjem čistije okoline pri čemu se otpad smatra resursom, a njegova obrada spada u najnaprednije tehnologije. Službeni podaci o recikliranom amblažnom otpadu ne postoje, jer ih nisu objavila entitetska ministarstva za zaštitu okoline. Bosna i Hercegovina nema dovoljno razvijen sistem prikupljanja komunalnog otpada, nedostaje sanitarnih deponija, mnogo je divljih odlgališta, a veliki dio tog otpada završi u prirodi. Glavni grad Bosne i Hercegovine još 2007. godine u sklopu glavne gradske deponije Smiljevići izgradilo je postrojenje u kojem se vrši sortiranje ambalažnog otpada. Taj otpad preuzimaju ovlašteni operateri koji ga šalju u fabrike za preradu.

Zbog sve većih količina i štetnosti po okolinu, otpad se smatra jednim od najznačajnijih ekoloških problema savremenog svijeta. Čovjek je, svojim aktivnostima, odlučujući činilac u mijenjanju okoliša. Aktivnosti su povezane sa zadovoljavanjem potreba. Veliki dio potreba je stvoren vještački i pitanje je da li nam stvarno treba toliki broj različitih proizvoda koji će, nakon upotrebe, postati otpad. Civilizacija koja proizvodi sve više otpada nastavlja u istom pravcu i ništa ne ukazuje na skore promjene. Nažalost, u našoj

prirodi, a pogotovo u naseljenim mjestima možemo zateći ogromne količine komulanog otpada koje nekada budu i zapaljene i time zagađujemo pa čak i šteti prirodi tim paljenjem zbog njegove lijnosti da taj otpad adekvatno odloži. do nekoliko kilometara sve oko sebe. Ne razmišljajući o posljedicama čovjek šteti prirodi tim paljenjem zbog njegove lijnosti da taj otpad adekvatno odloži.

Izlivanje plastičnog otpada sa Zapadnog Balkana

Crna Gora je zemlja iz koje se po glavi stanovnika izliva najviše plastičnog otpada u vode Sredozemnog mora.

Plastični otpad (<https://www.slobodnaevropa.org/a/plasti%C4%8Dni-otpad-makroplastika-sredozemno-more-ekologija/30917585.html>)

Zaključak

Nezavisno pravosudno tijelo i novčane kazne mogli bi da se uvedu u okviru Energetske zajednice, međunarodne organizacije koja posreduje u širenju energetskog tržišta EU na zemlje među kojima su i države Zapadnog Balkana. Za takav potez neophodna je podrška administracije u Briselu, ali i civilnog društva i zemalja u regionu. Cijeli Zapadni Balkan se bori s manje ili više istim izazovima, među kojima je i industrijsko zagađenje. Zato su zajednički nastupi aktivističkih grupa pred Evropskom unijom, Energetskom zajednicom i međunarodnim organizacijama efektniji od pojedinačnih.

Ispunjavanjem obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan, koje su države regiona preuzele kada su u novembru 2020. godine potpisale Sofijsku deklaraciju, otvara se pristup bespovratnim sredstvima i drugim finansijskim instrumentima EU za pravednu tranziciju. I bez svega ovoga, rudnici uglja i termoelektrane uglavnom ne bi mogli da opstanu na tržištu kad ne bi dobijali pomenute subvencije. Ovaj novac bi morao da se preusmjeri u socijalne

programe i prekvalifikaciju radnika, saniranje i prenamjenu postrojenja i rudnika i razvoj projekata za proizvodnju energije i zobnovljivih izvora.

Elektroenergetski sistem bi se na taj način transformisao uz minimalni udarac po društvo, energetsku bezbjednost i javne finansije. Ugljenokopi zauzimaju ogromnu površinu i mogu biti iskorišćeni za instaliranje solarnih elektrana koje će nadomjestiti kapacitete za proizvodnju električne energije. U svakom slučaju, društvo je izuzetno ugroženo zbog zagađenosti vazduha i bez primjene Zakona o zaštiti životne sredine, ozbiljnije poboljšanje nije moguće.

Industrijski proizvođači, i veliki i mali, moraju da se okrenu čistijim tehnologijama, inače neće moći da opstanu. Zapadni Balkan je, između ostalog, prihvatio da se uskladi sa sistemom za trgovanje emisijama - EU ETS. Troškovi za dozvole za ispuštanje ugljen -dioksida sve više oslabljuju održivost proizvodnje struje iz uglja. Zbog toga se može očekivati odustajanje od obnove i izgradnje termoelektrana i brže zatvaranje postojećih, što bi onda drastično smanjilo zagađenost vazduha.

Literatura

1. Adrilović, S. i Sinanović, E. (2011). *Udžbenik iz hemije za osmi razred*. Tuzla.
2. Andre, P. i Mitrović, Ž. (1996). *Osnove modela ekološkog sistema*. Beograd.
3. Ćurčić, M., Novaković, M., i Pašalić, S. (2015). *Udžbenik iz poznavanja prirode za peti razred osnovne škole*. Istočno Sarajevo.
4. Pašagić-Hadžić, Z. Delić, L. (2011). *Udžbenik iz hemije za osmi razred*. Tuzla.
5. Savić, I. i Terzija, V. (2003). *Ekologija i zaštita životne sredine za prvi razred srednjih stručnih škola*. Beograd.
6. Simić, K. (2015). *Osnove metodike nastave*. Brčko: Evropski univerzitet Brčko distrikt.
7. <http://www.seminarski-rad.co.rs/ZastitaZivotneSredine/Zagadjenje-vazduha.html>. Preuzeto 20.07.2021.
8. <https://radioaktivnotpad.org/radioaktivnost/>. Preuzeto 30.07.2021.
9. <https://www.rama-prozor.info/clanak/nuklearno-zracenje-nad-europom/26466>. Preuzeto 31.07.2021.
10. <http://www.slobodnaevropa.org/a/30917585.html>. Preuzeto 01.08.2021.
11. <https://www.fmoit.gov.ba/bs/okolis/zastita-prirode>. Preuzeto 04.08.2021.

Abstract: *The purpose of this paper is to open awareness of today's big problem, which unfortunately we often close our eyes to. We will get to know its biggest causes as well as some of the possible solutions. We will also look at the situation in our country in terms of pollution, which is unfortunately increasing.*

Air pollution occurs primarily as a result of an increasing number of techniques and technologies. The development of industrialization has its advantages, but at the same pace it has great consequences for the environment and for man himself and his daily life. In the modern conditions of our economic and social development, the protection of the environment and its further improvement is a very important issue in which our entire society is permanently interested. Air pollution appears as a basic problem in areas where the industry is developed. It occurs especially in cities with developed traffic, where the share of combustion products from motor vehicles is almost 50%.

Key words: *pollution, environmental protection, consequences, traffic, social development.*

Prof. dr. Damir Šarić¹
Mr. sc. Azra Omanović²
Prof. dr. sc. Izet Banda³

UTICAJ RAČUNOVODSTVA NA PROCES UPRAVLJANJA POSLOVNIM RIZICIMA

Apstrakt: Rizik je uvijek prisutan u ljudskom životu, pa je tako i u poslovnom svijetu neizostavni dio svakog preduzeća. Rizik je uvijek povezan sa donošenjem poslovnih odluka. U poslovanju do izražaja dolazi uspješno upravljanje i analiza rizika. Zbog činjenice da su rizici u poslovanju povezani sa procesom odlučivanja i donošenjem odluka, i vrlo je važno znati na koji način se može efikasno i pravilno upravljati rizicima. Ranije je upravljanje rizikom bilo mnogo jednostavnije i lakše za razliku od vremena u kojem danas poslujemo, jer poslovanje danas ne poznae državne granice. Danas kada se poslovanje odvija u turbulentnom i nepredvidivom okruženju, posebna pažnja se posvećuje analizi i upravljanju rizikom. Zbog toga nema sumnje da neefikasno upravljanje rizikom može donijeti ogromne štete razvoju i ostvarivanju planiranih poslovnih ciljeva. Upravo zbog toga efikasan sistem upravljanja rizicima predstavlja snažan instrument zaštite od konkurenциje.

Ključne riječi: rizik, upravljanje rizikom, računovodstvo, ciljevi poslovanja, interna kontrola.

Uvod

Sa rizikom se svakodnevno suočavaju preduzeća. Neki rizici se ne mogu izbjegći, ali se sa dobrim praćenjem i organizacijom može upravljati rizicima, na način da će negativni efekti koji proizilaze iz tih rizika biti manji. Cilj istraživanja je utvrditi uticaj računovođa na process upravljanja poslovnim rizcima. U računovodstvu se evidentiraju poslovni događaji, i kao takvi se prate, a kasnije se na osnovu finansijskih izvještaja analiziraju poslovni događaji koji su nastali, i donose poslovne odluke za budućnost. Zbog činjenice da postoji izuzetno velika povezanost služba računovodstva sa ostalim službama u preduzeću, u služba računovodstva dolazi do velikog protoka informacija. S tim u vezi računovođe imaju veliku ulogu u prenosu informacija menadžmentu preduzeća, što svakako doprinosi boljem uticaju

---

¹ Zavod zdravstvenog osiguranja Tuzlanskog kantona, e-mail: damir-saric@hotmail.com

² Vitacare doo Sarajevo, e-mail: azira.osmanovic1@gmail.com

³ Ekonomski fakultet, Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, e-mail: izet.banda@gmail.com

na process upravljanja rizicima. U savremenim uslovima poslovanja, sve su izraženiji novi rizici sa kojima se preduzeća susreću. Danas se kriza iz jedne zemljere lativno brzo reflektuje na cijeli svijet, i preduzeća se svakodnevno suočavaju sa rizicima poslovanja na globalnom nivou. Upravo u takvim savremenim uslovima poslovanja konkurenčku prednost će imati samo ona preduzeća koja na vrijeme prepoznaju potencijalni rizik, i prilagode svoje poslovanje tim rizicima. Samo ona preduzeća koja uspijevaju da se brzo prilagode na promjene iz okruženja koje dolaze imaju mogućnost ostvariti pozitivan finansijski rezultat.

U ovom radu akcenat je stavljen na ulogu računovodstva i računovođe na proces upravljanja poslovnim rizikom, kao i značaj interne kontrole na proces upravljanja poslovnim rizicima. Naime, do sada je postojao tradicionalan pristup da se u računovodstvu samo evidentiraju poslovne promjene, međutim u savremenim uslovima poslovanja računovođa u velikoj mjeri može doprinijeti, ne samo evidentiranju poslovnih promjena, nego analizi i praćenju poslovanja.

Predmet istraživanja u ovom radu je utvrditi vrste rizika koje najčešće identificuju računovođe u preduzeću, i na taj način spoznati značaj računovođe u savremenom sistemu poslovanja.

Uloga i značaj računovodstva u preduzeću

Računovodstvo podrazumijeva vještina ili umijeće evidentiranja poslovnih događaja, pri čemu to evidentiranje podrazumijeva da su poslovni događaji izraženi u novcu, kao i prezentaciju rezultata evidentiranih poslovnih događaja u finansijskim izvještajima. Zakonom o računovodstvu i reviziji Federacije Bosne i Hercegovine objavljenom u Službenim novinama FBiH 15/2021 definisano je da računovodstvo predstavlja sistem čije funkcionisanje osigurava informacije o finansijskom položaju, uspješnosti poslovanja tokovima gotovine, promjenama na kapitalu i drugim finansijskim i nefinansijskim informacijama značajnim za eksterne i interne korisnike finansijskih izvještaja.

Služba računovodstva ima izuzetno veliki značaj i ulogu u preduzeću. Računovođe kao osnovu za rad koriste Zakon o računovodstvu i reviziji, kao i računovodstvene standarde, koje moraju primjenjivati prilikom sastavljanja finansijskih izvještaja. Značaj računovodstva ogleda se prije svega u činjenici da se u računovodstvu evidentiraju sve poslovne promjene, od promjena na imovini, kapitalu, obavezama i rezultatima poslovanja.

Uprava, odnosno menadžment preduzeća u svakom trenutku mora imati informacije o poslovanju, jer na osnovu informacija koje dobija iz računovodstva donosi poslovne odluke. Netačne informacije dobijene iz

finansijskih izvještaja mogu ugroziti cijelo poslovanje. S druge strane, ne smije se zanemariti činjenica da za tačnost podataka iz finansijskih izvještaja pored računovođe odgovornost ima i direktor preduzeća.

Uloga i značaj računovodstva u preduzeću je prije svega u povezanosti sa ostalim službama, i to sa službom finansija, nabavnom i prodajnom službom, proizvodnjom, a naravno tu je i povezanost sa upravom preduzeća. Sve što se dešava u preduzeću prije ili kasnije se kroz određenu dokumentaciju evidentira u računovodstvu, i na kraju se sve te informacije sumiraju u finansijskim izvještajima, i kroz poslovni rezultat.

Računovodstvo u procesu upravljanja rizicima

Svaka služba u preduzeću na izvijestan način i kroz svoj doprinos može upravljati određenim rizicima. Obzirom da postoji izuzetno velika povezanost računovodstva sa ostalim službama u preduzeću, od izuzetnog velikog značaja je da računovodstvo zbog dostupnosti informacija kojima raspolaze kontinuirano izvještava o finansijskim i nefinansijskim rizicima. Sve što se dešava u procesu poslovanja evidentira se u računovodstvu, i zbog toga je računovodstvo značajan izvor informacija u procesu upravljanja rizikom. Za opstanak, rast i razvoj svakog preduzeća najvažnije je da se na vrijeme dobije informacija o mogućnosti pojave određenih rizika. Informacije o mogućim rizicima najprije dolaze iz računovodstva. Nakon što dobije informacije o mogućim rizicima menadžment treba da ih identificuje zajedno sa računovodstvom, i to na način da odredi o kojoj vrsti rizika se radi, da se izvrši mjerjenje i ocjena rizika. Ukoliko se na vrijeme pristupilo identifikaciji određenog rizika mnogo je lakše pristupiti kontroli izvora rizika, i na pravi način dalje planirati poslovanje. Među najznačajnijim rizicima koji se identificuju u računovodstvu su:

- Finansijski rizik
- Tržišni rizik,
- Infrastrukturni rizik, i
- Rizik ugleda/reputacije.

Raspoloživost izvora finansiranja predstavlja finansijski rizik koji se identificuje u računovodstvu, a raspoloživost izvora finansiranja se u značajnoj mjeri odražava na likvidnost. Danas kada za poslovanje ne postoje državne granice, često dolazi do promjene deviznog kursa, što svakako može uticati na likvidnost, posebno za ona preduzeća čije poslovanje zavisi od izvoza ili uvoza, pa se moraju stalno raditi konverzije u drugu valutu. Od finansijskih rizika sa kojima se preduzeće može susresti najčešće je rizik promjena kamatnih stopa, posebno ukoliko se radi o odobrenim kreditima sa promjenjivom kamatnom stopom. Promjene računovodstvenih standarda takođe mogu predstavljati finansijski rizik za preduzeće.

Tržišni rizik koji se identificuje u računovodstvu uglavnom se javlja zbog konkurenije, ponude, potražnje, okruženja u kojem preduzeće posluje, tehnološkog razvoja i slično.

Kao infrastrukturni rizici koji se identificuju u računovodstvu uglavnom se javljaju kao problem transportnih veza, kanala snadbijevanja, elementarnih nepogoda, komunikacija, i slično.

Rizik ugleda odnosno reputacije preduzeća može biti takođe identifikovan u računovodstvu. Ovaj rizik se javlja zbog određene percepcije javnosti, ponašanja konkurenije ili zahtjeva regulatora.

Prilikom identifikacije erizika u računovodstvu siptomatično je da su oni uglavnom u međusobnoj povezanosti jedan sa drugim. U periodu pojave krize uzrokovane virusom COVID 19 sve više se nameće potreba stalnog praćenja i mjerjenja rizika, jer je svaki dan postao novi izazov i susret sa nekom vrstom rizika u poslovanju. Zbog toga je potrebno pronaći način da računovodstvo prati i izvještava o svim rizicima koji se javljaju na nivou cijelog preduzeća, kako bi se mogao pružiti adekvatan odgovor.

Računovođe osiguravaju informacije kako internim tako i eksternim korisnicima o poslovanju preduzeća, aktivno učestvuju u komunikaciji sa upravom, i imaju veliku ulogu kada je riječ o razvoju i unapređenju upravljanja rizicima.

Kako bi se na pravi način moglo upravljati rizikom, s aspekta računovodstva i finansija, potrebno je u samom početku shvatiti da se sa pojavom rizika mora mijenjati stil upravljanja. To zapravo znači da menadžeri moraju donositi odluke kakve vjerovatno nisu ranije donosili, i da moraju prihvati činjenicu da će se vjerovatno nositi sa posljedicama koje će iz nekih odluka proizaći.

Kako bi se efikasno i uspješno upravljalo rizicima neophodno je da računovodstvo i finansije upoznaju upravu o svim potencijalnim rizicima, kako bi se moglo pristupiti rangiranju rizika u odnosu na vjerovatnost događaja.

Računovodstveni aspekt sistema upravljanja rizicima podrazumijeva kontinuirano izvještavanje. Izvještavanje o rizicima podrazumijeva kompletne analize poslovanja, i na osnovu tih analiza menadžment će moći donijeti ispravne odluke. Računovodstveno izvještavanje podrazumijeva izvještavanje o finansijskim i nefinansijskim rizicima. Izvještavanje o finansijskim rizicima polazi od analize finansijskog položaja i uspješnosti preduzeća, i to na osnovu kvantitativnih informacija iz finansijskih izvještaja i godišnjeg izvještaja. S druge strane izvještavanje o nefinansijskim rizicima obuhvata sve one rizike koji nisu kategorizirani kao finansijski.

Analiza i mjerjenje rizika sa aspekta računovodstva

Tržišta se stalno razvijaju, granice za poslovanje unutar jedne države davno su izbrisane, i dinamika poslovanja kakva je danas konstantno suočava preduzeće sa određenim rizicima. Iz tog razloga preduzeće ima veliku potrebu za analizom i praćenjem rizika. Na početku poslovanja preduzeća postavljaju se određeni ciljevi, koji se kasnije revidiraju. Potreba preduzeća je da ima plan poslovanja, kroz koje se može pratiti realizacija postavljenih ciljeva. S tim u vezi neophodno je da praćenje i analiza rizika bude u skladu sa ciljevima koje je preduzeće postavilo, kao i sa potrebama preduzeća. Kada se govori o upravljanju rizicima neophodno je da se unutar preduzeća ima integriran pristup. Integriran pristup značajan je jer ga nameće savremeno poslovanje, a on podrazumijeva kontinuiran, proaktiv i sistematski proces upravljanja rizicima, i taj pristup podrazumijeva da se upravljanju rizicima pristupi na nivou cijelog preduzeća, a ne da se posmatraju samo njegovi pojedinačni dijelovi.

Računovodstvena zaštita od rizika

Cilj računovodstvene zaštite od rizika polazi od toga da se prikažu rezultati poduzetih aktivnosti onih koji upravljaju rizicima u finansijskim izvještajima. U suštini cilj računovodstvene zaštite od rizika polazi od toga da se utvrdi na koji način bi rizici mogli uticati na poslovni rezultat. Poznato je da je osnovni cilj svakog preduzeća da posluje sa pozitivnim finansijskim rezultatom i da ostvaruje profit. Ukoliko postoji mogućnost da dođe do pada prihoda, ili s druge strane do porasta rashoda, vrlo je važno da se na vrijeme predvidi takva mogućnost, kako bi se mogle poduzeti potrebne mjere.

Računovodstvena zaštita od rizika prije svega polazi od zaštite fer vrijednosti. Ona podrazumijeva zaštitu izloženosti promjenama fer vrijednosti cjelokupne imovine, određenog dijela imovine, obaveza, ili nepriznate ugovorne obaveze koje su povezane s određenim rizikom. Upravo se na takav način može uticati na poslovni rezultat preduzeća.

S druge strane računovodstvena zaštita polazi i od zaštite novčanog toka. Takva zaštita podrazumijava promjenu očekivanog novčanog toka, i odnosi se na rizik realizacije priznate imovine ili obaveza.

Ukoliko se žele ostvariti poslovni ciljevi koje preduzeće postavi svakako da se ne smije zapostaviti bilo koji dio preduzeća. Pored toga nikako se ne smije zaboraviti da postoji neraskidiva veza i povezanost između računovodstvenog sistema i sistem upravljanja rizikom.

Uloga interne kontrole u identifikaciji rizika od prevare

Finansijski izvještaji prestavljaju osnovni instrument za donošenje poslovnih odluka, jer se na osnovu finansijskih izvještaja dobija detaljna informacija o poslovanju preduzeća. Nakon analize bilansa stanja i uspjeha, izvještaja o novčanim tokovima, promjenama na kapitalu i bilješki, dobija se informacija o stanju u preduzeću, o tome kakva je sigurnost poslovanja, uspješnost, i efikasnost. Na osnovu te analize mogu se odraditi projekcije za poslovanje u budućnosti, što je svakako podloga za donošenje budućih poslovnih odluka.

Osnovni zadatak svakog računovode jest da kvalitet finansijskih izvještaja nikada ne smije biti doveden u pitanje. Kada se govori o prevari u računovodstvu kao jednom od velikih rizika u poslovanju preduzeća ona obuhvata niz nepravilnosti i nezakonitih djela. Rizik prevare u računovodstvu podrazumijeva namjerno obmanjivanje, odnosno pogrešno prikazivanje podataka. Prevara nastaje kao rezultat određenih postupaka od kojih se pojedinci nadaju da će ostvariti nezakonitu korist za sebe, preduzeće ili drugu osobu.

Rizik od nastanka prevare u računovodstvu uglavnom se javlja u onim preduzećima gdje ne postoje interne kontrole, ili u onim preduzećima u kojima su interne kontrole slabe. Iz tog razloga je neophodno da se u preduzeću utvrdi stepen internih kontrola, jer one smanjuje mogućnost nastanka prevara.

Postoje brojni razlozi zbog kojih preduzeća čine prevaru u računovodstvu, a neki od mogućih razloga za činjenje prevare su niži prihodi od planiranih, veći troškovi od planiranih, smanjena sposobnost pribavljanja kapitala, ili nemogućnost plasmana proizvoda.

Precjenjivanje ili podcjenjivanje prihoda predstavlja jedan je od najčešćih oblika prevara u finansijskim izvještajima. Posebna pažnja od strane interne kontrole u identifikaciji rizika od prevare treba da bude usmjerena nastavku prihoda, jer je vrijeme priznavanja prihoda ključno, zbog toga što je manipulacija vremenom priznavanja transakcija posebno izražena kada je preduzeće pod pritiskom ispunjavanja ciljeva u određenom periodu.

Pored manipulacija sa stavkom prihoda od prodaje, vrlo često se kao oblik manipulacije dešava i precjenjivanje zaliha u bilansu stanja. Naime, prilikom prodaje gotovih proizvoda dolazi do razduživanja zaliha, pri čemu se uz razduživanje zaliha priznaju troškovi prodaje proizvoda koji direktno terete prihode od prodaje. Manipulacije sa zalihama rade se na način da se konačna količina zaliha u skladištu precijeni, tako što se vrši dodavanje fiktivnih stavki.

Cjeli proces upravljanja rizicima prvo bitno polazi od toga da se razumiju komponente koje su osnov rizika. Nakon toga potrebno je utvrditi strategije koje će rezultirati smanjivanju rizika. Sve ovo doprinosi stvaranju i funkcionisanju internih kontrola čija uloga i jeste da predvidi moguć erizike u poslovanju. Efikasan računovodstveni sistem i sistem interne kontrole sigurno doprinosi smanjivanju rizika poslovanja. Kako bi finansijski izvještaji bili odraz stvarnog poslovanja, neophodno je kontinuirano provođenje interne kontrole, jer upravo interna kontrola može imati pozitivan uticaj na otklanjanje grešaka ili prevara, kao i nepravilnosti koje bi mogle ugroziti kvalite finansijskih izvještaja.

Pored internih kontrola važne su i eksterne kontrole koje su ujedno nametnute i kao obaveza za preduzeće od strane države. Uloga revizora je da utvrdi nedostatke u koliko ih uoči u finansijskim izvještajima, ali i da prepozna potencijalne prevare, i da na to upozori prije svega menadžment kako bi se uočeni propusti u finansijskim izvještajima mogli otkloniti.

Uticaj računovođa na proces upravljanja poslovnim rizicima – empirijsko istraživanje

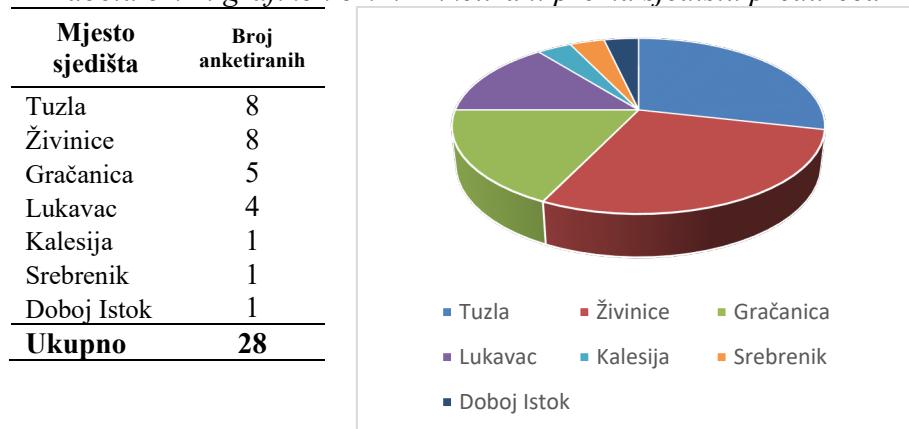
Definisanje ciljeva, uzorka i metoda istraživanja

Empirijsko istraživanje uticaja računovođa na proces upravljanja poslovnim rizicima provedeno je na uzorku od 28 preduzeća. Anketa je bila upućena rukovodiocima službe računovodstva u preduzeću. Anketni upitnici su dostavljeni ispitanicima putem e-maila. Anketiranje je provedeno u perioda od kraja januara do početka marta 2022. godine. Anketni upitnici su sadržavali pitanja uglavnom zatvorenog tipa. Neka pitanja imala su mogućnost da ispitanik sam upiše svoje odgovore, iskustva i prijedloge. U istraživanju cilj je bio istražiti postojeće stanje i uticaj računovođa na proces upravljanja poslovnim rizicima.

Temeljna obilježja uzorka

U prvom dijelu anketnog upitnika prikupljeni su opći podaci o preduzeću. U tom smislu važni podaci odnosili su se na sjedište preduzeće. Prema rezultatima istraživanja može se uočiti da su sjedišta anketiranih preduzeća na teritoriji Federacije BiH, odnosno obuhvata područje Tuzlanskog kantona, a što je prikazano na narednoj tabeli i grafikonu.

Tabela br.1 i grafikon br.1: Anketirani prema sjedištu preduzeća

Izvor: istraživanje autora

Važni podaci odnose se i na djelatnost preduzeća. Prema rezultatima istraživanja može se uočiti da su djelatnosti anketiranih preduzeća različite.

Tabela broj 2: Anketirani prema vrsti djelatnosti

Privredna grana	Ukupno	%
Prerađivačka industrija	2	7%
Gradevinarstvo	3	10%
Trgovina na veliko i trgovina na malo, opravka motornih vozila, motocikala i predmeta za ličnu/vlastitu upotrebu i domaćinstvo/kućanstvo	15	54%
Ugostiteljstvo	1	4%
Poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne djelatnosti	1	4%
Ostalo	6	21
UKUPNO	28	100%

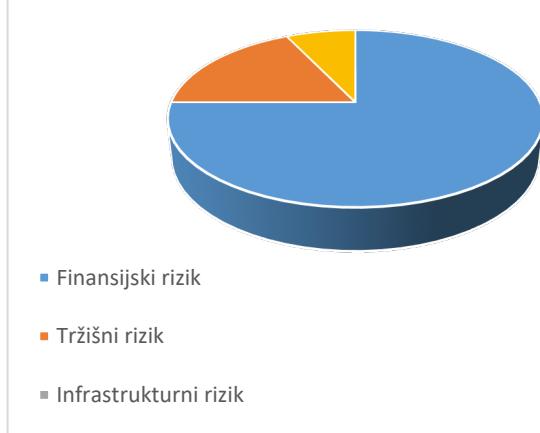
Izvor: Izrada autora

Uticaj računovoda na proces upravljanja poslovnim rizicima

Drugi dio anketnog upitnika usmjeren je na istraživanje uticaja računovoda na proces upravljanja poslovnim rizicima. Jedno od važnih pitanja jeste koji su najznačajniji rizici koje identificuju računovođe. Od ukupno 28 ispitanika, njih 21 ili 75% smatra da računovođe identificuju finansijski rizik, što je prikazano na narednoj tabeli i grafikonu.

Tabela br.3 i grafikon br.2: Najznačajniji rizici koji identifikuju računovođe

Najznačajniji rizici koje identifikuju računovođe	Broj anketiranih
Finansijski rizik	21
Tržišni rizik	5
Infrastrukturni rizik	0
Rizik ugleda/reputacije	2
Ukupno	28

Izvor: Istraživanje autora

Jedno od važnih pitanja jeste doprinos računovođa u upravljanju poslovnim rizicima. Od ukupno 28 ispitanika, rukovodioca službi računovodstva njih 23 ili 82% smatra da računovođe značajno doprinose upravljanju poslovnim rizicima.

Tabela br.4 i grafikon br.3: Doprinos računovođa u upravljanju poslovnim rizicima

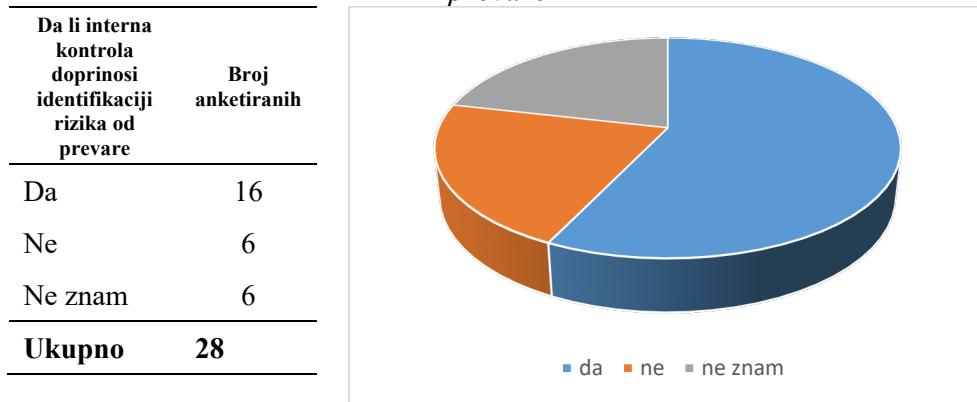
Da li računovođe doprinose upravljanju poslovnim rizicima	Broj anketiranih
Da	23
Ne	2
Ne znam	3
Ukupno	28

Izvor: Istraživanje autora

Jedno od važnih pitanja jeste i uloga interne kontrole u identifikaciji rizika od prevare. Od ukupno 28 ispitanika, rukovodioca službi računovodstva njih 16 ili 57% smatra da interna kontrola doprinosi identifikaciji rizika od prevare, što je prikazano na narednom grafikonu.

Tabela br.5 i grafikon br.4: Uloga interne kontrole u identifikaciji rizika od prevare

Izvor: Istraživanje autora

Primjenom višestruke regresijske analize u istraživanju provjerena je pretpostavka o povezanosti uticaju računovođa, i interne revizije na upravljanje rizicima.

Tabela br. 6: Statistički prikaz uticaja računovođa na proces upravljanja poslovnim rizicima

Mode 1	R	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change	DurbinWatson
1	,743	,411	,64124	,424	19,132	1	26	,000	1,342

Izvor: Istraživanje autora

Koeficijent korelacije R (0,743) ukazuje na jaku povezanost između posmatranih varijabli, odnosno na uticaj računovođa na proces upravljanja poslovnim rizikom. F (19,132) otkriva da su rezultati statistički izrazito značajni, pa se dolazi do zaključka da je značajan uticaj interne revizije na upravljanje poslovnim rizikom.

Zaključak

Život svakog pojedinca čine određeni rizici, a isto je i sa poslovanjem preduzeća. U trenutku donesene odluke o osnivanju preduzeća suočeni smo sa određenim rizicima, koji se tokom poslovanja javljaju u različitim oblicima. O važnosti rizika svjedoči i činjenica su uvijek prisutni, i da im se uvijek treba posvetiti pažnja. Okruženje u kojem preduzeća posluju podrazumijeva određene nestabilnosti uglavnom zbog čestih promjena u načinu rada, naječešće zbog promjene tehnoloških procesa koji se nameću od strane tržišta, uslijed različitih zahtjeva i potreba kupaca.

Promjene koje se dešavaju na tržištu sa sobom donose visok stepen rizika koji može ozbiljno da utiče na finansijski rezultat preduzeća. S tim u vezi neophodna je aktivna uloga računovodstva i interne kontrole, kako bi se rizici predvidjeli i sprječio njihov negativan efekat.

Rizici se ne mogu u potpunosti izbjegići, ali sa adekvatnim upravljanjem rizicima moguće je sprječiti negativne efekte na finansijski rezultat u značajnoj mjeri.

Računovodstvo ima važnu ulogu u upravljanju rizicima. Računovodstvo je zaduženo da finansijski izvještaji budu tačni i da prikazuju stvarno stanje poslovanja. Kako je osnovni cilj svakog preduzeća ostvarivanje što većeg profita osnovni zadatak je svakodnevno kontrolisanje finansijskih informacija preduzeća kako bi se osiguralo ispunjavanje svih ostalih ciljeva preduzeća, u skladu sa njihovom misijom i vizijom.

Dobrom organizacijom računovodstva ne mogu se izbjegći rizici, ali je sigurno da se mogu lakše i bolje uočiti potencijalne opasnosti, na koje treba upozoriti, i kojima treba upravljati. Na taj način, sigurno je da će posljedice na finansijski rezultat biti mogo manje. S druge strane, interne kontrole imaju za cilj da identifikuju greške i propuste u poslovanju, i da na njih upozore menadžment, što svakako doprinosi boljem poslovanju u budućnosti.

Na kraju se može zaključiti da je proces upravljanja rizicima preduzeća od velikog značaja za poslovanje i realizaciju postavljenih poslovnih ciljeva. Računovodstvo i interna kontrola treba da predstavljaju osnovni oblik nadzora. Iako su oni najniži oblici nadzora, oni su zapravo podloga za razvoj sofisticiranih oblika kontrole i praćenja.

Literatura

1. Gulin, D., Perčević H., Tušek B., Žager L. (2012). *Poslovno planiranje, kontrola i analiza*. Zagreb: Hrvatska zajednica računovođa i finansijskih djelatnika.
2. Ivanović, S. (2003). *Upravljanje rizikom i osiguranje*. Beograd: Ekonomski institut.
3. Kapić, R. (2002). *Eksterna revizija*, Tuzla: Ekonomski fakultet.
4. Udovičić, A. i Kadlec, Ž. (2013). *Analiza rizika upravljanja poduzećem*, Praktični menadžment, Vol. IV, br. 1.
5. Vidučić, LJ. (2008). *Finansijski menadžment*. Zagreb: Revizija, računovodstvo i financije – RRiF.
6. Zakon o računovodstvu i reviziji u Federaciji Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj 15/21, 2021.

7. Živko, I., Marijanović, Z., Grbavac, J. (2015). *Rizici u poslovanju – upravljanje pristupom finansija i računvodstva*, U: Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, Posebno izdanje.
8. <http://www.efos.unios.hr/imijoc/wp-content/uploads/sites/71/2013/09/Uloga-interne-kontrole-u-upravljanju-rizicima.pdf>. Preuzeto 03.03.2022.
9. <http://www.feb.ba/zakon-o-racunovodstvu-i-reviziji-u-federaciji-bosne-i-hercegovine/>. Preuzeto 15.02.2022.
10. <http://www.revizija.gov.ba/Content/DownloadAttachment?Id=4fcf4f48-9bb0-4175-b391-c91084bef63f&langTag=bs>. Preuzeto 27.02.2022.
11. <http://www.srr-fbih.org/msfimrs-14>. Preuzeto 02.03.2022.
12. <https://hrcak.srce.hr/file/41335>. Preuzeto 03.03.2022.
13. <https://www.acfe.com/>. Preuzeto 18.02.2022.
14. <https://www.aicpa.org/home>. Preuzeto 20.02.2022.
15. <https://www.akta.ba/vijesti/forenzicko-racunovodstvo-u-bih-u-fazi-uspostavljanja-javni-sektor-bez-interesa/133323>. Preuzeto 18.02.2022.

Abstract: Risk is always present in human life, so in the business world it is an indispensable part of every company. Risk is always associated with making business decisions. Successful risk management and analysis come to the fore in business. Given the fact that business risks are related to the decision-making process and decision-making, it is very important to know how to effectively and correctly manage risks. In the past, risk management was much simpler and easier than in the time we operate today, because business today knows no national borders. Today, when business is conducted in a turbulent and unpredictable environment, special attention is paid to risk analysis and management. There is no doubt that ineffective risk management can bring enormous damage to the development and achievement of planned business goals. That is why an effective risk management system is a powerful instrument of protection against competition.

Key words: risk, risk management, accounting, business objectives, internal control.

Doc. dr. Željko Petrović¹

PREDSTAVNIŠTVA ENTITETA BOSNE I HERCEGOVINE U INOZEMSTVU KAO VID UČEŠĆA U VANJSKOJ POLITICI BOSNE I HERCEGOVINE

Apstrakt: Države su povezane prirodnom svakodnevnih problema i procesa, od kretanja ideja i kulturnih dobara, pa sve do postizanja finansijske stabilnosti, sigurnosti, i drugih oblasti koje dotiču sve države. Bosna i Hercegovina kao država po mnogo čemu je jedinstvena u međunarodnoj zajednici. Prije svega treba istaći njene organizacione, političke i teritorijalne specifičnosti. Ustav Bosne i Hercegovine omogućio je entitetima da mogu osnovati predstavništva u drugim državama. To je jedan od vidova učešća entiteta u vanjskoj politici Bosne i Hercegovine. Tu mogućnost do sad je iskoristo jedan entitet, Republika Srpska i Kanton Sarajevo. Postavlja se pitanje koliko su ova predstavništva efikasna na izgradnji dobrog imidža entiteta, a samim tim Bosne i Hercegovine u inozemstvu. Koliko su ona legitimna i koliko jačaju poziciju Bosne i Hercegovine u međunarodnoj zajednici.

Ključne riječi: entiteti, predstavništva, suradnja, vanjska politika, diplomacija, Bosna i Hercegovina.

Uvod

Prema Ustavu Bosne i Hercegovine uloga entiteta u oblasti vanjske politike ogleda se prije svega u mogućnosti uspostavljanja predstavništava u drugim državama, uspostavljanju specijalnih paralelnih veza sa susjednim državama i mogućnosti zaključenja međunarodnih sporazuma uz suglasnost Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine.

Republika Srpska u svom Ustavu ne regulira pitanje nadležnosti i organa za vođenje vanjske politike. Očigledno je da je na taj način Republika Srpska uskladila svoj Ustav sa Ustavom Bosne i Hercegovine u pogledu vanjske politike. U članku 8. stavak 1. Amandmana XL. na Ustav Republike Srpske predviđeno je da Predsjednik Republike Srpske, na prijedlog Vlade Republike Srpske, postavlja i opoziva šefove predstavništava Republike Srpske u inozemstvu. Također, Predsjednik Republike Srpske predstavlja republiku, što je značajno za sporazume koje entiteti po Ustavu Bosne i

---

¹ Visokoškolska ustanova BLC Banja Luka, e-mail: petroviczh@yahoo.com

Hercegovine mogu zaključivati. Pitanje vanjskih poslova u Federaciji Bosne i Hercegovine na sličan način je uređeno kao i u Republici Srpskoj, te je amandmanima na Ustav Federacije Bosne i Hercegovine usklađena ova oblast sa Ustavom Bosne i Hercegovine. I u Federaciji Bosne i Hercegovine zastupa je njen predsjednik, te je ovlašten za zaključenje međunarodnih sporazuma, odnosno potpisivanje i ratifikaciju međunarodnih sporazuma koje entiteti mogu zaključiti. Također određeno je da on imenuje šefove diplomatskih misija, što je u suprotnosti sa Ustavom Bosne i Hercegovine i vjerojatno se misli na imenovanje predstavnika u eventualnim predstavništvima Federacije Bosne i Hercegovine u drugim državama.

U praksi drugih federacija (SAD, Kanada, Švicarska) daju se manja ili veća prava federalnim jedinicama iz pojedinih oblasti vanjske politike, kao što su trgovački ugovori, članstvo u nekim međunarodnim organizacijama, ali se na međunarodnoj sceni po pitanjima diplomacije uvijek pojavljuje federacija, tj. organi federacije. (Jovičić, 1973:74) Istovjetan je slučaj i sa Bosnom i Hercegovinom, u kojoj Ustav Bosne i Hercegovine predviđa da je vođenje vanjske politike u isključivoj nadležnosti Bosne i Hercegovine. Entiteti Bosne i Hercegovine pri svojim vladama nemaju resor ministarstva vanjskih poslova, što govori u prilog stavu da je samo Bosna i Hercegovina nositelj vanjske politike preko svojih zajedničkih tijela, tako da ovo ministarstvo postoji samo u Vijeću ministara Bosne i Hercegovine.

Predstavništva entiteta Bosne i Hercegovine u inozemstvu

Federalne jedinice, regije, gradovi kao oblici unutarnje organizacije država na razne načine uzimaju učešće u međunarodnim odnosima. Oni u pojedinim državama mogu da formiraju svoja predstavništva u inozemstvu i da zaključuju određene međunarodne ugovore. Međutim, njihov međunarodnopravni status proizlazi iz međunarodnopravnog subjektiviteta države čiji su dio. Stav je da federalne jedinice mogu da formiraju svoja predstavništva u drugoj državi ukoliko to nije suprotno interesima i nadležnostima države u čijem su sastavu i drugih federalnih jedinica. (Dmitrijević i Račić, 2007: 128)

Predstavništva imaju velike sličnosti sa stalnim diplomatskim predstavništvima, ali ono što ih karakterizira jeste neformalnost. Neka predstavništva su se pokazala izuzetno korisnim u praksi, kao što je slučaj predstavništava Turske u Sjevernom Cipru, koji priznaje samo Turska. (Berridge, 2004: 48) Prema Ustavu Bosne i Hercegovine za vođenje vanjske politike države zaduženi su prvenstveno Predsjedništvo Bosne i Hercegovine i Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, odnosno Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine. Entitetima je ostavljena mogućnost da formiraju ekonomска i kulturna predstavništva u drugim državama.

Mogućnost formiranja predstavništava iskoristila je Republika Srpska, za razliku od Federacije Bosne i Hercegovine koja nema svoja predstavništva u inozemstvu, dok je tu mogućnost jedino iskoristio Kanton Sarajevo koji ima svoje predstavništvo u Belgiji.²

Postoje mišljenja da su predstavništva proizvodi nedorečenosti organizacije države i nepreciznog ustavnog okvira, te stalne borbe između države i entiteta oko podjele nadležnosti. Prema tom mišljenju smatra se da ona nemaju samo karakter ekonomskih i kulturnih predstavništva, nego i političkih, gdje promoviraju politiku samo jednog entiteta, a ne Bosne i Hercegovine. Također daje se prigovor načinu uspostavljanja predstavništava entiteta, tvrdeći da dozvolu za njihove uspostavljanje mora dati Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine. Predstavnici iz Republike Srpske osporavaju takve tvrdnje i smatraju da je to stvar entiteta, da je to njihova isključiva nadležnost, imajući u vidu da promovira entitete samo u oblasti ekonomije i kulture. Također se prigovara da ona proizvode velike troškove, tako da su skup oblik vanjskopolitičkoga djelovanja, s obzirom da već postoje diplomatska i konzularna predstavništva Bosne i Hercegovine u državama u kojima su locirana i predstavništva entiteta. Sa jedne strane postoje mišljenja da predstavništva entiteta nemaju dovoljan legitimitet za svoje postojanje, te da štete interesima Bosne i Hercegovine, dok sa druge strane postoji mišljenje da za njihovo osnivanje postoji puni legitimitet, te promocijom entiteta i uspostavljanjem njihove suradnje sa inozemstvom vodi se ekonomskom i društvenom prosperitetu Bosne i Hercegovine u cjelini. U obranu predstavništava iznosi se i stajalište da mnoge razvijene države imaju široko uspostavljenu mrežu predstavništava svojih gradova, općina i regija u inozemstvu. (Puljić i Smajlović, 2004: 10-11)

Entiteti Bosne i Hercegovine *de jure* imaju pravo na otvaranje predstavništava u svijetu, koja se financiraju iz proračuna pojedinog entiteta, te bi po pravilu to trebalo omogućiti adekvatno predstavljanje entiteta sa ciljem jačanja ekonomskih odnosa, pribavljanja kapitala, lobiranja i dobavljanja investicija za dati entitet s ciljem približavanja entiteta međunarodnim krugovima. Kao što je poznato, u mnogim državama regije, kantoni i entiteti imaju svoja predstavništva u svijetu koja za cilj imaju napredak te teritorijalne jedinice, ali i jačanje same države u kojoj se ta teritorijalna organizacija nalazi. (Avramov i Kreća, 1986: 135) Problem koji nastaje u Bosni i Hercegovini jeste što otvaranje predstavništava otvara sumnju za rušenje ustavnog poretku Bosne i Hercegovine ili pak unitarizaciju. S tim u vezi, javlja se svojevrsna pogrešna percepcija u svijetu,

² Predstavnici iz Federacije Bosne i Hercegovine u većini su sa stavom da predstavništva Republike Srpske nemaju legitimitet i da predstavljaju prekoračenje ovlasti danih Ustavom Bosne i Hercegovine, odnosno da predstavljaju njegovu zloupotrebu.

te takva predstavništva donose više štete nego koristi za samu Bosnu i Hercegovinu, pa ona i na ovom primjeru ostaje razjedinjena kao država.

Predstavništva Republike Srpske u inozemstvu

Ustavnim amandmanom XL na Ustav Republike Srpske uređeno je da predsjednik Republike Srpske, na prijedlog Vlade Republike Srpske, postavlja i opoziva šefove predstavništava Republike Srpske u inozemstvu. Odluku o formiranju predstavništva u određenoj državi donosi Vlada Republike Srpske na temelju društvene i ekonomске opravdanosti osnivanja predstavništva, uz prethodno pribavljeno mišljenje predsjednika Republike Srpske. (Službeni glasnik Republike Srpske broj 125/11) Predstavništva Republike Srpske su neprofitne organizacije koje osniva Vlada Republike Srpske radi obavljanja poslova od općeg interesa za ovaj entitet.³ Kako imaju status pravne osobe, njihov pravni status se regulira na osnovu propisa države u kojoj se formira predstavništvo. Moraju da poštivaju zakone i propise država u kojima djeluju, te uvažavaju specifičnost političkog i pravnog sustava svake zemlje pojedinačno. Imaju karakter prvenstveno gospodarskih i kulturnih predstavništava koja imaju za cilj uspostavljanje bolje gospodarske suradnje sa inozemstvom i promoviranje njenih kulturnih i drugih vrijednosti. Predstavništva Republike Srpske kao i zaposleni u njima ne uživaju bilo kakve privilegije u pogledu diplomatskog statusa ili imuniteta, jer nisu dio diplomatsko-konzularne mreže. Šef Predstavništva Republike Srpske nije diplomata već predstavnik Republike Srpske u inozemstvu. Predstavništva Republike Srpske nalaze se u nadležnosti Ministarstva za ekonomске odnose i regionalnu suradnju Vlade Republike Srpske. Koordinaciju rada predstavništva Republike Srpske vrši Vlada Republike Srpske, odnosno Ministarstvo za ekonomске odnose i regionalnu suradnju. Pored pojedinačnih sastanaka sa šefovima predstavništava Republike Srpske, održavaju se i zajednički sastanci u okviru Ministarstva za ekonomске odnose i suradnju Republike Srpske, na kojim učestvuju i dužnosnici iz drugih ministarstava Vlade Republike Srpske, ali i drugih institucija Republike Srpske. Predstavništva Republike Srpske također uspostavljaju suradnju sa gospodarskim subjektima i obrazovnim institucijama u Republici Srpskoj, na osnovu čega poduzimaju određene aktivnosti u inozemstvu.

Poslovi predstavništva Republike Srpske mogu se podijeliti na:

- razvoj i unapređenje suradnje sa gospodarskim subjektima odnosne države;
- promociju gospodarskih potencijala Republike Srpske i poticanje ulaganja u njeno gospodarstvo;

---

³ Predstavništva u inozemstvu mogu pored svog naziva da nose naziv ustanova ili centar.

- organizacija konferencija, seminara, poslovnih foruma i promotivnih skupova u odnosnoj državi radi poticanja izvoza Republike Srpske;
- poticanje zajedničkih razvojnih programa i projekata sa gospodarskim subjektima zasnovanim na osnovama partnerstva i suradnje;
- uspostavu i koordinaciju suradnje u oblasti znanstveno-tehničkih i informacijskih odnosa između Republike Srpske i odnosne države, te predlaganje mjera za unapređenje te suradnje;
- prezentaciju kulturne baštine i suvremenog kulturnog stvaralaštva Republike Srpske;
- promociju sporta Republike Srpske uz praćenje i unapređenje stanja u toj oblasti.

Predstavništva Republike Srpske za osnovnu oblast svog djelovanja određuju europske integracije, gospodarsku suradnju, suradnju u oblasti sporta, znanosti, kulture i obrazovanja. Ona imaju za cilj afirmaciju i promociju entiteta Republike Srpske u državama u kojima se ona nalaze. Osnovna uloga je da se uspostavi i razvija ukupna institucionalna i druga suradnja između Republike Srpske i države u kojoj se nalazi predstavništvo. Teže da budu reprezentativni gospodarski i kulturni centar Republike Srpske, koji predstavlja i promovira sve potencijalne resurse ovog entiteta. Ona u okviru svojih nadležnosti uspostavljaju kontakte sa organizacijama i institucijama u državama u kojima djeluju, radi privlačenja stranih investicija u Republiku Srpsku i povećanja izvoza, te pored osnovnih poslova mogu da obavljaju i sve druge poslove koji služe potrebama Republike Srpske. Predstavništva uspostavljaju suradnju i kontakte i sa diplomatsko-konzularnim predstavništвима, kao i drugim asocijacijama i udruženjima Bosne i Hercegovine u državi u kojoj su uspostavljena. U ovisnosti u kojoj su državi formirana, predstavništva, pored osnovne funkcije, imaju i neke posebne specifične funkcije. Tako predstavništvo u Republici Srbiji pored osnovne misije obavlja i poslove koji se odnose na provođenje Sporazuma o uspostavljanju specijalnih paralelnih odnosa između Republike Srpske i Republike Srbije.

Za šefa predstavništava biraju se osobe koje su se istakle u gospodarskim, kulturnom, sportskom ili znanstvenom radu, te moraju da posjeduju visoke moralne i stručne kvalitete i budu dobri poznavatelji gospodarskih i kulturnih prilika u odnosnoj državi.

Funkcija šefa predstavništva prestaje u slučajevima: isteka mandata od 4 godine, prestanka rada predstavništva, podnošenjem ostavke na dužnost šefa predstavništva, izvršenjem kaznenog djela, vršenjem radnji kojima se narušava ugled i interesi Republike Srpske i njenih institucija, nepostizanje zadovoljavajućih ekonomskih i drugih rezultata rada predstavništva,

neizvršavanjem plana i programa rada, zloupotrebom i prekoračenjem ovlasti, nemajenskim i neracionalnim korištenjem sredstava, obavljanjem djelatnosti koje nisu u nadležnosti predstavništva, povredom ugleda Republike Srpske u smislu postupanja suprotno protokolima institucija Republike Srpske, istupanjem u medijima suprotno stajalištima institucija Republike Srpske, kao i istupanjem protivno dobrim poslovnim običajima, savjesnosti, poslovnom moralu, nelojalnim i neodlučnim postupanjem, kao i zanemarivanjem imovinskih interesa Republike Srpske i neodgovornim preuzimanjem obveza ili nemarnim postupanjem u obavljanju poslova predstavništva.

Mogućnost opoziva šefa predstavništva moguća je i u drugim slučajevima kada utvrdi Vlada Republike Srpske da je to opravdano, te daje prijedlog Predsjedniku Republike Srpske. Šef predstavništva dužan je da čuva ugled Republike Srpske i njenih institucija, kao i ugled drugih stranih pravnih i fizičkih osoba sa kojima posluje ili surađuje. Šef predstavništva odgovoran je Vladi Republike Srpske za financijsko poslovanje i namjensko korištenje sredstava predstavništva. On ima obvezu da Ministarstvu za ekonomске odnose i regionalnu suradnju Republike Srpske dostavlja izvještaj o radu i poslovanju.

Šef predstavništva na osnovu cjelokupne analize u odnosnoj državi, ocjene mogućnosti proširenja izvoza i uvoza, te povećanja stranih ulaganja u Republiku Srpsku, kao i inicijative za razvoj i provođenje zajedničkih projekata, te na osnovu smjernica dobivenih od Ministarstva za ekonomске odnose i regionalnu suradnju Republike Srpske sastavlja prijedlog programa i plana rada predstavništva. Ovaj program i plan rada se dostavlja Ministarstvu za ekonomске odnose i regionalnu suradnju Republike Srpske koje ga upućuje Vladi Republike Srpske na razmatranje i usvajanje. Šef predstavništva dostavlja Ministarstvu za ekonomске odnose i regionalnu suradnju i financijski plan predstavništva u skladu sa planiranim sredstvima u proračunu Republike Srpske, koji se upućuje na kraju Vladi Republike Srpske na razmatranje i usvajanje. Šef predstavništva isključivo je odgovoran za realizaciju programa i plana rada, kao i pridržavanje okvira financijskog plana. O izvršenim aktivnostima dostavljaju se redovni kvartalni izvještaji Ministarstvu za ekonomске odnose i regionalnu suradnju Republike Srpske, kao i završni godišnji izvještaj, koji se na kraju dostavlja Vladi Republike Srpske na razmatranje i usvajanje.

Predstavništvo prestaje da radi ukoliko se utvrdi da ne postoji ekonomski opravdanost ili neki drugi opravdan razlog za njegovo postojanje. Odluku o ukidanju predstavništva donosi Vlada Republike Srpske, na prijedlog Ministarstva za ekonomске odnose i regionalnu suradnju Republike

Srpske, uz prethodno pribavljeno mišljenje predsjednika Republike Srpske ili na njegovu inicijativu.

Predstavništva Republike Srpske postoje u Belgiji, Izraelu, SAD, Rusiji, Srbiji, Njemačkoj, Austriji i Grčkoj. U planu je da se osnuju u Hrvatskoj i Crnoj Gori. Prvo predstavništvo Republike Srpske formirano je u Republici Srbiji. U cilju promocije odnosa Republike Srpske i tadašnje SR Jugoslavije 1992. godine osnovan je ekonomski biro u Beogradu, koji je 1993. godine transformiran u Biro Republike Srpske u SR Jugoslaviji.⁴ Biro se transformirao u Predstavništvo Republike Srpske u SR Jugoslaviji 1996. godine, te svoj konačni oblik i status dobiva 2002. godine na osnovu odluke Vlade Republike Srpske. Tada se formira Ustanova za unapređenje ekonomske, znanstveno-tehničke, kulturne i sportske suradnje Republike Srpske i SR Jugoslavije.

Pored osnivanja predstavništava u drugim državama Republika Srpska potpisala je nekoliko sporazuma o suradnji, kao što je sporazum sa gradom Sankt Peterburgom u Rusiji, regijom Veneto i Provincijom Di Belluno u Italiji i Okrugom Troms u Norveškoj. Republika Srpska je članica Skupštine europskih regija, koja pruža podršku regijama u procesu europskog proširenja.⁵ Do sada, od strane Vlade Republike Srpske bilo je upućeno pet izvješća Vijeću sigurnosti Ujedinjenih naroda koji su se odnosili na stanje stvari u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini.⁶

Postoje i mišljenja da se formiranjem predstavništava Republike Srpske stvara diplomatsko-konzularna mreža neovisno od Ministarstva vanjskih poslova Bosne i Hercegovine. Ona se promatraju i kao način transformacije ovog entiteta u državu, jer smatra se da na ovaj način ona dobija određena državna obilježja i na međunarodnom planu. Postoje indicije da se planira njihovo konstituiranje u prava diplomatska predstavništva, te da

---

⁴ Biro Republike Srpske u SR Jugoslaviji obavljao je poslove koji su se odnosili na unapređenje i razvijanje političkih, ekonomskih, kulturnih i drugih odnosa sa SR Jugoslavijom, kao i poslove na pružanju pomoći izbjeglicama, koordinaciji poslova u zaštiti ratnih i mirnodopskih vojnih invalida i njihovih obitelji, kao i civilnih žrtava rata.

⁵ Skupština europskih regija najveća je neovisna mreža regija u Europi. Ona je osnovana 1985. godine i okuplja preko 270 regija iz 33 zemlje i 16 međuregionalnih organizacija. Ona predstavlja forum za međuregionalnu suradnju i lobiranje u interesu regija na europskoj razini. Osnovni ciljevi djelovanja Skupštine europskih regija su promocija načela supsidijarnosti i regionalne demokracije u Europi, povećanje političkog utjecaja regija na europskoj razini, podrška regijama u procesu proširenja i suočavanja sa izazovima globalizacije te olakšavanje međuregionalne suradnje u i izvan Europe.

⁶ Potrebno je napomenuti da izvješća upućena Vijeću sigurnosti Ujedinjenih naroda od strane Republike Srpske predstavljaju samovoljni akt, koji nije tražen od strane Ujedinjenih naroda, međutim takvo postupanje formalno nije zabranjeno, ali nije ni proizvelo nikakve efekte.

su ona samo privremenoga karaktera.⁷ Predstavnici Republike Srpske ističu da su predstavništva Republike Srpske institucije čije je formiranje predviđeno Ustavom Republike Srpske u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine, te da se ona ne bave diplomatskim poslovima niti povređuju međunarodnopravni subjektivitet Bosne i Hercegovine.

Pitanje djelovanja često predstavljenih „paralelnih“ diplomatskih tijela u Bosni i Hercegovini je svakodnevna tema, naročito u pogledu predstavništava Republike Srpske. Mišljenje, prije svega političara iz Federacije Bosne i Hercegovine jeste da predstavništva Republike Srpske u inozemstvu funkcioniraju protuustavno, u suprotnosti sa službenim institucijama države Bosne i Hercegovine. Zvanična Republika Srpska se protivi takvom stavu, jer je po međunarodnom pravu i međunarodnim konvencijama i praksama omogućeno regijama, pokrajinama i entitetima da zbog vlastite promocije otvaraju takva predstavništva. Zvaničan stav Republike Srpske je da predstavništva Republici Srpskoj pružaju podršku u jačanju institucionalnih kapaciteta entiteta za provođenje europskih obveza i unapređuju institucionalne, političke i ekonomski veze sa subjektima u inozemstvu. Međutim, zbog nedorečenosti i nepreciznosti ustavnog okvira, između države i entiteta vodi se stalna bitka za nadležnosti, tako da svako novo otvaranje predstavništva Republike Srpske otvara organizacijske probleme države Bosne i Hercegovine.

Vlasti Republike Srpske pravni temelj za otvaranje predstavništava u inozemstvu pronalaze i u Ustavu Bosne i Hercegovine, po kome je entitetima dopušteno pravo da osnivaju ekonomska i kulturna predstavništva. Vlasti Republike Srpske zastupaju stajalište da su sva do sada otvorena predstavništva u funkciji promoviranja ekonomije i kulture, ali veliki broj političara to osporava i tvrdi da predstavništva imaju ulogu u još većoj destabilizaciji Bosne i Hercegovine kao države. Po pravilu za otvaranje predstavništava regija ili entiteta u drugim zemljama potrebno je imati dozvolu državnog parlamenta, što u slučaju predstavništava Republike Srpske ne postoji. Pravno gledano, da u Bosni i Hercegovini postoje dobro uređeni odnosi, kako politički, kao i oni između konstitutivnih naroda, otvaranje ekonomskih predstavništava bilo gdje u svijetu ne bi predstavljao problem. (Baksić, 2005: 184)

U posljednjem periodu sve su veće kritike na rad predstavništava Republike Srpske i od strane opozicije u Republici Srpskoj, kao i od strane većeg dijela javnosti tog entiteta i samih građana. Istiće se da ona ne daju odgovarajuće rezultate, dok se izdvajaju velika sredstva za njihov rad, te da

---

⁷Crna Gora je otvarala trgovinska predstavništva u najvažnijim svjetskim metropolama još prije održavanja referendumu o njenom osamostaljenju.

nije jasno čemu ona služe i čime se bave. Samo predstavništvo Republike Srpske u SAD je do sada utrošilo preko 30 milijuna KM, dok stvarni rezultati toga nisu vidljivi. Tako je u 2017. godini predviđeno više od 4,4 milijuna KM, kao i dodatna sredstva za rad ovih predstavništava, dok većina građana Republike Srpske nema nikakve koristi od njihovog postojanja. Njihovim radom nije popravljen ugled ni Republike Srpske ni Bosne i Hercegovine, niti je postignut neki bitan ekonomski uspjeh. Više je nego diskutabilan učinak predstavništava u privlačenju investicija u Republiku Srpsku, jer su investicije iz zemalja u kojima postoje predstavništva neznatne. Tako je veleposlanica Bosne i Hercegovine u Izraelu Jelena Rajković priopćila da predstavništvo Republike Srpske u Izraelu sa sjedištem u Jeruzalemu više ne funkcioniра i da je, prema njenim informacijama, zatvoreno 2015. godine i preregistrirano u „Srpsko trgovinsko predstavništvo“, čiji je jedini član Arie Livne, savjetnik predsjednika Republike Srpske. Za rad ovog predstavništva, koje praktički ne postoji u 2017. godini je iz proračuna Republike Srpske utrošeno više od 300.000 KM. Izrael je od 2007. do 2015. godine u Republiku Srpsku investirao svega 2,5 milijuna KM, što je vidljivo iz vladinog dokumenta „Strategija ulaganja u Republiku Srpsku“. (Begović, 2007: 56) U istom razdoblju iz Grčke nije bilo uopće investicija, a za rad predstavništva Republike Srpske u Grčkoj sa sjedištem u Solunu u 2017. godini utrošeno je 450.000 KM. Jedine veće investicije, kada je riječ o zemljama u kojima ovaj entitet ima predstavništvo, stigle su iz Austrije u iznosu od 117 milijuna KM, međutim, upitno je koliki je i u tom slučaju doprinos predstavništva Republike Srpske u toj zemlji.

Predstavništvo Kantona Sarajevo

Kanton Sarajevo formirao je predstavništvo u Bruxellesu koje zastupa Vladu Kantona Sarajevo i kantonalne institucije, prema regionalnim institucijama Europske unije i drugim institucijama sa sjedištem u Bruxellesu.⁸ Kanton Sarajevo 2005. godine postao je član Skupštine europskih regija, da bi 2006. godine bio proglašen europskim regijom, što je bio poticaj da se otvori predstavništvo u Bruxellesu 2007. godine i da se na taj način uspostave politički i gospodarski kontakti sa europskim regijama i svim važnim europskim institucijama. Svoje aktivnosti i rad koordinira putem kabineta premijera Vlade Kantona Sarajevo, te neposredno sa ministarstvima i drugim institucijama, agencijama i građanima Kantona Sarajevo.

---

⁸ U Bruxellesu trenutno postoji preko 350 predstavništava. Istarska županija prva je sa prostora Balkana otvorila predstavništvo u ovom gradu, dok je isto uradila i Autonomna pokrajina Vojvodina.

Glavni ciljevi predstavništva Kantona Sarajevo su promocija gospodarskih, turističkih, kulturnih i energetskih potencijala Kantona Sarajevo, te uspostavljanje i razvijanje suradnje sa drugim europskim regijama i međunarodnim organizacijama i suradnja na zajedničkim projektima financiranim iz fondova Europske unije. Predstavništvo Kantona Sarajevo, pored ekonomskih ciljeva, ima i političke ciljeve, koji se prije svega ogledaju u ubrzanju integracije Bosne i Hercegovine u Europsku uniju. Regionalna politika i jačanje razvoja ekonomskih regija je jedan od glavnih interesa Europske unije, te u tom pravcu djeluje i predstavništvo Kantona Sarajevo. Predstavništvo Kantona Sarajevo ima status aktivnog promatrača u Odboru regija Europske unije, gdje iznosi svoja mišljenja i stavove vezano za prostor Zapadnog Balkana, pri čemu se nastoji izdvojiti Bosna i Hercegovina kao zasebna cjelina u pozitivnoj konotaciji.

Predstavništvo Kantona Sarajevo u Bruxellesu uspostavlja kontakte sa pojedincima, institucijama i organizacijama zainteresiranim za Kanton Sarajevo i Bosnu i Hercegovinu, te im pruža potrebne informacije. Predstavništvo Kantona Sarajevo uspostavlja suradnju sa državljanim Bosne i Hercegovine koji poduzimaju privredne, prosvjetne i druge aktivnosti u Bruxellesu. Ono pruža neophodnu pomoć koja se odnosi na upoznavanje sa radom regionalnih i drugih organizacija u Bruxellesu, prati i učestvuje na stručnim sastancima i konferencijama i pruža informacije o mogućnostima financiranja i apliciranja za projekte Europske unije. Predstavništvo Kantona Sarajevo surađuje i sa diplomatskom misijom Bosne i Hercegovine pri Europskoj uniji, veleposlanstvom Bosne i Hercegovine u Belgiji i predstavništvom Republike Srpske u Belgiji.

Postojanje predstavništva Kantona Sarajevo u Bruxellesu nije sporno iz razloga što sve države Europske unije, kao i države kandidati, imaju slična predstavništva svojih regija. Trenutno u Bruxellesu postoji preko 350 regionalnih predstavništava, a njihova zajednička karakteristika je što kroz svoje aktivnosti nastoje da osiguraju što veća sredstva iz specijaliziranih europskih fondova namijenjenih regionalnom razvoju. Kao opravdanje postojanja ovog predstavništva navodi se da ono ima za cilj da uz aktivnosti na državnoj razini, da se i na ovaj način uspostavi suradnja na prvom mjestu sa europskim institucijama. Imajući u vidu da je Bosna i Hercegovina, zbog loše političke situacije, slala lošu poruku u Bruxelles, rad ovog predstavništva treba da promjeni sliku u tom smjeru.

Zvanično glavni ciljevi ovog predstavništva su pružati aktuelne informacije o otvorenim finansijskim programima i fondovima podrške, predstaviti projektne ideje i vršiti promociju uspješnih projekata drugim europskim regijama i institucijama, pružiti institucionalnu podršku, ponuditi ekspertnu pomoć i osigurati partnera za projekte financirane iz finansijskih

programa Europske unije otvorenim za Bosnu i Hercegovinu. Prema europskim institucijama, asocijacijama i partnerima iz drugih regija treba da promovira gospodarske, kulturne i turističke potencijale Kantona Sarajevo, pruža informacije o mogućnostima investiranja u Kanton Sarajevo, prati i aktivno biti uključen u rad europskih institucija, aktivno djeluje u radu europskih mreža i asocijacija sa ciljem razmjene iskustava i dobre prakse, zastupa interes Kantona Sarajevo.

Ovo predstavništvo po formi slično je predstavništвима Republike Srpske i pravno ima isti status. Predstavništву Kantona Sarajevo prigovora se da je neefikasno, te nema dovoljne transparentnosti u svom radu. Zajedničko i predstavništву Kantona Sarajevo i predstavništвима Republike Srpske jeste da troše velika sredstva za svoj rad, dok su rezultati zanemarivi. Vlast Republike Srpske zvанично ne osporava legitimnost predstavništva Kantona Sarajevo, jer time opravdava postojanje niza svojih predstavništava. Zvanična vizija ovog predstavništva jeste da Kanton Sarajevo postane vodeća regija u Bosni Hercegovini koja će dati svoj doprinos u procesu europskih integracija Bosne i Hercegovine i time biti dobar primjer drugim razinama vlasti Bosne i Hercegovine u procesu europskih integracija. I ovdje postoji druga strana, pa tako vlasti iz Republike Srpske ističu da ovo predstavništvo u Bruxellesu lobira protiv Republike Srpske, a s ciljem unitarizacije Bosne i Hercegovine, što nas opet navodi na zaključak o nejedinstvenosti i specifičnosti Bosne i Hercegovine kao države.

Zaključak

U okviru postavljenih prioriteta vanjske politike Bosne i Hercegovine treba da se odvija i saradnja entiteta sa drugim državama odnosno njihovo učešće u vanjskoj politici. Naročito je to bitno kod odnosna prema državama u regionu. Međutim vanjskopolitička strategija Bosne i Hercegovine je nejasna i treba da proizilazi iz šire i dugoročnije strategije u izgradnji države i njenom pozicioniraju u odnosu na političke, ekonomski, sigurnosne i sve druge tijekove u međunarodnoj zajednici. Vanjska politika Bosne i Hercegovine ne smije biti zasnovana na preuzimanju tuđih stavova ili svojevrsnih naloga, već mora se zasnivati na vlastitim stavovima i pokretati vlastite inicijative o važnim vanjskopolitičkim pitanjima. Bosna i Hercegovina se pravilno i jasno uspostavljenom vanjskopolitičkom strategijom može da popravi svoju poziciju u međunarodnoj zajednici i regionu, od čega ovisi njen dalji institucionalni i privredni razvoj. Upravo predstavništva entiteta u takvim oklonostima treba da služe opštem napretku Bosne i Hercegovine. Napredak i promocija entiteta vodi i samom napretku Bosne i Hercegovine. Ministarstvo inostranih poslova Bosne i Hercegovine kao centralni organ za vođenje vanjske politike treba da uspostavi saradnju sa

predstavništvima entiteta. Predstavništva treba da budu usmjerena u pravcu ekonomske diplomatiјe, isticanju vrijednosti entiteta i samim tim države Bosne i Hercegovine.

Međutim, diplomatska i konzularna predstavništva imaju probleme u svom radu što se prenosi na sama predstavništva imajući u vidu u kakvim oklonostima funkcionišu. U Bosni i Hercegovini je za efikasnu vanjsku politiku a time i djelotvoran rad i samih predstavništava entiteta neophodan društveni konsenzus i usuglašenost tri konstitutivna naroda u pravcu ostvarenja zajedničkih interesa. Ova predstavništva prije svega imaju za cilj uspostavljanje i razvijanje suradnje u oblasti privrede, znanosti i tehnologije, obrazovanja, kulture i sporta, zdravstva, turizma itd. Iako formiranje predstavništava formalno pravno nije u suprotnosti s Ustavom Bosne i Hercegovine i Daytonskim mirovnim sporazumom, ona stvaraju izvjestan neravnopravan tretman građana Bosne i Hercegovine u različitim entitetima. Postoji mogućnost, ali i potreba formiranja predstavništava Federacije Bosne i Hercegovine u drugim državama, pod uslovom da se formiraju sa jasno postavljenim ciljevima. Predstavništva entiteta treba da se usmjere na jačanje odnosa država s Bosnom i Hercegovinom u cjelini. Trebala bi da budu i funkciji ostvarivanja članstva u Europskoj uniji, posebno jačanja regionalne suradnje, unaprjeđenja sigurnosti kao i jačanje odnosa sa SAD, Rusijom i Kinom, ali i s Turskom. Ne bi trebala da budu način miješanja u unutarnje stvari u Bosni i Hercegovini. Naročito je bitna suradnja sa susjednim državama u svakom obliku, pa u vidu formiranja predstavništava entiteta. Republika Hrvatska već je ušla u Europsku uniju, Republika Srbija napravila je velike napretke u tom pravcu, dok Bosna i Hercegovina svojom suradnjom sa susjednim državama treba da olakša put prema euroatlantskim integracijama.

Literatura

1. Avramov, S. i Kreća, M. (1986). *Međunarodno javno pravo*, Beograd: Naučna knjiga.
2. Bakšić, J. (2005). Razumijevanje Dejtonskog ustava 10 godina kasnije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Vol. 42. No. 1-2.
3. Begović, B. (2007). *Ekonomска analiza korupcije*. Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.
4. Berridge, G. (2004). *Diplomacija: teorija i praksa*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
5. Dimitrijević, V. i Račić, O. (2007). *Osnovi međunarodnog javnog prava*. Beograd: Centar za ljudska prava.
6. Jovičić, M. (1973). *Savremeni federalizam-uporednopravna studija*. Beograd: Savremena administracija.

7. Puljić, M. i Smajlović, M. (2004). *Ustav Bosne i Hercegovine ka novim funkcionalnim rješenjima*, Projekt-Ustav Bosne i Hercegovine ka novim rješenjima, Sarajevo: Fond za otvoreno društvo..

Abstract: States are connected by the nature of everyday problems and processes, from the movement of ideas and cultural goods, to the achievement of financial stability, security, and other areas that affect all states. Bosnia and Herzegovina as a state is in many ways unique in the international community. First of all, its organizational, political and territorial specifics should be emphasized. The Constitution of Bosnia and Herzegovina has allowed the entities to establish representative offices in other countries. This is one of the forms of participation of the entities in the foreign policy of Bosnia and Herzegovina. So far, one entity, Republika Srpska and Sarajevo Canton, has used this opportunity. The question is how effective these representations are in building a good image of the entity, and thus Bosnia and Herzegovina abroad. How legitimate are they and how much they strengthen the position of Bosnia and Herzegovina in the international community.

Key words: entities, representations, cooperation, foreign policy, diplomacy, Bosnia and Herzegovina.

Pregledni naučni rad
UDK: 316.774:[656.1.053:351.811
DOI: 10.7251/ERB2215053L

Dr Violeta Lukić-Vujadinović¹

UTICAJ MAS-MEDIJA NA BEZBJEDNOST DRUMSKOG SAOBRAĆAJA

Apstrakt: Saobraćajne nezgode na putevima prepoznate su kao globalni društveni i ekonomski teret, posebno u zemljama u razvoju. Na današnjem nivou, najveći potencijal uticaja na bezbjednost saobraćaja leži u faktoru čovjek. Mada faktor čovjek obuhvata širu populaciju, vozači imaju najveće mogućnosti uticaja na bezbjednost saobraćaja. Treba prihvatići činjenicu da je naša zemlja siromašna i da neće moći u skorijoj budućnosti značajnije ulagati u putnu mrežu, okruženje i vozilo. Zbog toga treba promovisati ideju da u čovjeku-vozaču i dalje postoji najveći potencijal za unapređenje bezbjednosti saobraćaja. Da bi se postigli pozitivni rezultati u okviru bezbjednosti saobraćaja, neophodno je utvrditi, izolovati i neutralisati dejstvo faktora, kako pojedinačnih tako i u interakciji sa ostalim faktorima, koji predstavljaju izvor i osnovne emitere opasnosti u saobraćaju. Pri donošenju odluka o mjerama koje treba preduzeti u saobraćaju treba imati u vidu da u našoj zemlji postoji ogromna mogućnost primjene saobraćajne preventive. Jedna od bitnih mjera saobraćajne preventive predstavljaju kampanje bezbjednosti saobraćaja koje se provode u mas-medijima. One imaju za cilj da se promjene određeni stavovi koji ugrožavaju bezbjednost od strane učesnika u saobraćaju. Pored toga mas-mediji mogu uveliko pomoći u podizanju nivoa saobraćajne kulture svih učenika u saobraćaju. U oviru rada je opisana uloga mas medija u podizanju nivoa bezbjednosti saobraćaja kroz provođenje medijskih kampanja. Opisana su faze planiranja i provođenja medijskih kampanja iz oblasti bezbjednosti saobraćaja. Cilj rada je da se prikaže velika važnost mas-medija u okviru saobraćajne preventive na podizanje nivoa bezbjednosti drumskog saobraćaja. Ovo je veoma važno sa stanovišta bezbjednosti saobraćaja u Bosni i Hercegovini jer se ovakvom preventivnom postiže podizanje nivoa bezbjednosti saobraćaja sa dosta manjim finansijskim ulaganjima nego da se to radi sa ulaganjem u putnu infrastrukturu ili poboljšanjem tehnološkog nivoa vozila na putevima.

Ključne riječi: mas-medija, vozači, saobraćaj, kampanja, bezbjednost.

Uvod

Bezbjednost saobraćaja predstavlja složen multidisciplinarni problem. Gubici od saobraćajnih nezgoda (poginuli, povrijeđeni, traumatizovani u

---

¹ Auto škola Lukić, e-mail: viletal78@gmail.com

najširem smislu, materijalne štete i štete nanesene okolini) su ogromne i predstavljaju značajan društveni, privredni i zdravstveni problem.

Procjenjuje se da su u visini od 0,35 % pa sve do enormnih 4,0 % bruto nacionalnog dohotka (TRL, 1999), a u nerazvijenim zemljama još su i viši.

Svake godine 1,3 miliona osoba pogine i preko 50 miliona je trajno povređenih na putevima širom svijeta, i to uglavnom u srednje ili slabo razvijenim zemljama. Od tog broja u Bosna i Hercegovini godišnje pogine najmanje 400 osoba, dok je 11.000 povrijeđenih. Stopa smrtnosti u BiH, na osnovu službenih statistika, je oko 10,3 poginulih na 100 000 stanovnika. To je oko 3 puta više nego u zapadnoevropskim zemljama. Međutim, ova (službeno objavljena) stopa smrtnosti je veća, ako se uzme u obzir podcijenjeno izvještavanje.

Prema podacima svjetske zdravstvene organizacije (WHO) trošak peginulog u saobraćajnoj nezgodi procijenjen je na jedan milion evra. Ostali, teško procjenjivi troškovi² od saobraćajnih nezgoda u zemljama Evropske unije rastu na oko 166 milijardi eura po godini. Izvori opasnosti, odnosno rizici u drumskom saobraćaju su mnogobrojni i oni su prije svega vezani za osnovne faktore odvijanja saobraćaja čovjeka, put vozilo i okolina, ali i za faktore prirodnih i društvenih uslova u kojima se saobraćaj odvija. Interakcijom svih navedenih faktora u procesu odvijanja saobraćaja, u pojedinim momentima, dolazi do narušavanja efikasnosti funkcionisanja saobraćajnog sistema usled djelovanja odgovarajućih uzroka, pri čemu može doći do nastanka saobraćajne nezgode.

Da bi se postigli pozitivni rezultati u okviru bezbjednosti saobraćaja, neophodno je utvrditi, izolovati i neutralisati dejstvo faktora, kako pojedinačnih tako i u interakciji sa ostalim faktorima, koji predstavljaju izvor i osnovne emitere opasnosti u saobraćaju. Povrede u saobraćaju su jedan od tri vodeća uzroka smrti u starosnom dobu od pete do četrdeset četvrte godine. Ukoliko u skorijoj budućnosti ne budu preduzete neke efektivnije mjere, saobraćajne nezgode će postati peti vodeći uzrok smrti u svijetu i imaće za posljedicu procijenjenih 2,4 miliona smrtnih slučajeva u jednoj godini.

Prema podacima (Đurić i Pilipović, 2009: 114-119), ljudski faktor je jedini uzrok nezgode u 57% slučajeva saobraćajnih nezgoda, a zajedno sa drugim faktorima je prisutan u preko 90% nezgoda. Može se tvrditi da gotovo nema saobraćajne nezgode gdje ljudski faktor nije našao svoje mjesto.

Dakle, iz prethodnog proističe da se treba značajno posvetiti pažnja edukaciji vozača za bebzjedno učešće u saobraćaju putem škola i medija.

---

²ETSC – European Transport Safety Council – Evropsko vijeće za bezbjednost saobraćaja

Značajan segment opšte i saobraćajne kulture je odnos vozača prema putu kao i opštih mentalnih, senzornih i psihomotornih sposobnosti. Saobraćajna kultura vozača je visoko povezana sa saobraćajnim sistemom koji je složen i koji uslovjava određeni stepen saobraćajne kulture vozača.

Mediji imaju veliki uticaj na povećanje svijesti stanovništva o problematičnoj bezbjednosti saobraćaja. Svoj potpuni uticaj mediji mogu pokazati pravovremenim izvještavanjem o realizaciji programa i akcija vezanih za bezbjednost saobraćaja, kao, podržavanjem inicijativa iz ove oblasti obavještavanjem šireg društvenog mnjenja i provođenjem medijskih kampanja u svrhu prevencije saobraćajnih nezgoda.

Uloga medija u povećanju nivoa bezbjednosti saobraćaja

Na bezbjednost saobraćaja više utiču stavovi o saobraćaju nego samo znanje vozača o bezbjednosti saobraćaja. Posebnu ulogu imaju stavovi o visini rizika u saobraćaju, mogućnosti upravljanja bezbjednošću saobraćaja, ličnoj i društvenoj odgovornosti za bezbjednost saobraćaja, značaju poštovanja propisa, o opasnostima pojedinih radnji u saobraćaju itd. Stavovi o saobraćaju i saobraćajna kultura se izgrađuju i ukorijenjuju od namladih dana. Presudnu ulogu u formiranju stavova u saobraćaju ima porodica, dobri uzori i najranija iskustva. Pravilnom formiranju stavova mogu značajno doprinijeti i obrazovne institucije (predškolske ustanove, osnovne i srednje škole), mediji (radio i TV emisije), kampanje o bezbjednosti saobraćaja itd.

Za saobraćajno obrazovanje i vaspitanje su na prvom mjestu odgovorni roditelji na kojima je velika odgovornost u procesu vaspitanja djece, takođe svoju ulogu tu imaju i mediji. To se prvenstveno odnosi na televiziju, radio, štampane medije, internet i socijalne mreže.

Oko uticaja saobraćajne kulture i njenog značaja u bezbjednosti saobraćaja još uvijek se vode rasprave u naučnim krugovima i razni autori na različite načine definišu i tumače pomenuti pojam. Često ostaje nejasno šta je sadržaj saobraćajne kulture, koliki je njen uticaj na bezbjednost saobraćaja, kojim mjerama i metodama se može povećati nivo saobraćajne kulture i njen uticaj na populaciju. U Bosni i Hercegovini i regionu nema dovoljno naučnih i stručnih istraživanja posvećenih ovoj temi.

Nivo saobraćajne kulture, kod svakog učesnika u saobraćaju, nije teško utvrditi, ali ju je problematično mjenjati, jer se sporo mijenja sistem vrijednosti, morala i ponašanja. U najopštijem smislu, može se reći da saobraćajna kultura predstavlja nivo prihvatanja i primjene nivoa saobraćajnog znanja, vještina i navika, formiranje karakternih osobina, razvijanje pozitivnih stavova, interesovanja, vrijednosti, saobraćajne etike i svijesti.

U funkciji povećanja nivoa bezbjednosti u saobraćaju svaki učesnik u saobraćaju, bez obzira na godine, pol, iskustvo, obrazovni nivo, sticanju saobraćajne kulture mora pristupiti sistematično i sveobuhvatno. Promjena saobraćajne kulture je kontinuiran proces, u nadležnosti i nacionalne i lokalne zajednice. Danas su prisutna dva osnovna modela za unapređenje saobraćajne kulture u lokalnoj i široj društvenoj zajednici, a to su: preventivni i represivni model.

Preventivni model zasniva se na aktivnostima čiji je osnovni zadatak da utiču na promjenu i razvoj svijesti kod učesnika u saobraćaju. Ovaj model u sebi ne sadrži elemenat prinude (prisile) (Inić, 1987: 58). U preventivni model spadaju saobraćajno obrazovanje i vaspitanje koje se zasnivaju na procesu učenja i sastavni su dio života svakog čovjeka, u smislu njegove pripreme za samostalno i adekvatno funkcionisanje u uslovima modernog načina života, koji podrazumijeva i učešće u saobraćaju. Pod ovim pojmovima podrazumijevaju se preventivne aktivnosti koje su namjenjene ljudskom faktoru i čiji je zadatak da svakom učesniku u saobraćaju pruže znanje, tj. poznавanje onih saobraćajnih propisa i pravila koja će ga učiniti opreznim učesnikom u saobraćaju.

Represivni model se primjenjuje u slučajevima kada se preventivnim modelom ne ostvaruje željeni ishod. Ovaj model se zasniva na prinudnim aktivnostima koje su usmjerene ka svim subjektima i pojedincima koji ne poštuju saobraćajna pravila i propise.

Za unapređenje saobraćajne kulture u lokalnoj samoupravi preporučuje se korišćenje preventivnih modela koji imaju veći potencijal u odnosu na represivne modele.

Prema preporukama Organizacije ujedinjenih nacija koji je sačinila Svjetska zdravstvena organizacija navedeno je pet ključnih oblasti rada (pet stubova) radi dostizanja željenog stanja u sistemu bezbednosti saobraćaja³:

1. Stub - Efikasnije upravljanje bezbjednošću saobraćaja,
2. Stub - Bezbjedniji putevi,
3. Stub - Bezbjednija vozila,
4. Stub - Bezbjedniji učesnici u saobraćaju,
5. Stub - Djelovanje nakon saobraćajne nezgode.

Smanjenje broja nastradalih u saobraćaju najlakše se može provesti primjenom preventivnog modela na četvrti stub bezbjednosti saobraćaja koji predstavlja „Bezbjednije učesnike u saobraćaju“. Jedna od mjera preventivnog djelovanja predstavlja upotrebu mas-medija u prevenciji događanja

---

³ World Health Organization, Global Plan for the Decade of Action for Road Safety 2011–2020.

saobraćajnih nezgoda. Mas-mediji imaju izuzetno važnu ulogu u promjeni svesti i ponašanja učesnika u saobraćaju i u kreiranju javnog mnjenja. S obzirom na rasprostranjenost i dostupnost, mediji omogućavaju primjenu preventivno-propagandnih mjera prema najširoj populaciji. Prema istraživanjima najveći uticaj medija u prevenciji događanja saobraćajnih nezgoda se pokazao kroz provođenje medijskih kampanja iz oblasti bezbjednosti saobraćaja.

Provodenje medijskih kampanja

Reklamne i medijske kampanje su dobar način da se promovišu i prenesu važne poruke široj populaciji o bezbjednosti saobraćaja na putevima. Planiranje medijskih i komunikacijskih aktivnosti zajedno sa obrazovnim aktivnostima i aktivnostima podizanja svijesti pomoći će da se važnost bezbjednosti saobraćaja na putevima stavi u centar pažnje i šira populacija uvjeri da je bezbjednost drumskog saobraćaja ključno pitanje koje se tiče svih nas.

Prilikom planiranja medijske kampanje koja će se baviti prevencijom u oblasti bezbjednosti saobraćaja potrebno je odabrati temu na koju će biti fokusirana medijska kampanja, kao i kavu poruku kampanja treba da pošalje ciljanoj grupaciji.

Veoma je bitno za medijsku kampanju da se izabere posebna tema koja će sadržavati samo jednu ili najviše dvije prioritetne poruke.

Odabrana tema treba odražavati zacrtani cilj ili težnju koju pokušavamo postići kako bi putevi bili bezbjedniji, a samim tim i spriječile žrtve saobraćajnih nezgoda. Poruke kampanje bi trebale obuhvatiti konkretnе radnje koje tražimo od učesnika u saobraćaju kako bi oni poduzimanjem jednostavnih koraka zaštitali sebe i druge u saobraćaju. Na primjer, ako se naša tema odnosi na smanjivanje smrtnosti u saobraćaju uzrokovane vožnjom pod dejstvom alkohola, poruke naše kampanje bi mogle biti „Ne vozite pod uticajem alkohola!“ ili „Planirajte unaprijed kako biste se bezbjedno vratili kući“.

Medijska kampanja će biti snažnija ako su poruke specifične, jasne i poučne, izbjegavajući sve nejasno što se može pogrešno shvatiti ili odbaciti kao nebitno. Uobičajeno je da ljudi podcjenjuju opasnosti na putevima i vjeruju da su oni bezbjedni što se posebno odnosi na samouvjerene vozače, pa poruke naše kampanje moraju jasno naznačiti šta tražimo od učesnika u saobraćaju da učine i da se to odnosi na sve. Na primjer, mnogi vozači mogu odbaciti jednostavnu poruku kroz savjet da uspore jer vjeruju da već voze dovoljno sporo. Teže je pogrešno protumačiti ili odbaciti poruke da vozači

ostanu voziti pod ograničenjem brzine ili da uspore na brzinu od 50 km/h u naseljenim mjestima.

U osmišljavanju poruka važno je razmotriti koje su odgovornosti različitih ljudi i koja je uloga koju mogu imati u sprječavanju saobraćajnih nezgoda, a posebno u zaštiti najranjivijih učesnika u saobraćaju kao što su pješaci i biciklisti. U odabranim porukama dobro je naglasiti odgovornost vozača. Na sljedećoj slici je prikazana dobro osmišljena poruka medijske kampanje vezane za vožnju pod uticajem alkohola.

Slika 1. Poruka medijske kampanje vezane za vožnju pod uticajem alkohola (Mrkonjić grad, 2022)

Među učesnicima saobraćaja, odrasli vozači imaju najveću moć da učine puteve bezbjednijim, stoga je dobra ideja odabrati glavnu poruku koja je usmjerena na vozače. Na primjer, ako se tema kampanje zasniva na promovisanju bezbjednijih ulica u naseljenim mjestima, naša glavna poruka može biti pozivanje vozača da se pridržavaju ograničenja brzine, ali takođe poruka može biti usmjerena na važnost držanja djece za ruke i pažljivog gledanja i slušanja prije prelaska kolovoza. Jedna od poruka bi mogla biti usmjerena prema poslodavcima o tome da se vozači u nihovom preduzeću obavjeste da uvijek voze po ograničenju brzine i da bezbjednost stavljuju iznad brzine.

Takođe je potrebno razmotriti način na koji formulišemo poruke kampanje kako bismo potaknuli ljude da učestvuju u njoj, te da se pridržavaju naših poruka. Korištenje pozitivnog, osnažujućeg i jednostavnog jezika obično je najučinkovitije. Posebno je bitno da poruke budu razumljive, stoga je potrebno izbjegavati žargon ili jezik koji zvuči kao da zagovaramo, predajemo ili napadamo bilo koga. Zamolba učesnicima u saobraćaju da se opredjele za bezbjedniju upotrebu puteva obično je učinkovitija nego da kažemo 'nemoj ovo i ne čini ono' jer ljudima je obično lakše vjerovati u nešto pozitivno nego vjerovati da bi se moglo dogoditi nešto strašno.

Naša medijska kampanja će biti snažnija i privući će veću pažnju ako učesnike u saobraćaju upoznamo sa brojem nastradalih u saobraćajnim nezgodama u našem mjestu ili državi i na koji način učesnici u saobraćaju mogu pomoći u smanjenju broja saobraćajnih nezgoda.

Prije planiranja kampanje najvažnije je da se definiše tema medijske kampanje. Tema kampanje bi trebala da bude definisana u skladu sa krucijalnim problemima koji ugrožavaju bezbjednost saobraćaja. Istraživanje problema koji su vezani za stavove učesnika u saobraćaju je najlakše provesti anketiranjem mnjenja.

Pokazatelji koje bi trebali prikupiti i objaviti kao podršku medijskoj kampanji iz oblasti bezbjednosti saobraćaja uključuju:

- Podaci o broju stradalih u saobraćajnim nezgodama - Posebno bi bilo zahvalno imati podatke o broju stradalih u saobraćajnim nezgodama čiji je uzročnik onaj kojim se bavi naša medijska kampanja. Često je najučinkovitije raščlaniti statistiku po danu ili sedmici kako bi se podaci lakše shvatili, npr. „dva čovjeka su smrtno stradala, a 15 je teško povređeno svaki dan na putevima u Bosni i Hercegovini“.
- Istraživanje teme kampanje - Postoji mnogo akademskih istraživanja iz cijelog svijeta koja pokazuju koliko su određena ponašanja u saobraćaju rizična, a koja možemo koristiti kao podršku svojim porukama u medijskoj kampanji. Na primjer, ako je naša poruka „isključite telefon kada vozite“, možemo istaknuti istraživanje koje pokazuje da razgovor telefonom povećava vjerovatnoću događanja saobraćajne nezgode za tri puta.
- Podaci koji pokazuju rizično ponašanje – Prikupljanje podataka o rizičnom ponašanju u saobraćaju kroz analiziranje broja prekršajnih naloga izdatih od strane saobraćajne policije ili podataka dobijenim posmatranjem rizičnog ponašanja učesnika u saobraćaju.

Za provodjenje medijske kampanje možemo koristiti javne televizijske i radio emitere, organizovati medijske događaje, promovisati naše kampanje u obrazovnim institucijama, promovisati našu kampanju u štampanim medijima, koristiti bilborde, upotrebljavati internet portale, upotrebljavati socijalne medije, itd. Javni televizijski i radio emiteri pokrivaju najveći broj ljudi do kojih želimo da dođu poruke naše kampanje, ali upotreba takvih medija je finansijski skupa.

U strukturi učesnika saobraćajnih nezgoda u svijetu najveći dio otpada na mlade vozače. Mlađa populacija vozača u velikoj mjeri koristi društvene mreže zato bi bilo najefektivnije i finansijski najisplativije provođenje medijskih kampanja preko socijalnih mreža kao što su: Facebook, Twiter, Instagram, itd. Na primjer na socijalnim mrežama možemo podstaći

sljedbenike i partnere da dijele, ponovno objavljaju i lajkaju poruke naše kampanje prikazane kao vizuelni sadržaj kao što su fotografije, infografici i filmski isječci, kako bi smo kampanju promovisali široj publici.

Uticaj provođenja medijskih kampanja na bezbjednost saobraćaja

Svake godine više od 40.000 osoba smrtno strada u saobraćajnim nezgodama na evropskim putevima (Delhomme i Dobbeleer, 2009: 47). Zakonodavci i ljudi zaduženi za bezbjednost saobraćaja u Evropskoj uniji nastoje da smanje ove brojke investiranjem u kampanje za poboljšanje bezbjednosti saobraćaja. Čak i nakon šezdeset godina ulaganja u saobraćajnu preventivu ne postoji konsenzus o efektima provođenja medijskih kampanja na bezbjednost saobraćaja. Debata između istraživača je polarizovana oko pitanja kako promjene ponašanja u saobraćaju povezati sa stavovima o saobraćaju. Uzrok polarizacije mišljenja među istraživačima proističe i iz toga što ne postoje konzistentne smjernice za provođenje analize efektivnosti provedenih kampanja i što se provedene kampanje razlikuju po svojim svojstvima i kontakstima u kojima su provođene.

Da bi se prevazišle ove poteškoće, pojavili su se incijative za sistematsku sintezu istraživanja o efikasnosti kampanje bezbjednosti saobraćaja na putevima. U tu svrhu vodeći istraživači u oblasti bezbjednosti saobraćaja koriste metaanalizu kao statističku tehniku za sistematsko sumiranje rezultata grupe pojedinačnih studija sa zajedničkom istraživačkom hipotezom.

Prema istraživanju (Elvik i Vaa, 2004: 88) provedenom 2004. godine na osnovu metaanalize 13 studija su zaključili da provedene kampanje za povećanje bezbjednosti saobraćaja smanjuju procenat saobraćajnih nezgoda negdje između 0 i 49%, u zavisnosti od vrste kampanja i tipova saobraćajnih nezgoda koje se posmatraju.

U svom istraživanju (Delhomme i sar., 1999: 65) provedenom 1999. godine analizirali su 72 efekta iz provedenih 35 evaluacionih studija. Zaključak provedenog istraživanja je bio da su provedene medijske kampanje dovele do smanjenja broja saobraćajnih nezgoda za 9% u toku provođenja kampanje dok se ovaj procenat podiže na 15% na kraju provedene kampanje.

U Republici Srbiji je 2009. godine donešen novi Zakon o bezbjednosti saobraćaja na putevima, kojim su predstavljene brojne novine i od kog se očekivalo da donese značajno smanjenje stradanja u saobraćaju (Službeni glasnik RS br. 64/15). Donošenje Zakona je pratila snažna medijska kampanja o strožoj kaznenoj politici prema učesnicima u saobraćaju. Kao rezultat donošenja novog Zakona i intenzivne medijske kampanje po prvi put

je broj smrtno stradalih u saobraćajnim nezgodama na godišnjem nivou spušten ispod brojke od 700.

Zaključak

Promjena ponašanja učesnika u saobraćaju i stvaranje saobraćajne kulture je dugoročni cilj koji se može postići samo uz kontinuirane napore u različitim domenima. Potrebno je naglasiti da medijske kampanje same po sebi ne mogu da promjene ponašanje učesnika u saobraćaju u dugoročnom smislu. Za uspjeh na ovom polju potrebni su bolji zakoni i njihova bezuslovna primjena od strane svih učesnika u saobraćaju.

Medijske kampanje za poboljšanje bezbjednosti saobraćaja na putevima bilo da imaju za cilj podizanje svijesti ili promjene ponašanja učesnika u saobraćaju igraju ključnu ulogu u složenom procesu pri čemu se mijenja ponašanje učesnika sve dok se one sprovode se u skladu sa najboljom praksom, na rigorozan, ali realan i isplativ način.

Svjetska zdravstvena organizacija je svojom strategijom zadala postizanje ambicioznog cilja da se do 2020. godine broj smrtno stradalih u saobraćajnim nezgodama smanji na polovinu kroz provođenje holističkih, dobro ciljanih strategija zasnovanih na dokazima. Značajanu ulogu u provođenju tih strategija imale su medijske kampanje. Većina zacrtanih ciljeva nije postignuta u slabo i srednje razvijenim zemljama.

Pored nastojanja da se poboljšaju pokazatelji bezbjednosti saobraćaja u Bosni i Hercegovini oni još nisu na zavidnom nivou. Na osnovu strategija bezbjednosti saobraćaja provođene su medijske kampanje na nivou Brčko Distrikta, Kantona i u Republici Srpskoj, međutim nisu rađene evaluacije postignutih efekata provođenih kampanja na bezbjednost saobraćaja.

Na osnovu rezultata istraživanja efektivnosti medijskih kampanja provedenim u evropskim zemljama je vidljiv njihov nezanemariv uticaj na poboljšanje situacije bezbjednosti drumskog saobraćaja. Posmatrajući koliko društvo sveobuhvatno košta saniranje posljedica saobraćajnih nezgoda ulaganje u saobraćajnu preventivu kao što su kampanje provedene u mas-medijima nema alternativu.

Literatura

1. Delhomme, P., Vaa, T., Meyer, T., Harland, G., Goldenbeld, C., Järmark, S., Christie, N., Rehnova, V. (1999). *Evaluated road safety media campaigns: an overview of 265 evaluated campaigns and some meta-analysis on accidents*. European Commission RDT programme of the 4th Framework Programme (Contract No. RP-97-SC.2235).

2. Delhomme, P. i De Dobbeleer, W. (2009). *Manual for designing, implementing, and evaluating road safety communication campaigns. Campaigns and Awareness-Raising Strategies in Traffic Safety*, European Commission 6th Framework Programme
3. Đurić, P. I Filipović, D. (2009). Reakcione vreme vozača izazivača saobraćajnih nesreća, *Medicinski pregled 2009.* LXII (3-4). Novi Sad: Institut za javno zdravlje Vojvodine.
4. Elvik, R. I Vaa, T. (2004). *The Handbook of Road Safety Measures, first edition.* Elsevier. London.
5. Inić, M. (1987). *Bezbednost drumskog saobraćaja*, Beograd: Savremena administracija.
6. Strategija bezbjednosti saobraćaja na putevima Republike Srbije za period od 2015. do 2020. godine, Službeni glasnik RS br. 64/15
7. TRL - Transport Research Laboratory GB - Laboratorija za istraživanja u saobraćaju, 1999.
8. World Health Organization, Global Plan for the Decade of Action for Road Safety 2011–2020.
9. <http://www.mrkonjic-grad.com>

Abstract: Car accidents on the roads are recognised as global, social and economic burden, especially in the developing countries. These days the biggest potential lays precisely on a man , who can be a crucial factor for traffic security. Although the man as a crucial factor presents wider population, the drivers are those who have the best possibilities to correctly influence on traffic security. We have to accept the fact that our country is poor and that there will not be any investment in the network of roads, environment or cars. That is why we should promote the idea of a man-driver, the biggest potential for the advance of traffic security. To achieve good results in the framework of traffic security, it is necessary to determine, isolate and neutralise the effect of every single or banded factors who present the source of broadcasting the danger in traffic. While making a decisions about measures which should be taken about the traffic, we have to be aware that our country has a huge number of possibilities for preventive measures of accident prevention. One of the most important traffic prevention is the campaign of traffic security in modern media. The objects of those campaigns should be applied everywhere but not to lose the primal aim to secure everyone. Therefore mass media can easily raise the level of traffic security with all participants. The role of mass media is determined in the framework through implementation of mass media campaigns. There are many described and implemented campaigns in the field of traffic security. The aim is to present the great importance of mass media as a part of traffic security prevention especially for road traffic. This is very important as a point of view for traffic security in Bosnia and Herzegovina because this can be easily and cheaply adopted with less financial investment in roads or in cars as well as technological stratum of the roads.

Key words: mass media, driver, traffic, campaigns, security.

Doc. dr Perica Ivanek¹

STRUČNO USAVRŠAVANJE I PEDAGOŠKO- PSIHOLOŠKE KOMPETENCIJE NASTAVNIKA

Apstrakt: Segment stručnog usavršavanja nastavnika danas je vjerovatno od presudnog značaja u kreiranju obrazovanja koje može udovoljiti potrebama vremena u kojem živimo, prvenstveno iz razloga što su promjene, koje se u svim sferama ljudske djelatnosti dešavaju, toliko ubrzane da ih obrazovni sistemi nisu u stanju pratiti. Od same kvalitete stručnog usavršavanja nastavnika u mnogome će ovisiti i njihove nastavničke kompetencije. Naime, u empirijsko eksperimentalnom istraživanju sa paralelnim grupama nastavnika, nastojali smo utvrditi u kojoj mjeri stručno usavršavanje utiče na pedagoško-psihološke kompetencije nastavnika. Pri tome se, stručno usavršavanje nastavnika za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju, sa prvom eksperimentalnom grupom nastavnika realiziralo interaktivno, sa drugom na tradicionalan (predavački) način, a treća grupa nastavnika je bila kontrolna, pri čemu su u analizu uzeti rezultati inicijalnog i finalnog ispitivanja. Rasvjetljavana su ključna obilježja sljedećih procesa i dinamizama: interaktivnog stručnog usavršavanja nastavnika i uticaja na njihove pedagoško-psihološke kompetencije u odnosu na tradicionalno stručno usavršavanje. Dobijeni rezultati pokazuju da postoji statistički značajna razlika u samoprocjeni nastavničkih pedagošlo-psiholoških kompetencija u odnosu na inicijalno ispitivanje i nastavnike kontrolne grupe, ali nema statistički značajne razlike u odnosu na nastavnike koji su se usavršavali na „tradicionalan“ način. Sintezom interdisciplinarnih naučnih saznanja i nalaza empirijskog istraživanja, identificirane su razvojne perspektive interaktivnog stručnog usavršavanja nastavnika za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju kao i mogući efekti njihovog uticaja na nastavničke pedagoško-psihološke kompetencije.

Ključne riječi: stručno usavršavanje nastavnika, kompetencije nastavnika, interaktivno stručno usavršavanje nastavnika, pedagoško-psihološke kompetencije, interaktivna nastava, nenasilna komunikacija, responsibilna interakcija.

Uvod

Obrazovanje predstavlja jednu od temeljnih čovjekovih djelatnosti, nešto što ga determinira i razlikuje u odnosu na sva druga živa bića. Počevši

---

¹ Evropski univerzitet Brčko Distrikt, e-mail: pekiivanek@yahoo.de

od razvijenih modernih društava, ni u jedno se područje života nije polagalo toliko nade kao u područje obrazovanja (Liessman, 2009: 43). Čovjeka je dovelo na dominantno mjesto na kojem se danas nalazi, a putevi kojima će dalje ići, višestruki su i nepredvidivi te u bitnoj mjeri ovisni o kvaliteti nastavničkog odgojno-obrazovnog uticaja. Sam kvalitet nastavnog procesa direktno je uvjetovan kvalitetima nastavničkih kompetencija.

Kompetencije koje stičemo formalnim obrazovanjem, posebno baveći se nastavničkim pozivom, danas nisu više garant uspješnog odgoja i obrazovanja mladih, s obzirom na mnogobrojne intenzivne promjene koje bitno utiču na obrazovanje i nastavni proces. Danas, više nego ikada prije, nalazeći se u eri cjeloživotnog učenja, nastavnici su prinuđeni kontinuirano, planski i organizirano raditi na sebi, svojim kompetencijama i profesionalnom razvoju.

Naučni rad na temu Stručno usavršavanje nastavnika i njihove pedagoško-psihološke kompetencije, segment je sveobuhvatnog empirijsko-eksperimentalnog istraživanja u okviru doktorske disertacije na temu „Stručno usavršavanje nastavnika i obrazovno-odgojna postignuća učenika srednje škole“ usmjerene ka istraživanju mogućnosti jačanja nastavničkih kompetencija, unapređivanja nastavnog procesa, interpersonalnih odnosa u njemu te poboljšavanja obrazovno-odgojnih postignuća učenika u srednjoj školi, kroz jedan drugačiji, savremeniji, interaktivniji pristup stručnom usavršavanju nastavnika srednje škole.

Unapređenje navedenih odgojnih, zatim didaktičko-metodičkih, psihološko-pedagoških i komunikacijsko-interakcijskih kompetencija nastavnika, putem jednog drugačijeg, interaktivnijeg pristupa stručnom usavršavanju, dovelo bi i do nužnog jačanja mnogobrojnih kompetencija kod učenika. Željene rezultate je moguće postići samo kroz poboljšanje procesa i ishoda odgoja i obrazovanja u srednjoj školi, što je bila namjera i osnovni zadatak ovog rada.

U ovom radu nas je u prvom redu zanimalo, na koji način uticati na stručno usavršavanje nastavnika, odnosno kako usavršavanjem nastavnika jačati njihove kompetencije, koje će poboljšati obrazovne rezultate i odgojno djelovanje nastavnika. Fokus usavršavanja nastavnika jeste kako stvarno unaprijediti njihov rad, na času predmetne nastave i času odjeljenjske zajednice, te ispitati uticaj uspostavljenih partnerskih odnosa i kvalitetne responsibilne interakcije u razredu na uspješnost i postignuće učenika. Nastavnik na učenika djeluje ne samo svojim znanjem i svojom stručnošću, već svojim ponašanjem i cijelokupnom svojom ličnošću. Stoga je potrebno da svaki pojedini nastavnik osvijesti taj problem i razvije kompetencije koje će

mu omogućiti efikasnije odgojno djelovanje i veću uspješnost njegovih učenika kako u obrazovnim postignućima tako i u razvoju njihovih ličnosti.

Stručno usavršavanje nastavnika

Kada je u pitanju samo pojmovno određenje stručnog usavršavanja nastavnika, neophodno je poći od termina struka i usavršavanje. *Struka* je termin koji se u većini rječnika, leksikona i enciklopedija uglavnom izjednačava sa terminima profesija i zanimanje, dok se pojam *usavršavanje* uglavnom dovodi u vezu sa dodatnim obrazovanjem ostvarenim na formalni, neformalni ili informalni način. U pedagoškoj enciklopediji (1989: 104), stoji da je stručno usavršavanje nastavnika oblik permanentnog obrazovnog procesa (vaspitača, učitelja, nastavnika pojedinih predmeta, nastavnika praktične nastave, stručnih i ostalih saradnika). Pedagoški leksikon (1996: 485) predstavlja stručno usavršavanje nastavnika kao podsistem u okviru permanentnog obrazovanje prosvjetnih radnika koje počinje neposredno po završetku redovnog školovanja u formi pripravničkog staža i polaganja stručnog ispita i nastavlja se kroz raznovrsne forme samoobrazovanja i programske aktivnosti nastavničkih škola, fakulteta, prosvjetno-pedagoških službi i stručnih udruženja koje se realizira na različite načine.

Na osnovu navedenih terminoloških objašnjenja, možemo zaključiti da stručno usavršavanje predstavlja oblik, ali i podsistem jednog šireg sistema ili kompleksa permanentnog obrazovanja, usavršavanja i profesionalnog razvoja nastavnika. U današnje vrijeme neophodnije je nego ikada do sada istom pristupiti odgovorno, organizirano, ozbiljno i prije svega stručno.

Jedan od glavnih uvjeta uspješne nastave u školi predstavlja kvalitetno obrazovanje nastavnog kadra, što je zapravo njihovo inicijalno obrazovanje, ali i kasnije, u toku rada, kontinuirano i sistematski organizovano stručno usavršavanje. U neposrednoj je vezi za profesionalnim napredovanjem nastavnika, odnosno razvojem njihove profesionalne karijere.

Stručno usavršavanje treba da predstavlja, stalni, kontinuirani proces, koji možemo definisati kao proces praćenja, usvajanja i primjene savremenih dostignuća u nauci i praksi radi ostvarenja ciljeva i zadataka obrazovanja i vaspitanja i unapređivanja vaspitno-obrazovne prakse (Stamatović, 2006: 27). Stručno usavršavanje možemo poistovjetiti sa profesionalnim usavršavanjem, koje pokriva veliki broj različitih oblasti i teži usvajanju mnogobrojnih znanja kao i ovladavanju široke lepeze vještina kod nastavnika, te ga kao takvo možemo smatrati posljednjim dijelom profesionalnog razvoja.

Da bi jasno definirali područja stručnog usavršavanja nastavnika, neophodno je poći od samih ciljeva odgoja i obrazovanja, odmaknuti se od tradicionalizma opterećenog pukim usvajanjem činjenica, informacija i njihove reprodukcije, što vodi poslušnosti i pokornosti a udaljava od kreativnosti i preduzimljivosti. Upravo spomenuta preduzimljivost, kreativnost uz dodatnu prilagodljivost i podršku pedagoške futurologije, pomogla bi nama, pedagozima i nastavnicima, predvidjeti budućnost i obrazovati za nju, a ne za prošlost. Same ciljeve odgoja i obrazovanja bi trebalo temeljiti na viziji budućeg društva a kao bitan proces te budućnosti, koji se sam od sebe nametnuo u posljednjem periodu, jeste proces doživotnog odnosno cjeloživotnog učenja.

Nakon što smo konstatirali da je stručno usavršavanje nastavnika neophodno, čak prijeko potrebno, moramo se osvrnuti na činjenice zbog kojih stručna usavršavanja u prošlosti, nisu dala očekivane rezultate. Razlozi su mnogobrojni, a profesor Nikola Potkonjak (2008), kao najbitnije, ističe da nikada do sada jedno ovako važno i složeno pitanje nije bilo posebno zakonski i normativno-pravno regulisano nego se o njemu govorи više uzgred i uopšteno, prebacujući to sa jednih na druge akte ili aktere obrazovanja. Takođe, još uvijek nije precizno utvrđena lista činilaca koji bi bili od presudnog značaja za stalno, kontinuirano i sistematsko usavršavanje nastavnika, pri čemu se pominju brojne institucije koje trebaju uzeti učešće ali nigdje nije utvrđena njihova pojedinačna uloga, zadaci koje imaju, odnos u ukupnom sistemu stručnog usavršavanja kao i odgovornost koju za to nose.

Sa stručnim usavršavanjem nastavnika svakako je usko vezan i njihov karijerni razvoj, stvaranje profesionalnog identiteta kao jačanje samog statusa profesije, oko čega su u naučnoj i stručnoj javnosti permanentno prisutne polemike. Težnja ka osvješćivanju važnosti ovog segmenta nastavničkog poziva i rada treba biti usmjerena ka svakom nastavniku u svakom periodu njegovog profesionalnog djelovanja, čime bi se omogućilo stvaranje isključivo pozitivnog odnosa nastavnika prema razvoju karijere. O karijeri nastavnika nije pisano, iako prema izvornom tumačenju profesija nastavnik spada u red javnih profesija, a nastavnik u red javnih ličnosti, kroz čiju karijeru „prolaze“ generacije i generacije mlađih i njihovih roditelja, čija karijera treba da „raste“ baš kao što rastu te mlade generacije (Alibabić i Ovesni, 2008: 88). Mišljenja smo da bi jedan drugačiji pristup stručnom usavršavanju, profesionalnom a time i karijernom razvoju u mnogome uticao stvaranje i razvoj svijesti o važnosti našeg poziva, prije svega kod nas samih, a time i kod pripadnika drugih struka i profesija. Naposljetku, kako imati kvalitetnu bilo koju profesiju u koliko obrazovanje u kontekstu obrazovno-vaspitnog sistema nije dobro?

Kada su u pitanju vrste stručnog usavršavanja nastavnika, klasifikacija ima mnogo, i u ovom radu ćemo ih samo nabrojiti. Možemo govoriti o stručnom usavršavanju posmatranom sa aspekta radnog staža nastavnika, zatim prema nivou školovanja, prema predmetnim područjima kojima nastavnici pripadaju (stručnim aktivima). Moguće je stručna usavršavanja klasificirati prema geografsko-demokraskom prostoru, zatim prema smjeru intencije, te prema tome da li se obavlja unutar institucije (internu) ili izvan institucije (eksterno) i sl. Posmatrano sa aspekta praktične provedbe, stručno usavršavanje se može podijeliti na: individualno, grupno, kolektivno (plenarno), istraživačke projekte, ogledna predavanja i inovacije u nastavi (Suzić, 2008: 52).

Kada je u pitanju stručno usavršavanje nastavnika, u ovom radu smo analizirali dva načina stručnog usavršavanja: klasično (takozvano „tradicionalno“), i interaktivno, što će i biti najvažniji cilj našeg eksperimentalnog istraživanja. Znači, pronaći model interaktivnog stručnog usavršavanja nastavnika koji će kao rezultat imati bolje postignuće učenika u nastavi.

Tradicionalno usavršavanje nastavnika realiziralo se uglavnom u okviru klasičnih predavanja i seminara u kojem su nastavnici bili samo pasivni promatrači i učesnici kojima su servirani i prezentirani inovativni sadržaji. Radilo se uglavnom o stručnim usavršavanjima koja su nastavnicima nametana „odozgo“ i pri kojima uopće nisu bile uzete u obzir stvarne potrebe nastavnika i škole u kojoj rade. Njima su takođe bile prepuštene mogućnosti da odluče u kojoj mjeri će, kako i kada primjenjivati sadržaje koji su realizovani, na što pedagog-istraživač u ovom projektu nije uticao.

Kada je u pitanju drugi način stručnog usavršavanja, interaktivni, nastao je kao posljedica promjena i reformi u našem obrazovnom sistemu. S obzirom da se u posljednjih nekoliko godina radilo na decentralizaciji obrazovnog sistema, što je rezultiralo postizanjem neophodne dimenzije fleksibilnosti, stvoreni su uvjeti za jedan drugačiji pristup realizaciji nastave, a samim time i stručnog usavršavanja nastavnika.

Za razliku od tradicionalnog (predavačkog) usavršavanja nastavnika, interaktivno inovativno aktivizacijsko osposobljavanje nastavnika ima svoju intenciju i stvarne, očigledne uticaje usmjerene na poboljšanje kvalitete cjelokupnog školskog učenja svih učenika. Uvažava različitost učenika, individualizirani pristup svakom od njih, i u prvi plan stavlja ishode ili rezultate učenja. U našem eksperimentu, interaktivnim usavršavanjem nastavnika se djelovalo u pravcu unapređenja njihovih kompetencija vezanih za interaktivno učenje i nastavu kao i nenasilnu komunikaciju i responsibilnu

interakciju s ciljem poboljšanja obrazovno-odgojnih postignuća učenika srednje škole. Nastavnici su upoznavani sa novim nastavnim metodama koje su radioničkim pristupom praktikovali i doživljavali kao učenici, te na kraju primjenjivali u učionici. Iz navedenog, možemo zaključiti da opšti cilj interaktivnog obučavanja nastavnika jeste usavršavanje njihovih profesionalnih (metodoloških i metodičkih) kompetencija za planiranje, pripremanje, realizaciju i evaluaciju individualizovanog i interaktivnog učenja u nastavi (Ilić, 2009: 93), što bi svakako bilo praćeno i razvojem njihovih psihološko-pedagoških kompetencija.

Kompetencije nastavnika

S obzirom na intenzivne promjene u vremenu u kojem živimo, veoma je teško dati precizan odgovor na pitanje: šta djecu, koju danas u školama učimo, zapravo trebamo učiti, jer je budućnost toliko neizvjesna i nepredvidiva. Međutim, upravo od tog odgovora, u mnogome, zavisi način i pravac stručnog usavršavanja nastavnika. Uzimajući u obzir da su ljudi (svakako i djeca) u današnje vrijeme „bombardirani“ bezbrojnim informacijama, zadnje što učitelj treba napraviti jeste dati svojim učenicima još informacija. Već ih imaju puno previše. Umjesto toga, učenicima treba sposobnost da tim informacijama daju neki smisao, da uoče razliku između onoga što je važno i onoga što je nevažno, a iznad svega, da spoje male količine informacija u široku sliku svijeta (Harari, 2018: 273). Upravo navedeno, treba determinirati kao pravac u kojem nužno treba ići jačanje nastavničkih kompetencija putem njihovog stručnog usavršavanja.

U Leksikonu stranih reči i izraza stoji da riječ kompetencija (lat. *competentia*) znači nadležnost, mjerodavnost, sposobnost ili pozvanost, a riječ kompetentan (lat. *competens*) označava nekog ko je nadležan, mjerodavan, formalno ili stvarno sposobljen (kvalifikovan) za neki posao, sposoban (Vujaklija, 1980: 442). Pojam *kompetencija* možemo definirati kao sposobnost, odnosno sposobnosti, pojedinca da aktivira, upotrijebi i poveže usvojeno znanje u složenim, raznovrsnim i nepredvidivim situacijama (Marentič-Požarnik, 2006: 62). Kompetencija osim znanja, uključuje stavove, uvjerenja i vrijednosti koje dolaze do izražaja u spretnostima, umijećima, ponašanju i djelovanju u kontekstu međuljudskog odnosa. U nastavnom procesu kompetencije nastavnika možemo procijeniti i vrednovati u kontekstu odnosa, prema ostvarenoj uspješnosti učenika, uspostavljenoj saradnji i uzajamnom zadovoljstvu.

Kompetentnost nastavnika primarno podrazumjeva sposobljenost nastavnika za rad u nastavi, dakle za rad s učenicima. Međutim, kompetentnost nastavnika uključuje i njegovu sposobljenost za saradnju s roditeljima, kolegama, stručnim saradnicima, kao i neposredno djelovanje u

široj društvenoj zajednici. Dakle, kompetentnost se nastavnika sastoji od stručnih, pedagoško-psiholoških i didaktičko-metodičkih komponenata.

Kompetencije nastavnika njeguju se, još uvijek dosta tradicionalno, na nastavničkim studijima različitih profila u procesu osposobljavanja studenata budućih učitelja i nastavnika, kao i u procesu usavršavanja učitelja i nastavnika u nastavnoj praksi. Tehnološki napredak u posljednje je vrijeme uslovjavao sve veću potrebu za informatičkim i komunikacijskim kompetencijama nastavnika, kako bi mogli udovoljiti izazovima i zahtjevima 21. stoljeća.

Razmatrajući kompetencije koje nastavnik treba posjedovati u cilju kvalitetne realizacije nastave, time učenja i poučavanja mladih, u svakom slučaju u obzir moramo uzeti i samu njegovu ličnost. Naime, nastavnik je ličnost koja ne predstavlja samo predavača svog predmeta, nego prije svega – odgojitelja, koji bi trebao posjedovati karakterne osobine, moralne, materijalne i duhovne vrijednosti, korektan odnos prema radu i radnim obavezama, human i demokratski odnos prema učenicima, roditeljima i kolegama kao i stručne obrazovne sposobnosti. Jednostavno, ličnost nastavnika treba u svakom trenutku svima služiti za primjer, a posebno njegovim učenicima (Ivanek, 2013: 30).

Uloga nastavnika je višestruka i veoma složena, stoga kompetencije nastavnika možemo sagledati s više aspekata i različitih područja nastavnikova djelovanja. Analizom nama dostupnih podjela nastavničkih kompetencija, kreiran je pregled istih, koji je pomogao da dobijemo širi uvid u različite pristupe kompetencijama nastavnika, da upoznamo raznolike načine njihovog klasificiranja, te da se opredijelimo za one kompetencije kojima ćemo se više posvetiti u našem teorijskom i empirijskom dijelu našeg rada. U narednom dijelu ćemo navesti samo neke od podjela kompetencija, uzetih kao polaznu teoretsku osnovu ovog rada.

U projektu Agencije za odgoj i obrazovanje navode se dvije vrste kompetencija nastavnika: profesionalne i socijalne, a savjetnice te iste Agencije u svom radu kompetencije nastavnika dijele na stručne i profesionalne (Barbaroša i sar., 2007: 59). Interesantna je podjela Wong Yu Fai (1996), koja u svojoj doktorskoj disertaciji, kako doznajemo iz spomenutog priloga, kompetencije dijeli u dvije grupe: 1. Interpersonalne, koje obuhvataju: stvaranje ugodne razredne klime, pokazivanje (emaniranje) topline i naklonost prema učenicima; te. 2. Vezane uz postupke rada u razredu: metode i tehnike poučavanja, ispitivanja i vrednovanja učenika.

Zanimljiva je podjela na osam ključnih kompetencija (EU) za nastavnike stručnih škola, a kao polazište uzeti su izazovi globalizacije. To su: 1. Komunikacija na materinskom jeziku i stranim jezicima, 2.

Matematička kompetencija, 3. Stručna kompetentnost povezana sa matičnom znanosti i tehnologijom, 4. Digitalna kompetencija, 5. Učiti kako učiti, 6. Društvena i građanska kompetencija, 7. Osjećaj za inicijativu i poduzetnišvo, i 8. Kulturna osvještenost i izražavanje (Berdik, 2006: 26). Navedenu podjelu kompetencija smatram posebno bitnom s obzirom da radim kao školski pedagog u srednjoj stručnoj školi u kojoj se nastava izvodi prema evropskim nastavnim planovima i programima za srednje stručne škole (EU-VET programi).

Iz navedenog pregleda vidimo da se napušta klasična podjela kompetencija nastavnika, koja je unosila razdor između obrazovnog i odgojnog djelovanja nastavnika, rascjepkanost i nepovezanost između znanja i umijeća, između pedagoške teorije i odgojne i nastavne prakse. Kao takva nije mogla ni biti efikasnija u ospozobljavanju studenata, budućih nastavnika za savremene probleme i izazove koje donosi 21. stoljeće, ali isto tako i stručno usavršavanje nastavnika u toku njihovog rada.

Nove, savremenije podjele kompetencija nastavnika više polaze od prakse, od onoga što se od studenata budućih nastavnika očekuje u praksi. Nova paradigma, na kojoj počiva savremena koncepcija kompetencija nastavnika, pretpostavlja i uvažava povezanost teorije i prakse, jedinstvo znanja, osjećaja i djelovanja, međusobnu uslovljenošć poučavanja i učenja. Stručna kompetentnost nastavnika je *conditio sine quanon* nastavničkog poziva. Bez kvalitetne stručnosti nema kvalitetnog nastavnika, ali stručna kompetentnost sama po sebi nije dovoljna da nastavnik bude i dobar odgajatelj. Nažalost, mnogobrojni su danas oni koji ne shvataju kako je biti uspešan nastavnik možda najteže zanimanje u našem društvu i kolika je zapravo težina uspješnog učenja i poučavanja (Glasser, 1994: 102).

U ospozobljavanju budućih i usavršavanju sadašnjih nastavnika mora se težiti usvajanju i razvijanju onih bazičnih, ključnih kompetencija, koje će biti garancija uspješnom profesionalnom radnom vijeku i osobnom zadovoljstvu nastavnika, ali svakako i uspjehu i zadovoljstvu učenika. Marija Bratanović (2008) naglašava činjenicu, da posao koji radimo, ukoliko radimo sa ljubavlju i uživanjem, ukoliko se dobro osjećamo prilikom rada, radimo sa mnogo više uspjeha. Posebno je bitno istaći da od uspjeha našeg rada, znači rada nastavnika-pedagoga, zavisi uspjeh nastave a time vaspitanja i obrazovanja. Ipak, na kraju, ostaje otvoreno pitanje: koje su to bazične, ključne kompetencije nastavnika?

U našem radu posebno ćemo se usmjeriti stručnom usavršavanju nastavnika, preferirajući interaktivnom stručnom usavršavanju nastavnika u cilju jačanja kompetencija koje su povezane s međuljudskim odnosima u

odgoju i nastavi, zatim nastavnikovim didaktičko-metodičkim kompetencijama realizacije interaktivne nastave.

Pažnju ćemo usmjeriti i ka kompetencijama uspostavljanja interakcije i komuniciranja na višem stupnju interakcijske povezanosti, posebno ospozobljavanju nastavnika i učenika za uspostavljanje dijaloga te ostvarivanju dijaloške nastave, koja će bitno pridonijeti većoj kvaliteti nastave i uspješnosti učenika kako na planu obrazovnih rezultata tako i vaspitanju ličnosti učenika. Jer „vaspitanje je uspešno kada je ono višestruka međusobna komunikacija slobodnih ljudskih individua: čoveka sa čovekom, starijeg sa mlađim, mlađeg sa starijim, vršnjaka sa vršnjakom, žene sa muškarcem, muškarca sa ženom, kao i svakog čoveka sa samim sobom“ (Potkonjak, 2003: 284). Kada je u pitanju uloga nastavika i učenika u nastavnom procesu, namjera nam je kroz stručno usavršavanje nastavnika omogućiti slobodno komuniciranje i permanentnu izmjenu objekatsko subjektske pozicije učenika u subjekatsku, uz povećanje stupnja zajedničke odgovornosti i samoodgovornosti za kvalitet odgoja i samoodgoja, kao i nastave i ishoda učenja.

Metodološki koncept eksperimentalnog istraživanja

U empirijskom istraživanju usmjerrenom na usavršavanje nastavničkih kompetencija putem interaktivnog stručnog usavršavanja nastavnika za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju provjeravani su efekti uticaja istih na *samoprocjenu nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija*.

Cilj našeg eksperimentalnog istraživanja bio je ispitivanje efikasnosti uticaja interaktivnog stručnog usavršavanja nastavnika za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju na jačanje njihovih pedagoško-psiholoških kompetencija, u odnosu na uticaj uobičajenog (tradicionalnog) usavršavanja nastavnika.

U odnosu na definirani problem, predmet i cilj, formuliran je *zadatak istraživanja* koji glasi: utvrditi da li će nastavnici, nakon provedenog interaktivnog stručnog usavršavanja za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju, postići u prosjeku statistički značajno bolje rezultate u odnosu na inicijalno ispitivanje i tradicionalno (predavačko) usavršavanje u intenzitetu stavova nastavnika prema samoprocjeni nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija.

Kada su u pitanju varijable u našem istraživanju, odredili smo nezavisnu varijablu ili eksperimentalni faktor, kao i zavisnu varijablu. *Nezavisna varijabla ili eksperimentalni faktor* predstavlja djelovanje eksperimentalnog programa (koji se ogleda u sadržajima i modelima

obučavanja nastavnika za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju u nastavi srednje škole, a u okviru unapređenja njihovih komunikacijsko-interakcijskih vještina, saznanja i uvjerenja). Znači, imamo jedan eksperimentalni faktor (*nezavisnu varijablu*), sa tri prožete komponente:

1. Interaktivno stručno usavršavanje nastavnika za interaktivnu nastavu,
2. Interaktivno stručno usavršavanje nastavnika za nenasilnu komunikaciju,
3. Interaktivno stručno usavršavanje nastavnika za responsibilnu interakciju.

Zavisna varijabla predstavljala je ispitivanje/utvrđivanje intenziteta stavova nastavnika vezano za samoprocjenu nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija.

Na osnovu postavljenog zadatka postavljena je *hipoteza*: Pretpostavljamo da će nastavnici, nakon provedenog interaktivnog stručnog usavršavanja za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju, postići u odnosu na inicijalno ispitivanje i tradicionalno (predavačko) usavršavanje, u prosjeku statistički značajno bolje rezultate u intenzitetu stavova nastavnika prema *samoprocjeni nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija*.

Sadržaji eksperimentalnog programa interaktivnog stručnog usavršavanja nastavnika za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju sa podnaslovima koje smo obrađivali u okviru eksperimentalnog programa stručnog usavršavanja nastavnika, raspoređeni su i organizirani u okviru četiri modula:

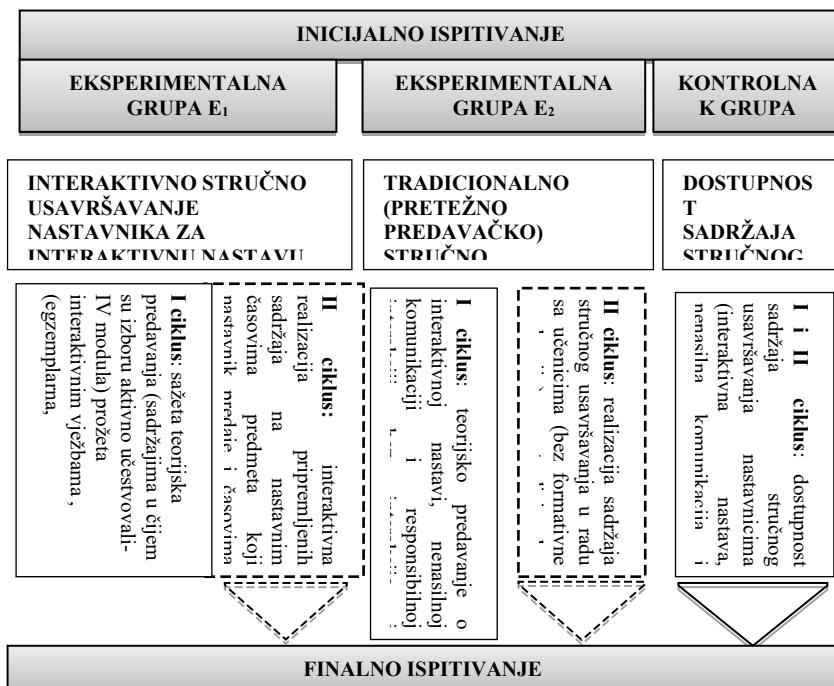
1. Interaktivno učenje i nastava
2. Komunikacija, interakcija, međuljudski odnosi i grupna dinamika
3. Nenasilna komunikacija, empatija i empatijsko komuniciranje
4. Responsibilna interakcija (Ivanek, 2017: 94).

Realizacija eksperimentalnog programa

U realiziranom eksperimentalnom programu, imali smo dvije eksperimentalne (E₁ i E₂ grupa) i kontrolnu grupu (K grupa) nastavnika i učenika. Sa prvom eksperimentalnom (E₁) grupom nastavnika stručno usavršavanje je realizirano na interaktivan način, sa drugom eksperimentalnom grupom (E₂) nastavnika stručno usavršavanje je realizirano tradicionalno/predavački dok su nastavnici treće kontrolne grupe (K) imali mogućnost koristiti eksperimentalne materijale prema vlastitom izboru.

Nastavnici prve eksperimentalne grupe (E_1 grupe) su bili aktivno uključeni u eksperiment, od početka, tj. od izrade eksperimentalnog programa pa do samog kraja. Bili su upoznati sa materijalima koje će zajedno sa pedagogom proraditi. Učestvovali su i u njihovoj izradi, u zavisnosti od svojih potreba i mogućnosti. Za teoretsku obradu tema pripremani su pisani materijali za nastavnike. Teme su se obrađivale u pedagoškim radionicama u obliku interaktivnih predavanja i obuka (slagalice, vrteške, simulacije, tandemske vježbe, grupni rad, debate, igre uloga, responsibilne vježbe). Navedene aktivnosti su bile potkrepljene interaktivnim oblicima rada u kojima su se usvojene spoznaje primjenjivale u odigravanim situacijama kao i u realnim uvjetima nastavnog rada u razredu. Nastavnike smo motivirali i ospozobili za izradu portfolija, svojevrsnog osobnog priručnika, u kojem su se nalazili materijali, zadaci, zabilješke, zapažanja i slično. Pratila se i evidentirala zainteresiranost i uspješnost svakog pojedinog nastavnika u usvajanju temeljnih znanja iz obrađenih tema, kao i provjeravalo napredovanje u razvoju njihovih kompetencija izvođenja interaktivne nastave, te uspostavljanje i održavanje kvalitetnih međuljudskih odnosa putem nenasilne komunikacije.

Cjelokupno istraživanje provedeno je u tri dijela: 1. inicijalno ispitivanje, 2. uvođenje eksperimentalnog faktora, i 3. finalno ispitivanje, što je predstavljeno na slici br. 1.

Slika 1.Organizacija i tok eksperimenta sa paralelnim grupama (Ivanek, 2017: 192).

Cjelokupni *uzorak* nastavnika činilo je ukupno 18 ispitanika odnosno nastavnika (JU Poljoprivredne i medicinske škole u Brčkom) i odjeljenskih starješina/razrednika odjeljenja u kojima su učenici ispitanici. Radi se o nastavnicima različitih profila, nastavnicima općeobrazovnih ali i različitih stručnih predmeta kao i praktične nastave. Od toga su 4 ispitanika bila muškog pola, a preostalih 14 ispitanika bili su žene. Oko 55% (10) ima radno iskustvo do 10 godina, od 11 do 20 godina radnog iskustva ima 28% (5) ispitanika, dok preostalih 16% (3) nastavnika ima više od 20 godina radnog iskustva.

U našem istraživačkom radu, koristili smo sljedeće metode:

- Metodu teorijske sinteze i analize;
- Deskriptivnu metodu (naručito njenu varijantu Servej istraživačku metodu);
- Eksperiment sa paralelnim grupama (na nivou škole, uz vođenje školskog pedagoga, zatim organizovanje pedagoških radionica i provođenje eksperimentalnog programa sa ciljem osposobljavanja nastavnika za interaktivnu nastavu, humanije odnose, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju).

Mjerni instrument koji smo koristili u empirijskom eksperimentalnom istraživanju bio je Skaler - SSN-PPK (samoprocjena nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija koji predstavlja samoopisni upitnik sastavljen od 18 stavki likertovog tipa koga je razvio Draženko Jorgić u okviru svoje doktorske disertacije, čije su metrijske karakteristike predstavljene u tabeli br. 1.

Tabela 1. Indikatori pouzdanosti, reprezentativnosti i homogenosti za skaler samoprocjene nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija

Skala	a	β	λ1	λ6	MSA	H2	N
Skalar nastavničkih kompetencija	.92	.92	.86	.92	.94	.90	15

Očekivani efekti interaktivnog stručnog usavršavanja nastavnika

Prema strukturama i nivoima prethodnog znanja, interesovanja i afiniteta nastavnika, kao i utvrđenih deficitu u nastavničkim kompetencijama (prema izjavama nastavnika kao i uvidom u pedagošku analizu posjećenih nastavnih sati) kreirani su gore navedeni sadržaji kao i način/model interaktivne obuke/usavršavanja nastavnika E-1 eksperimentalne grupe. Napominjemo, da ćemo za potrebe ovog rada, samo analizirati i predstaviti rezultate uticaja interaktivnog stručnog usavršavanja za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju na pedagoško-psihološke kompetencije nastavnika.

Po završetku interaktivne obuke nastavnika E₁ grupe, nastavnici ove grupe su stečena znanja i kompetencije primjenjivali u neposrednom radu sa jednim učenikom, grupom ili cijelim razredom, nastojeći rješavati konkretnе probleme koji se javljaju u neposrednom nastavnom radu. Voditelj eksperimentalnog programa je pratilo dalji rad nastavnika sa učenicima i pomagao u situacijama gdje je bilo potrebno. Sami nastavnici su, takvim djelovanjem, na časovima odjeljenske zajednice kao i u okviru nastave predmeta koji predaju, radili na usavršavanju kompetencija učenika, putem interaktivnih načina rada koje su i sami prošli (slagalice, vrteške, simulacije, tandemske vježbe, grupni rad, debate, igre uloga, responsibilne vježbe). Svakako je u fokusu djelovanja nastavnika bilo rješavanje odgojnih problema, odnosno unapređenje odgojne komponente nastavnog procesa ali kroz interaktivnu nastavu i uticaj na obrazovno postignuće učenika. Nastavljeno je sa intenzivnim radom sa E₁ grupom, usmjerenim na praktično djelovanje nastavnika, a kojem je prethodilo temeljito individualno stručno usavršavanje i pripremanje realiziranih tema. Pomoć voditelja bila je konstantno prisutna. Bazirali smo se na praktični rad i uvježbavanje primjenom inovativnih interaktivnih načina rada, prvo na satima odjeljenske zajednice, što je nastavnicima poslužilo kao model rada koji su kasnije primjenjivali na svojim predmetnim satima. Na ovaj način su i učenici E₁-grupe bili interaktivno uključeni u rad. Ovome je prethodilo i prilagođavanje programa rada odjeljenske zajednice za potrebe ovog istraživanja, uz uključivanje učenika u sve segmente rada (pripremanje, realizaciju, evaluaciju, što zahtijeva responsibilna nastava).

Za vrijeme sistematskog, interaktivnog rada sa nastavnicima E₁-grupe, redovno su se održavale fokus grupe, kojima je rukovodio voditelj programa. Služile su prvenstveno za analiziranje i razmjenu iskustava između voditelja i nastavnika članova grupe, kao i između samih nastavnika. Rezultati rada fokus grupe ogledali su se u analiziranju postignutog, gdje se na osnovu iskustvenih spoznaja neposrednog rada dolazilo do novih smjernica u daljem radu. Takođe, zadatak fokus grupe bio je vezan za motivacijsko djelovanje na nastavnike, gdje su sami nastavnici uz podršku voditelja programa i novog načina rada, osjetili napredak i veće zadovoljstvo u svom radu sa učenicima, te postajali svjesni vlastitih poboljšanja.

Efekat eksperimentalnog uticaja stručnog usavršavanja na kompetencije nastavnika

Kako je eksperimentalni program izведен prvo u grupama nastavnika (dvije eksperimentalne grupe: E₁, E₂ i jedna kontrolna: K grupa, razlike u stavovima nastavnika predstavljaju provjeru mjere efekta eksperimentalnog tretmana, odnosno eksperimentalnog programa stručnog usavršavanja

nastavnika. Naime, kao što smo u prethodnom dijelu rada već naglasili, prva eksperimentalna grupa nastavnika (E_1) je bila podvrgnuta interaktivnom usavršavanju nastavnika za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju putem sasvim drugačijeg pristupa nego što to podrazumjeva tradicionalno (uglavnom predavačko) stručno usavršavanje nastavnika kojemu je bila podvrgnuta druga eksperimentalna grupa (E_2). Treća eksperimentalna grupa bila je kontrolna (K) i njoj su bili dostupni sadržaji eksperimentalnog programa dok im je aktivnost stručnog usavršavanja bila prepuštena na slobodan izbor. Sa prvom eksperimentalnom grupom je rađeno planski osmišljeno, zajednički planirano i sistemski interaktivno realizirano stručno usavršavanje odabranih sadržaja putem interaktivnih radionica i inovativnih metoda stručnog usavršavanja nastavnika.

Kao osnova za analizu zavisne varijable samoprocjena nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija iskorišten je ukupni skor ispitanika koji su formirani kao jednostavna linearna kombinacija. Pregled osnovnih statističkih pokazatelja za odabране skale stavova nastavnika prikazani su u tabeli br. 2.

Tabela 2. Deskriptivni pokazatelji za skalu stavova (samoprocjena nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija) kojima je procjenjena uspješnost eksperimentalnog rada sa nastavnicima

Skala	Min	Maks	M	σ	Sk	K
<i>Samoprocjena nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija</i>	38	67	55.72	9.66	-0.67	-0.83

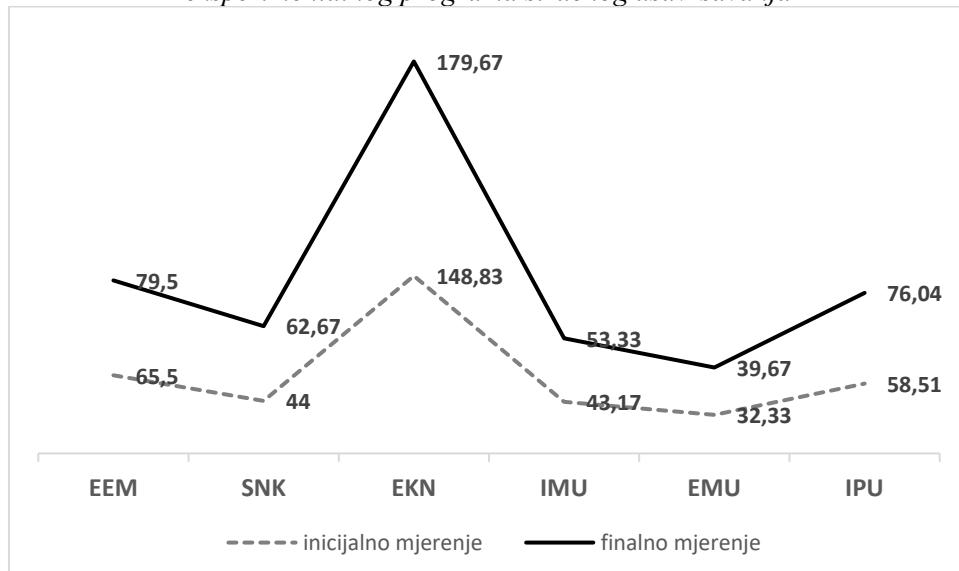
Napomena. Min – Minimalni skor; Maks – Maksimalni skor; M – Aritmetička sredina; σ – Standardna devijacija; Sk – Skjunis; K – Kurtozis.

Mjere prosjeka na svim skalama dobro odražavaju teorijsko težište skorova, koje je određeno preko minimalnih i maksimalnih skorova. Disperzija skorova na svim skalama je relativno ujednačena i nema značajnijeg raspršenja među rezultatima. Uočljivo je da na skali samoprocjene nastavničkih kompetencija preovladavaju viši skorovi što bi moglo ukazivati na viši stepen nastavničkog samopouzdanja (Ivanek, 2017: 197).

Značajno je istaknuti podatak da su nastavnici nakon provedenog eksperimentalnog interaktivnog stručnog usavršavanja za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju na svim registrovanim varijablama ostvarili više skorove u odnosu na inicijalno mjerjenje, pri čemu ćemo za potrebe ovog rada analizirati samo varijablu samoprocjena nastavničkih psihološko-pedagoških kompetencija (u

grafikonu predstavljena oznakom „SNK“), pri čemu je vidljiva razlika vrijednosti u inicijalnom ispitivanju (44) i finalnom (62,67). Grafička reprezentacija navedenog trenda prikazana na je na grafikonu br. 1.

Grafikon 1: Komparativni prikaz centroida na šest skala, na kojima je praćen efekat eksperimentalnog tretmana na grupi nastavnika prije i nakon djelovanja eksperimentalnog programa stručnog usavršavanja

Napomena. EEN – Emocionalna empatija nastavnika; SNK – Samoprocjena nastavničkih kompetencija; EKN – Emocionalna kompetetnost nastavnika; IMU – Intrinzična-ekstrinzična motivacija učenika; EMU – Ekstrinzična motivacija učenika; IPU – Interakcija i participacija učenika;

U cilju provjere efekta uticaja eksperimentalnog tretmana ispitana je razlika između tri grupe nastavnika na analiziranoj varijabli (samoprocjena nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija) nakon provedenog eksperimentalnog programa uz kontrolu stavova nastavnika u inicijalnom mjerenu. Deskriptivni podaci za registrovane skale prikazani su u tabeli broj 3.

Tabela 3. Prosječne vrijednosti i standardno odstupanje u inicijalnom i finalnom mjerenu na skali nastavničkih stavova za sve tri grupe nastavnika

Skala	grupa	mjerene			
		inicijalno		finalno	
		M	σ	M	σ
<i>Samoprocjena nastavničkih Pedagoško-psiholoških kompetencija</i>	E-1	44	12.12	62.67	4.22
	E-2	50	8.76	57.67	8.56
	K	47.17	12.04	47.33	9.02

Napomena. E-1 – Prva eksperimentalna grupa; E-2 – Druga eksperimentalna grupa; K – Kontrolna grupa; M – Aritmetička sredina; σ – Standardna devijacija

Kako je vidljivo, na osnovu vrijednosti aritmetičkih sredina i standardnih odstupanja, tri grupe nastavnika razlikuju se prema manifestaciji registrovanih varijabli u inicijalnom i finalnom mjerenu. U skladu s tim izvršena je statistička kontrola inicijalne procjene, posredstvom analize kovarijanse. Značajno je ukazati na podatak da su nastavnici koji čine prvu eksperimentalnu grupu u prosjeku ostvarili najviše skorove u finalnom mjerenu.

Značaj ovog podatka raste, ako se uzme u obzir da je standardno odstupanje značajno smanjeno u finalnom mjerenu. Kao rezultat toga, pouzdanost procjene u finalnom ispitivanju je značajno popravljena čime je unaprijeđena vjerodostojnost rezultata. Ovaj trend je posebno bitan jer je varijabilnost rezultata smanjena za tri puta(Ivanek, 2017: 199).

Samoprocjena nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija

Samopercepcija vlastitih kompetencija veoma je bitna za kvalitetnu realizaciju svake profesije, pa tako i nastavičke. S tim u vezi, jedan od ciljeva stručnog usavršavanja nastavnika u našem istraživanju je bio pozitivan uticaj na vlastitu samopercepciju nastavnika vezano za njihove pedagoško-psihološke kompetencije.

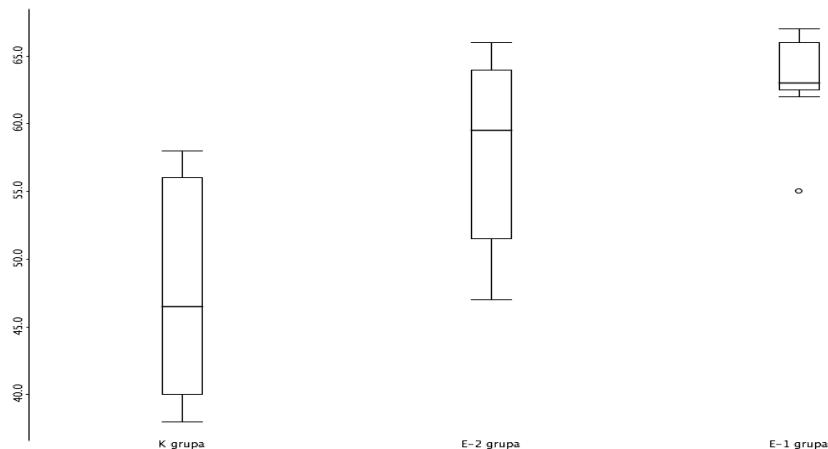
Takav stav prema profesionalnim kompetencijama koje nastavnici svakodnevno koriste u radu sa učenicima, svakako bi pozitivno uticao na samopouzdanje i sigurnost nastavnika u nastavnom procesu. Namjera našeg stručnog usavršavanja nastavnika, realizirana na interaktivan način sa maksimalnim učešćem i odgovornošću nastavnika u svim etapama, jeste upravo i pozitivan uticaj na samoprocjenu vlastitih nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija. U kojoj mjeri je naš eksperimentalni program uspio u ovom segmentu, predstavićemo u narednom dijelu rada.

U cilju provjere razlika među kompariranim grupama na skali samoprocjene nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija korištena je jednostavna analiza varijanse. Analizirajući postignute skorove između eksperimentalnih grupa u inicijalnom mjerenu, uočljivo je da su najniži skor ostvarili nastavnici prve eksperimentalne grupe ($M=44$), nešto viši skor imali su nastavnici kontrolne grupe ($M=47,17$), a najviši skor nastavnici druge eksperimentalne grupe ($M=50$). Iako među poređenim grupama na inicijalnom mjerenu nije bilo statistički značajne razlike u procjeni njihovih pedagoško-psiholoških kompetencija, uočljivo je da su vlastite nastavničke kompetencije najniže procjenili nastavnici prve eksperimentalne grupe.

Za razliku od inicijalnog mjerjenja, u finalnom mjerenu, nakon realiziranog programa stručnog usavršavanja sa eksperimentalnim grupama, ispitanici prve eksperimentalne grupe koji su se interaktivno usavršavali,

ostvarili su najviši prosječni skor ($M=62.67$), nešto niži prosječni skor registrovan je kod ispitanika druge eksperimentalne grupe ($M=57.17$), dok su ispitanici kontrolne grupe ($M= 47.33$) ostvarili najniži skor. Grafička reprezentacija rezultata prikazana je na grafikonu broj 2.

Grafikon 2. Boxplot („Sanduče sa kanapima“) za kontrolnu, drugu i prvu eksperimentalnu grupu na skali samoprocjene pedagoško-psiholoških kompetencija nastavnika

Prosječni skorovi ispitanika prve eksperimentalne E_1 grupe na skali samoprocjene nastavničkih kompetencija u finalnom mjerenu statistički značajno se razlikuju u odnosu na inicijalno mjerenu: $F(2,15) = 6.28$, $p < 0.01$. Magnituda kvadriranog eta koeficijenta ($\eta^2=0.45$) upućuje na postojanje značajnog doprinosa eksperimentalnog programa kod samoevaluacije nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija. Oko 45% manifestovanih razlika može se objasniti uticajem eksperimentalnog faktora. Detaljan pregled svih statističkih pokazatelja dobijenih kod analize varijanse dat je u tabeli 4.

Tabela 4. Sumirani pokazatelji za proceduru jednosmjerne analize varijanse za procjenu uticaja eksperimentalnog programa na nastavničku samoprocjenu vlastite pedagoško-psihološke kompetentnosti

Izvor varijabiliteta	df	Suma kvadrata	Prosječni kvadrat	F	p	η^2
Između grupa	2	724.111	362.056	6.289	.010	.456
Unutar grupa	15	863.500	57.567			
Ukupni	17					

Dodatna poređenja izvršena su preko Bonferonijevog testa. Rezultati su pokazali da je eksperimentalni faktor, odnosno stručno usavršavanje nastavnika za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju uticao na samoprocjenu nastavničkih kompetencija. Prva eksperimentalna grupa (E_1), podvrgнутa interaktivnom stručnom usavršavanju ima statistički značajno viši prosječni skor ($M=62.67$) u odnosu na ispitanike iz kontrolne grupe ($M=47.33$), no i uprkos višoj vrijednosti aritmetičke sredine u odnosu na drugu eksperimentalnu grupu ($M=57.17$), nisu nađene statistički značajne razlike između dvije eksperimentalne grupe (E_1 i E_2). Takođe ne postoji statistički značajna razlika između druge eksperimentalne grupe (E_2) i kontrolne grupe (K gupa), (Ivanek, 2017: 216).

Na osnovu prethodne interpretacije rezultata samoprocjene nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija, možemo *djelimično prihvatići našu hipotezu*. Naime, nastavnici prve eksperimentalne grupe, nakon provedenog interaktivnog stručnog usavršavanja za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju, su postigli u prosjeku statistički značajno bolje rezultate u odnosu na inicijalno ispitivanje i kontrolnu grupu nastavnika, ali nisu postigli statistički značajno bolje rezultate u odnosu na nastavnike koji su se tradicionalno (predavački) usavršavali, u intenzitetu stavova nastavnika prema *samoprocjeni nastavničkim pedagoško-psihološkim kompetencijama*.

Zaključak

Proučavanjem dostupne savremene pedagoške, didaktičke, a posebno andragoške literature (i tematski relevantnih naučnih monografija, članaka i udžbenika), vezano za stručno usavršavanje nastavnika u cilju unapređenja nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija, a što bi uvjetovalo bolje postignuća učenika, ustanovili smo da je to kompleksna oblast kojoj u savremenoj nastavnoj praksi nije posvećena potrebna pažnja. Veoma je malo značajnih naučnih doprinosa u rasvjetcavanju važnosti interaktivnog stručnog usavršavanja nastavnika prisutno u pedagoško-andragoškoj teoriji i savremenim empirijskim istraživanjima koji tretiraju ovaj problem a da u fokus jačanja nastavničkih kompetencija stavljuju kompetencije vezane za interaktivnu nastavu kroz nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju subjekata nastavnog procesa.

Putem eksperimentalnog programa, koji je pedagog, voditelj ovog istraživanja sačinio zajedno sa nastavnicima prve eksperimentalne E_1 grupe, ispunjenog sadržajima interaktivne nastave, nenasilne komunikacije i responsibilne interakcije, interaktivnim stručnim usavršavanjem smo nastojali ojačati nastavničke kompetencije u deficitarnim područjima. Proveden je specifičan eksperiment sa paralelnim grupama koji je realizovan

u dvije eksperimentalne i jednoj kontrolnoj grupi srednjoškolskih nastavnika, jer smo željeli provjeriti uticaje različitih modela njihovog stručnog usavršavanja na samoprocjenu njihovih pedagoško-psiholoških kompetencija.

Nakon analiziranja rezultata eksperimentalnog istraživanja, možemo istaći da nastavnici nisu statistički značajno napredovali u odnosu na tradicionalno (predavačko) stručno usavršavanje u intenzitetu stavova prema samoprocjeni nastavničkih pedagoško-psiholoških kompetencija, iako su uslijed djelovanja eksperimentalnog programa interaktivnog stručnog usavršavanja za interaktivnu nastavu, nenasilnu komunikaciju i responsibilnu interakciju postignuti određeni pozitivni pomaci, posebno u odnosu na inicijalno ispitivanje. Pretpostavljamo da je neophodno kontinuirano, planski organizirano i interaktivno realizirano stručno usavršavanje na duži vremenski period, kako bi inovativni obrasci pristupa učenicima i realizaciji nastave postali usvojeni uobičajeni obrasci komuniciranja i djelovanja. Iskreno se nadamo da će rezultati ovog rada inicirati i potaknuti druga slična istraživanja iz problematike stručnog usavršavanja nastavnika i jačanja njihovih kompetencija u cilju rješavanja mnogobrojnih problema koja se nameću obrazovanju u vremenu kojem živimo.

Literatura:

1. Alibabić, Š. i Ovesni K. (2008). *Karijerni razvoj nastavnika*. U Zborniku *Inovacije u osnovnoškolskom obrazovanju-od postojećeg ka mogućem*. Beograd: Učiteljski fakultet.
2. Barbaroša-Šikić i sar., (2007). *Razvoj kompetencija učitelja, nastavnika i stručnih suradnika u osnovnim i srednjim školama*. Zagreb: Projekt Agencije za odgoj i obrazovanje.
3. Bratanić, M. (2008). *Pregled kompetencija nastavnika prema izvorima /u rukopisu/. Zagreb*
4. Glasser, W. (1994). *Kvalitetna škola*. Zagreb: Educa.
5. Harari, Y. N. (2018). *XXI lekcija za XXI. Stoljeće*. Zagreb: Fokus
6. Ilić, M. (2009). *Inkluzivna nastava*. Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet u Istočnom Sarajevu.
7. Ivanek, P. (2013). *Sukobi u komunikaciji između učenika i nastavnika*. Brčko: Tang-art.
8. Ivanek, P. (2017). *Stručno usavršavanje nastavnika i obrazovno-vaspitna postignuća učenika srednje škole*. Brčko: neobjavljena doktorska disertacija.
9. Liessman, P. K. (2009). *Teorija neobrazovanosti - Zablude društva znanja*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.
10. Marentić-Požarnik, B. (2006). *Kompetence učiteljev in prenova pedagoških študijskih programov*. Gradivo za razpravo na 7. Seji

Komisije za preučitev možnih konceptualnih in organizacijskih sprememb v osnovni školi, 15.6. 2006. /u rukopisu/

11. *Pedagoški leksikon* (1996). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstava.
12. Potkonjak N. i Šimleša P. (1989). *Pedagoška enciklopedija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
13. Potkonjak, N. (2003). *XXI vek ni „vek deteta“ ni vek pedagogije*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.
14. Potkonjak, N. (2008). *Zalažem se za institucionalizaciju stručnog usavršavanja nastavnika*, Naučni skup „Obrazovanje i usavršavanje nastavnika“, str. 11-18, Užice: Učiteljski fakultet u Užicu.
15. Rodić, I. (2008). *Suvremena strukovna škola. U susret „digitalnim urođenicima“*. Zagreb: Školske novine, 2660, broj 4.
16. Suzić, N. (2008). Model doživotnog usavršavanja i napredovanja nastavnika. Naučni skup „Obrazovanje i usavršavanje nastavnika“, str. 43-58, Učiteljski fakultet u Užicu, Užice.
17. Stamatović, J. (2006). *Programi i oblici stručnog usavršavanja nastavnika*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju filozofskog fakulteta u Beogradu.
18. Vujaklija M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
19. Wong Yu Fai (1996). *Relationship between Teacher Competence and Teachers' Inferences of Students' Multidimensional Self-concept*. Master of Philosophy in Edukacion Thesis. <http://www.fed.cuhk.edu.hk/encumphil/96ywong/abstract.htm>

Abstract: *The teacher training segment is probably crucial today in creating an education that can meet the needs of the times we live in, primarily because the changes taking place in all spheres of human activity are so rapid that education systems are unable to keep up. Their teaching competencies will largely depend on the same quality of professional development of teachers. Namely, in empirical experimental research with parallel groups of teachers, we sought to determine the extent to which professional development affects the pedagogical and psychological competencies of teachers. At the same time, professional development of teachers for interactive teaching, non-violent communication and responsible interaction was realized interactively with the first experimental group of teachers, with the second in the traditional (teaching) way, and the third group of teachers was control final examination. The key features of the following processes and dynamisms were highlighted: interactive professional development of teachers and the impact on their pedagogical and psychological competencies in relation to traditional professional development. The obtained results show that there is a statistically significant*

difference in the self-assessment of teachers' pedagogical-psychological competencies in relation to the initial examination and teacher control groups, but there is no statistically significant difference in relation to teachers who improved in the "traditional" way. The synthesis of interdisciplinary scientific knowledge and empirical research findings identified professional development perspectives of interactive in-service teacher training for interactive teaching, non-violent communication and responsible interaction as well as possible effects of their influence on pedagogical pedagogical-psychological competence.

Key words: *professional development of teachers, teacher competencies, interactive professional development of teachers, pedagogical-psychological competencies, interactive teaching, non-violent communication, responsible interaction.*

**Originalni naučni rad
UDK: 338.486.1.02]:330.341
DOI: 10.7251/ERB2215084N**

Dr. sc. Branislava Narančić Joveljić¹

ISPITIVANJE UTICAJA RAZVIJENOSTI INFRASTRUKTURE NA PERFORMANSE TURIZMA PRI PROMJENI STOPE EKONOMSKOG RASTA

Apstrakt: Turizam je postao pokretačka snaga razvoja mnogih zemalja. Na razvoj turizma utiče mnogo faktora. U ovom radu je fokus stavljen na razvijenost infrastrukture kao bitan faktor za razvoj performansi turizma u zemljama. Kako bi se istražio ovaj odnos korištena je regresijska analiza gdje je kao varijabla moderacije uzeto bruto društveni proizvod po glavi stanovniku. Kod ove analize ispitivao se uticaj promjene stope bruto društvenog proizvoda po glavi stanovnika na uticaj koji ima infrastruktura na performanse turizma. Rezultati su pokazali da promjena stope bruto društvenog proizvoda po glavi stanovnika značajnu uticju na tri performanse turizma i to: obim učešća turizma u stvaranju bruto društvenog proizvoda, broj dolazaka turista u zemlju i ukupne primitke iz turističkih dolazaka u zemlju, dok ne postoji značajan statistički uticaj na učešće primitaka iz turističkih dolazaka u zemlju. Na osnovu toga se može zaključiti da je infrastruktura značajan faktor za razvoj turizma. Zbog toga mora se više ulaganje u razvoj turističke infrastrukture.

Ključne riječi: turizam, turistička infrastruktura, Bruto društveni proizvod po stanovniku, moderacija.

Uvod

Turistička putovanja u cjelini predstavljaju nezaobilazan i bitan segment ekonomije velikog broja zemalja u svijetu. Vrijednosti koje razvoj turizma donosi lokalnoj sredini svakako imaju budžetske implikacije, odnosno njegova povećanja u lokalnim zajednicama ili na drugim nivoima u kojima je zastupljena turistička djelatnost. Povećanjem budžeta otvara se mogućnost za razvoj koji omogućava potencijalno otvaranje novih radnih mjeseta, ali može dovesti i do interesovanja novih investitora. Pozitivan uticaj razvoja može se identifikovati ako se primjeti povećanje kvaliteta života kod stanovništva u nekoj zajednici. Do ovog odnosa može se doći ako postoji interakcija turista koji dolaze i lokalnog stanovništva koje ih dočekuje. Samim tim dolazi se do zaključka da stvaranje mišljenja o određenoj zemlji, narodu i naciji dobija na značaju samo onda ako tu destinaciju nisu

---

¹ Direkcija za finansije Brčko Distrikta, e-mail: branislavanarancic@gmail.com

predstavile samo atraktivnosti koje ih čine, nego prvenstveno ljudi koji u njoj žive i rade.

Ljudi oduvijek putuju, još od prvih migracija, preko prvih organizovanih putovanja, pa do savremenih putovanja motivisanih različitim pobudama. U današnje vrijeme, turizam je postao potreba savremenog čovjeka. Turističke destinacije danas ne moraju biti spektakularne poput Pariza, Londona ili Rima da bi mogle privlačiti veliki broj turista. Dovoljno je da imaju kvalitetnu infrastrukturu i dobru promociju. Infrastruktura omogućava lakše putovanje turista, njihovo adekvatno smještanje u smještajne kapacitete, kao i posjetu turističkim atrakcijama koje su na tom lokalitetu nalaze. Pri tome bi država trebala imati ulogu stvaranja adekvatnog podsticajnog okruženja i da radi na razvoju kako saobraćajne, tako i infrastrukture uopšte. Razvoj infrastrukture imao bi za posljedicu dostupnost određene destinacije i kretanje unutar iste, te bi se ujedno podsticao razvoj aktivnosti čiji bi karakter bio podsticajan.

Cilj ovoga rada je da se istraži na koji način infrastruktura utiče na razvoj turizma u odnosu na primjenu različitih stopa ekonomskog rasta. Na osnovu ova cilja postavlja se i istraživačko pitanje koji glasi: Kako stope ekonomskog rasta utiču na odnos infrastrukture i turističkih performansi. S davanjem odgovora na ovo pitanje doći će se do nove naučne spoznaje o ovom problemu. Time ćemo utvrditi postojanje statističkog značaja intenziteta efekata ekonomskog rasta na izabrane indikatore turističkih performansi u odnosu na infrastrukturu. Kako bi se ovo ispitalo analiziraće se uticaj ekonomskih fluktuacija i različitih stopa ekonomskog rasta u odnosu na infrastrukturu i indikatore turističkih performansi.

Teorijski okvir istraživanja

Samim nastankom turizma značajan dio infrastrukturnog razvoja usmjeren je prema zadovoljavanju potreba korisnika turističke usluge. Značajan skok u razvoju saobraćaja oslanja se na industrijsku revoluciju koja je nastala tokom 18. vijeka, te nastanak željeznice kao i njeno ubrzano prelaženje u nosioca masovnog transporta robe i prevoza putnika odredila je preduslove za razvoj turizma. Samim tim i smatra se da je od momenta pojave željeznica razvoj turizma počeo imati intenzivniji karakter.

U svijetu je nemoguće zamisliti privredu jedne razvijene zemlje bez dobro razgranate saobraćajne mreže i infrastrukture. Saobraćajna povezanost omogućuje brži prenos robe, tereta, pa tako i putnika, a ako je u domenu turizma, onda brži prevoz turista. Dostupnost i sigurnost turističke destinacije jedni su od glavnih faktora koji se veže uz razvoj turizma. Činjenica je da zemlje s dobro razgranatom saobraćajnom mrežom i razvijenom

infrastrukturom dominiraju u svijetu masovnog turizma, što im ujedno omogućava ekonomski rast. Putovanje do turističke destinacije takođe spada u turistički doživljaj, pa bi putovanje trebalo biti obogaćeno sadržajima koji će pozitivno uticati na utisak turista.

Još početkom 20. vijeka, saobraćaj koji je imao saobraćajnu i putnu komunikaciju, omogućavao je dostupnost onih destinacija koje se su nalazile na kopnu, ali tek sa pojavom avionskog prevoza i njegovom komercijalnom upotrebom koja je uslijedila sredinom 20. vijeka, destinacije koje su imale veliku udaljenost ostaju dostupne onima koji su imali želju ili potrebu da do nje stignu (Štetić, 2001: 55). Mrnjavac i Zelenika (2002) tvrde da tek od momenta kada avion dobija značajnu ulogu, turizam je poprimio globalni karakter, a ujedno bi se dolazilo do stanja bržeg i udobnijeg savladavanja udaljenosti u prostoru između najudaljenijih tačaka na svijetu.

Ako ne postoji fizička dostupnost određenom lokalitetu, taj isti lokalitet, nikada ne bi mogao dobiti karakter turističke destinacije. Razvijanje infrastrukture koja se odnosi na turizam, poprima karakter neophodnog, kako bi se otvorila mogućnost turistima, da posjećivanjem različitih turističkih destinacija zadovolje i svoje eventualne različite potrebe. Zadovoljavanjem potreba posjetom određene turističke destinacije turisti najčešće imaju mogućnost izbora prevoznog sredstva. Kada je riječ o izboru vrste prevoza onda tu značajnu ulogu ima udaljenost na kojoj se destinacija nalazi. Pri tome, nikako ne treba izostaviti kvalitet prevoza i sigurnost putnika, pa ponekad i ličnih doživljaj koji putnici žele imati prilikom korištenja neke od vrsta prevoza.

Kada se govori o saobraćajnoj infrastrukturi onda se misli na građevinske objekte, povezanost između njih, kao i na objekte na određenim lokalitetima za odvijanje putnog saobraćaja. Saobraćajnice koje su izgrađene u skladu sa savremenim trendovima doprinose prvenstveno brzini, kvalitetu i neizbjježnoj sigurnosti saobraćaja koji koriste putnici na određenim udaljenostima. Ako su ispunjeni zahtjevi savremenih trendova sa aspekta infrastrukture koji vode do određene destinacije, onda ta ista destinacija ima značajnu prednost u odnosu na konkurenciju koja te zahtjeve u potpunosti ili djelimično ispunila.

Kantar (2016) je smatrao da turističku signalizaciju na putevima čine znakovi koji obavještavaju o spomenicima kulture, istorijskim spomenicima, kao i prirodnim i turističkim atrakcijama, odnosno turističkim sadržajima, kao i znakovi za usmjeravanje prema njima. Cooper i Hall (2008) smatraju da različiti oblici prevoza imaju i specifična svojstva, pa samim tim, specifične snage i slabosti za pojedine tržišne segmente. Danas saobraćaj ima značajnu ulogu, i on se oblikuje od procentualnog broja putnika koji dolaze iz

inostranstva i od dužine njihovog boravka na određenom mjestu može se očekivati i određeni porast turističke potrošnje. Turizam neizostavno podstiče izgradnju saobraćajne infrastrukture na konkretnoj turističkoj destinaciji. Saobraćaj do određene turističke destinacije, kao i saobraćajna povezanost pojedinih destinacija od velikog su značaja za razvoj turističke djelatnosti.

Mrnjavac i Zelenika (2002) smatraju da saobraćajna infrastruktura poprima sve veće dimenzije kao i da je njena gustoća počela zauzimati značajne površine te da tako i vizuelno uništava prostor i ujedno uzima područja koja pripadaju prirodi a ista bi se mogla koristiti u sasvim druge svrhe koje bi imale veću društvenu prihvatljivost. Vremenom se ukazivala potreba za unapređenje saobraćajne infrastrukture u svrhu privlačenja turista i razvoja turističke djelatnosti, ali na pojedinim lokalitetima i određenim područjima nije se pristupalo sistematično, pa je dolazilo do mnogih prostornih degradacija.

Brojna literatura govori o ciljevima u infrastrukturi, a jedna od njih je i završetak transevropske saobraćajne mreže (Marković, 2015: 78). Završetkom transevropske mreže došlo i do integrisanja oblika saobraćaja u jedinstveni logistički okvir gdje bi se oklonili nedostaci a izgradili dijelovi za kojima postoji potreba. Ubrzani razvoj turizma u velikoj mjeri zahtijeva izgradnju saobraćajne infrastrukture visokog kvaliteta, ali na taj način pored pozitivnih efekata dolazi i do onih efekata koji imaju negativnu konotaciju. Potrebno je u budućnosti umanjivati negativni uticaj koji proizilazi iz izgradnje infrastrukture, a pri tome voditi računa da se ne umanje pozitivni efekti od razvoja turizma.

Metodologija istraživanja

U cilju odgovora na postavljeno istraživačko pitanje korišten je model moderacije. Primjenom ovoga modela se analizira efekat infrastrukture koja predstavljaju nezavisnu varijablu (X) na turističke performanse koji predstavljaju zavisnu varijablu (Y) u različitim uslovima ekonomskog rasta koji predstavljaju varijablu moderator (M). Navedeni model moderacije može se predstaviti statistički jednačinom koja slijedi:

$$Y=a+b_1X+b_2M+b_3(X*M)+\epsilon$$

U tom smislu analiziran je uticaj infrastrukture kao faktora za unapređenje turizma na različite dimenzije turističkih performansi u različitim ekonomskim uslovima. Pri tome je identifikovano određeni broj dimenzija koji odražavaju performanse turizma i to:

- Obim učešća turizma u stvaranju bruto društvenog proizvoda,
- Broj dolazaka turista u zemlju,
- Učešće primitaka iz turističkih dolazaka u zemlju,

- Ukupne primitke iz turističkih dolazaka u zemlju.

Na osnovu ovako identifikovanih varijabli moguće je utvrditi uticaj infrastrukture za unapređenje turizma na pojedinačne dimenzije turističkih performansi. Ovo nam daje jedan dubinski pregled efekata infrastrukture za unapređenje turizma na turističke performanse u različitim ekonomskim uslovima. Kako bismo omogućili statističku analizu postavljenog modela, utvrđena je glavna hipoteza ovoga rada koja glasi:

- H_0 - Efekat razvijenost infrastrukture značajnu utiče na turističke performanse pri promjenama stope ekonomskog rasta

Na osnovu ove hipoteze i postavljenih dimenzija za performanse turizma postavljaju se sljedeće pomoćne hipoteze i to:

- H_1 - Efekat razvijenost infrastrukture značajno utiče na obim učešća turizma u stvaranju bruto društvenog proizvoda pri promjenama stope ekonomskog rasta.
- H_2 - Efekat razvijenost infrastrukture značajno utiče na broj dolazaka turista u zemlju pri promjenama stope ekonomskog rasta
- H_3 - Efekat razvijenost infrastrukture značajno utiče na učešće primitaka iz turističkih dolazaka u zemlju pri promjenama stope ekonomskog rasta.
- H_4 - Efekat razvijenost infrastrukture značajno utiče na ukupne primitke iz turističkih dolazaka u zemlju pri promjenama stope ekonomskog rasta.

Kao moderator postavljen je ekonomski rast, izražen kroz rast društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika (GDPpc). Praćenjem kretanja rasta društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika na osnovu podataka Svjetske banke u periodu od 2000. do 2016. na bazi uzorka od 215 zemalja, utvrđuje se da li kretanje ovog parametra (moderatora) utiče na promjenu efekata nezavisne na zavisne varijable.

Model moderacije omogućuje da se utvrdi interval rasta društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika u kojima se neutrališe statistički značajan efekat zavisne na nezavisnu varijablu, odnosno intervali rasta društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika kada dolazi do povećanja ili smanjenja efekta nezavisne na zavisnu varijablu.

Utvrđivanje efekata moderatora u pojedinim vrijednostima društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika daje izuzetnu vrijednost jer nam omogućava prepoznavanje kada određene mjere ili faktori za razvoj turizma (koje se izražavaju nezavisnom varijablom) ne daju efekte, ili proizvode slabije ili bolje efekte na performanse turizma (koje se izražavaju

zavisnom varijablu). Takvi rezultati omogućavaju identifikaciju najboljih mjera koje važe u određenim uslovima ekonomskog rasta.

Na bazi regresionog modela izvršena je analiza uticaja efekata nezavisne varijable na zavisnu varijablu, odnosno infrastrukture na performanse turizma. Nakon što smo utvrdili postojanje statistički značajnog efekta prilikom primjene određenih indikatora, tada smo pristupili analizi indirektnog uticaja nezavisne na zavisnu varijablu pri postojanju moderatora.

Dakle istraženo je da li pri različitim nivoima ekonomskog rasta i dalje postoji statistički značajan efekat nezavisne na zavisnu varijablu, i ako postoji, da li se taj efekat povećava i smanjuje u određenim uslovima ekonomskog rasta. Model moderacije, onako kako je postavljen, omogućio je da se utvrde intervali rasta društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika u kojima se neutrališe statistički značajan efekat zavisne na nezavisnu varijablu, odnosno intervali rasta društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika kada dolazi do povećanja ili smanjenja efekta nezavisne na zavisnu varijablu.

Utvrđivanje efekata moderatora u pojedinim vrijednostima društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika daje izuzetnu vrijednost jer nam omogućava prepoznavanje kada određene mjere ili faktori za razvoj turizma (koje se izražavaju nezavisnom varijablu) ne daju efekte, ili proizvode slabije ili bolje efekte na performanse turizma (koje se izražavaju zavisnom varijablu). Takvi rezultati omogućavaju identifikaciju najboljih mjera koje važe u određenim uslovima ekonomskog rasta.

Empirijsko istraživanje bazirano je na prikupljenim podacima iz statističke baze Svjetskog ekonomskog foruma (World Economic Forum) i Svjetske banke (World Bank). Empirijsko istraživanje se odnosi na vremenski okvir od 2000. do 2016. godine. Ukupna istraživačka populacija obuhvata sve zemlje u bazama podataka iz koje preuzete vrijednosti za pojedine indikatore. Početni uzorak iznosi N=215 zemalja, sa mogućim brojem od ukupnih opservacija koji iznosi Nt=3655 za navedeni period istraživanja. Konkretan broj opservacija prilikom pojedinačnih analiza tokom testiranja pojedinačnih hipoteza isključivo je zavisio od dostupnosti podataka za pojedine zemlje u odgovarajućim vremenskim intervalima koji su bili uporedivi u analizama između nezavisne, zavisne varijable i moderatora.

Nakon što su prikupljeni i klasifikovani podaci iz odgovarajućih statističkih baza korišten je statistički softver SPSS. Pri tome je sa Johnson-Neyman tehnikom analiziran uslovni efekat X na Y pri različitim vrijednostima moderatora (M). Ova tehnika omogućila je identifikaciju raspona vrijednosti moderatora u kojoj nezavisna varijabla ima statistički

značajan uticaj na zavisnu varijablu, pri čemu smo osim statističkog značaja utvrdili smjer i intenzitet datog efekta.

Predloženi model moderacije analizira uticaj treće (moderator) varijable na posredovani odnos između X i Y (Preacheri, 2007: 32). U procjeni indirektnih efekata moderatora korištena je tzv. bootstaping metoda koja se predlaže kako bi se generisali intervali pouzdanosti (Bollen i Stine, 1990; MacKinnon, i sar., 2004; Preacher i Hayes, 2004; Shrout i Bolger, 2002). Bootstrapping promovisan je kao vrlo korisna strategija ponovnog uzorkovanja koja ne zahtijeva nikakve pretpostavke o obliku distribucije uzorkovanja (Edwards i Lambert, 2007; Preacher, i dr. 2007). U tu svrhu upotrebljeno je 5000 brojeva uzoraka za pokretanje sistema za intervale pouzdanosti korigovane pristranosti kroz analizu efekata moderatora u ovom modelu.

Primijenjena statistička analiza su omogućile valjano testiranje hipoteza na osnovu postavljenih modela istraživanja. Kako bismo obezbijedili valjanost istraživanja koristili smo indikatore iz izvora koji najbolje oslikavaju istraživačke varijable. S obzirom da smo koristili pouzdane podatke iz izvora podataka, primjenom statističkih metoda smo dobili rezultate kojim se na valjan način utvrđuje veza između pojedinih varijabli.

Eksterna valjanost, koja pruža mogućnost generalizacije, ostvarena je putem empirijske analize većeg broja indikatora koji oslikavaju dimenzije faktora za unapređenje turizma kao nezavisne varijable, te različite dimenzije turističkih performansi kao zavisne varijable. Ovim pristupom je pružena mogućnost da se kroz empirijsku analizu različitih indikatora generalizuje rješenje istraživačkog problema na višem, globalnom nivou.

Rezultati

U ovom dijelu istraživanja će se ispitati postavljene hipoteze istraživanja. Najprije će se istražiti prva pomoćna hipoteza. Kod ispitivanja ove hipoteze kao nezavisna varijabla je postavljena infrastruktura, kao zavisna varijabla obim učešća turizma u stvaranju bruto društvenog proizvoda a kao medijana korišten je rast društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika. Rezultati su pokazali da u sklopu ($N=104$) da je model statistički značajan. Rezultat analize glasi $F(3,115) = 3.08, p < 0,05, R^2 = 0,09$. $GDPpcg$ kao pojedinačna varijabla nema statistički značaj ($b = 0,15, t(115) = 0,99, p = 0,33$). Infrastruktura kao varijabla ostvaruje statistički značajan pozitivan efekat ($b = 0,91, t(115) = 3,01, p < 0,05$). Interakcija navedenih varijabli ne ostvaruje statistički značajan efekat ($b = 0,14, t(115) = 0,94, p = 0,35$) (tabela 1).

Prosječne i iznadprosječne vrijednosti moderatora ostvaruju statistički značajan uslovni efekat nezavisne na zavisnu varijablu, dok ovaj efekat izostaje pri nižim vrijednostima moderatora. Pri nižim vrijednostima moderatora, rezultat glasi $b = 0,59$, $t(115) = 1,51$, $p = 0,13$. Pri prosječnom nivou ekonomskog rasta rezultat glasi $b = 0,91$, $t(115) = 3,01$, $p < 0,05$, dok je za iznadprosječnu vrijednost moderatora rezultat $b = 1,23$, $t(115) = 2,38$, $p < 0,05$.

Statistički značajan efekat moderatora ostvaruje se u intervalu ekonomskog rasta od 0,65% i 6,25%, gdje je rezultat $b = (0,67 - 1,46)$, $t(115) = 1,98$, $p = 0,05$. Na osnovu toga prva hipoteza se prihvata i to da: efekat razvijenost infrastrukture značajno utiče na obim učešća turizma u stvaranju bruto društvenog proizvoda pri promjenama stope ekonomskog rasta.

Tabela 1: Uticaj infrastrukture na obim učešća turizma u stvaranju bruto društvenog proizvoda

GDPpcg	Effect	se	t	p	LLCI	ULCI
-8,768	-,342	1,280	-,267	,790	-2,878	2,194
-8,071	-,243	1,177	-,206	,837	-2,575	2,089
-7,374	-,143	1,075	-,133	,894	-2,273	1,986
-6,677	-,044	,973	-,045	,964	-1,972	1,884
-5,979	,055	,873	,063	,950	-1,674	1,784
-5,282	,154	,773	,199	,842	-1,378	1,686
-4,585	,253	,676	,375	,709	-1,086	1,593
-3,888	,353	,582	,606	,546	-,801	1,506
-3,191	,452	,493	,916	,361	-,525	1,429
-2,494	,551	,412	1,337	,184	-,265	1,367
-1,797	,650	,345	1,887	,062	-,032	1,333
-1,689	,666	,336	1,981	,050	,000	1,331
-1,099	,750	,300	2,495	,014	,154	1,345
-,402	,849	,290	2,926	,004	,274	1,423
,295	,948	,317	2,990	,003	,320	1,576
,992	1,047	,373	2,806	,006	,308	1,787
1,689	1,146	,448	2,560	,012	,259	2,034
2,386	1,246	,533	2,336	,021	,190	2,302
3,083	1,345	,625	2,152	,033	,107	2,583
3,780	1,444	,720	2,004	,047	,017	2,871
3,907	1,462	,738	1,981	,050	,000	2,924
4,478	1,543	,819	1,885	,062	-,078	3,165
5,175	1,643	,918	1,788	,076	-,177	3,462

Kod druge pomoćne hipoteze kao nezavisna varijabla je postavljena infrastruktura, kao zavisna varijabla broj dolazaka turista u zemlju, a kao medijana korišten je rast društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika.

Analizirajući opšti model ($N=114$) utvrđili smo rezultat koji glasi $F(3,110) = 5,86$, $p < 0,05$, $R^2 = 0,26$. Na osnovu navedenog rezultata utvrđili

smo da je model statistički značajan, te da promjene vrijednosti nezavisnih varijabli u modelu mogu procijeniti promjene u vrijednosti zavisne varijable na nivou od 26%. GDP_{pcg} kao pojedinačna varijabla nema statistički značajan efekat ($b= 81120$, $t(110) = 0,10$, $p= 0,92$). Infrastruktura kao pojedinačna varijabla ostvaruje statistički značajan efekat ($b= 7098944$, $t(110) = 4,07$, $p< 0,05$). Međutim, interakcija navedene dvije varijable nema statistički značajan efekat ($b= -206700$, $t(110) = -0,30$, $p= 0,77$) (tabela 2).

Vrijednosti moderatora na prosječnom i ispodprosječnom i iznadprosječnom nivou imaju statistički značajan uslovni efekat nezavisne na zavisnu varijablu. U uslovima ispod prosječnog ekonomskog rasta rezultat je $b= 7566853$, $t(110) = 3,29$, $p< 0,05$. Prilikom prosječnog ekonomskog rasta rezultat je $b= 7098944$, $t(110) = 4,07$, $p< 0,05$. Pri uslovima iznad prosječnog ekonomskog rasta rezultat glasi $b= 6631035$, $t(110) = 2,77$, $p< 0,05$.

Tabela 2. Uticaj infrastrukture nabroj dolazaka turista u zemlju

GDP_{pcg}	Effect	se	t	p	LLCI	ULCI
-8,807	8919451,0	6296974,4	1,416	,159	-3559694	21398596
-8,110	8775352,7	5832762,7	1,504	,135	-2783832	20334538
-7,413	8631254,4	5372172,3	1,607	,111	-2015147	19277656
-6,716	8487156,0	4916221,1	1,726	,087	-1255656	18229968
-6,019	8343057,7	4466330,2	1,868	,064	-508174,6	17194290
-5,537	8243342,1	4159588,8	1,982	,050	,000	16486684
-5,322	8198959,4	4024532,4	2,037	,044	223267,90	16174651
-4,625	8054861,1	3593813,8	2,241	,027	932754,13	15176968
-3,928	7910762,8	3178681,3	2,489	,014	1611352,3	14210173
-3,230	7766664,5	2786110,6	2,788	,006	2245238,2	13288091
-2,533	7622566,1	2427074,5	3,141	,002	2812666,4	12432466
-1,836	7478467,8	2118690,4	3,530	,001	3279713,9	11677222
-1,139	7334369,5	1885971,4	3,889	,000	3596810,8	11071928
-,442	7190271,2	1759206,6	4,087	,000	3703931,1	10676611
,255	7046172,9	1761422,1	4,000	,000	3555442,1	10536904
,952	6902074,5	1892165,0	3,648	,000	3152241,6	10651908
1,650	6757976,2	2127874,4	3,176	,002	2541021,8	10974931
2,347	6613877,9	2438296,8	2,712	,008	1781738,2	11446018
3,044	6469779,6	2798680,6	2,312	,023	923442,52	12016117
3,741	6325744,9	3191969,7	1,982	,050	,000	12651490
3,741	6325681,3	3192149,1	1,982	,050	-419,219	12651782
4,438	6181582,9	3607894,0	1,713	,089	-968427,6	13331594
5,135	6037484,6	4039042,3	1,495	,138	-1966962	14041931

Statistički značajan efekat moderatora javlja se u intervalu ekonomskog rasta od -3,2% i 6,08%, gdje je rezultat $b= (8243342-6325745)$, $t(110) = 1,98$, $p= 0,05$. Ovaj rezultat ukazuje da izlaskom iz zone negativnog ekonomskog rasta i povećanjem ekonomskog rasta razvijenost infrastrukture

doprinosi smanjenju broja turista u zemlju. Na osnovu toga se prihvata druga pomoćna hipoteza.

Kod istraživanja treće pomoćne hipoteze kao nezavisna varijabla je postavljena infrastruktura, kao zavisna varijabla učešće primitaka iz turističkih dolazaka u zemlju, a kao medijana korišten je rast društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika. Analizirajući opšti model ($N_t = 104$) opservacije utvrdili smo da model nije statistički značajan. U ovom slučaju rezultat glasi $F(3,100) = 0,75$, $p= 0,52$, $R^2= 0,01$. Takođe smo utvrdili da nijedna od pojedinačnih varijabli nema statistički značajan efekat. U tom smislu rezultat za varijablu $GDPpcg$ iznosi $b= 0,40$, $t(100) = 0,61$, $p= 0,54$. Za infrastrukturu kao varijablu utvrdili smo rezultat koji glasi $b= -0,21$, $t(100) = 0,20$, $p= 0,84$. Za interakciju navedenih varijabli utvrdili smo rezultat $b= -0,29$, $t(100) = -0,59$, $p= 0,56$.

Analizom na nivou različitih vrijednosti moderatora smo utvrdili izostanak statistički značajnog efekta nezavisne na zavisnu varijablu. Pri nižim vrijednostima ekonomskog rasta rezultat glasi $b= 0,45$, $t(100) = 0,33$, $p= 0,74$. Pri prosječnom ekonomskom rastu rezultat glasi $b= -0,21$, $t(100) = -0,20$, $p= 0,84$. U uslovima iznadprosječnog ekonomskog rasta rezultat glasi $b= -0,86$, $t(100) = -0,53$, $p= 0,60$ (tabela 3). Na osnovu ovih rezultata odbačena je treća pomoćna hipoteza.

Kod istraživanja četvrte hipoteze kao nezavisna varijabla je postavljena infrastruktura, kao zavisna varijabla ukupni primici iz turističkih dolazaka u zemlju, a kao medijana korišten je rast društvenog bruto proizvoda po glavi stanovnika.

Tabela 3. Uticaj infrastrukture naukupne primitke iz turističkih dolazaka u zemlju

GDPpcg	Effect	se	t	p	LLCI	ULCI
-8,803	9,43E+009	9,98E+009	,945	,347	-1,0E+010	2,92E+010
-8,120	9,67E+009	9,22E+009	1,048	,297	-8,6E+009	2,80E+010
-7,438	9,90E+009	8,48E+009	1,168	,246	-6,9E+009	2,67E+010
-6,755	1,01E+010	7,76E+009	1,307	,194	-5,2E+009	2,55E+010
-6,072	1,04E+010	7,06E+009	1,469	,145	-3,6E+009	2,44E+010
-5,390	1,06E+010	6,40E+009	1,657	,100	-2,1E+009	2,33E+010
-4,707	1,08E+010	5,79E+009	1,873	,064	-6,4E+008	2,23E+010
-4,387	1,10E+010	5,53E+009	1,983	,050	,000	2,19E+010
-4,024	1,11E+010	5,25E+009	2,113	,037	682468457	2,15E+010
-3,342	1,13E+010	4,79E+009	2,365	,020	1,83E+009	2,08E+010
-2,659	1,16E+010	4,44E+009	2,601	,011	2,75E+009	2,04E+010
-1,976	1,18E+010	4,24E+009	2,781	,006	3,38E+009	2,02E+010
-1,294	1,20E+010	4,20E+009	2,862	,005	3,70E+009	2,04E+010
-611	1,23E+010	4,33E+009	2,832	,006	3,68E+009	2,09E+010
,072	1,25E+010	4,61E+009	2,710	,008	3,35E+009	2,17E+010
,754	1,27E+010	5,02E+009	2,536	,013	2,78E+009	2,27E+010
1,437	1,30E+010	5,53E+009	2,345	,021	2,00E+009	2,39E+010

2,120	1,32E+010	6,12E+009	2,160	,033	1,08E+009	2,53E+010
2,802	1,34E+010	6,76E+009	1,990	,049	50136653	2,68E+010
2,834	1,35E+010	6,79E+009	1,983	,050	,000	2,69E+010
3,485	1,37E+010	7,44E+009	1,840	,069	-1,1E+009	2,84E+010
4,168	1,39E+010	8,15E+009	1,709	,090	-2,2E+009	3,01E+010
4,851	1,42E+010	8,88E+009	1,594	,114	-3,5E+009	3,18E+010

Na osnovu opštег modela ($N_t = 108$) dobili smo rezultat koji glasi $F(3,104) = 3,26$, $p < 0,05$, $R^2 = 0,20$. Analiza pokazuje da je model statistički značajan, te da se 20% promjena vrijednosti zavisne varijable može objasniti postavljenim modelom. GDPpcg kao posebna varijabla nema statistički značaj ($b = 859490869$, $t(104) = 0,60$, $p = 0,55$). Sa druge strane, infrastruktura u modelu ima statistički značajan efekat ($b = 1,25E+010$, $t(104) = 2,73$, $p < 0,05$, međutim interakcija dvije varijable nema statistički značajne efekte, ($b = 346120043$, $t(104) = 0,28$, $p = 0,78$).

Vrijednosti moderatora imaju statistički značajan efekat nezavisne na zavisnu varijablu na različitim nivoima ekonomskog rasta. Pri i ispodprosječnog stepena ekonomskog rasta rezultat glasi $b = 1,17E+010$, $t(104) = 2,73$, $p < 0,05$. Pri prosječnom ekonomskom rastu rezultat je $b = 1,25E+010$, $t(104) = 2,73$, $p < 0,05$. Pri i iznadprosječnom ekonomskom rastu rezultat glasi $b = 1,32E+010$, $t(104) = 2,14$, $p < 0,05$.

Moderator ostvaruje statistički značajan efekat u intervalu ekonomskog rasta od -2,05 i 5,17% uz rezultat $b = (1,10E+010 - 1,35E+010)$, $t(104) = 1,98$, $p = 0,05$. Ovo podrazumijeva da smanjenjem ekonomskog rasta kao i njegovim povećanjem doprinosi se povećanju pozitivnog efekta razvijenosti infrastrukture na ukupne primitke. Na osnovu ovih rezultata prihvata se četvrta pomoćna hipoteza.

Diskusija

Nakon provedenog istraživanja, spoznali smo da razvijenost infrastrukture ima značajan uticaj na razvoj turizma i ekonomski rast jedne zemlje u cjelini. Osnova za bavljenje turizmom jeste postojanje turističke infrastrukture i suprastrukture. U infrastrukturu ubrajamo oblike pristupa do destinacije, garaže i parkirališta s organiziranim naplatom, kongresni centri, dvorane, zabavni parkovi, kupališta i ostale temeljne potrebe. Turističku suprastrukturu čine sportsko-rekreativni centri, galerije, muzeji, medicinski objekti i ostalo. Ali primarno, saobraćajna infrastruktura i saobraćaj uopšte je jedan od osnovnih i najvažnijih faktora razvoja turizma. Stoga su empirijska istraživanja potvrdila da će efekat razvijenosti infrastrukture kao faktora za unapređenje turizma na turističke performanse biti značajno različit pri

povećanju ekonomskog rasta ako sagledavamo efekat na obim učešća turizma u stvaranju bruto društvenog proizvoda.

Nesumnjivo je da su prostor i kretanje ljudi u prostoru vrlo važni za sam turizam, te su u skladu sa tim veoma bitne saobraćajnice koje u današnje vrijeme mogu biti vrlo savremene i heterogene. Iz razvoja saobraćajnih sistema i unapređenja saobraćajnih sredstava, moguće je podsticati pokretljivosti stanovništva do neslućenih razmjera, čime se pruža doprinos za brži razvoj turizma u svim segmentima. Rezultati istraživanja ukazuju da razvijenost infrastrukture pored toga što ima statistički značaj na obim učešća turizma u stvaranju bruto društvenog proizvoda, utiče i na broj dolazaka turista i na ukupne prihode ostvarene dolaskom turista u zemlju. To potvrđuju i stavove koje iznose Vujović i dr (2019) da su vrlo važne prostorne relacije, odnosno mjesta iz kojih turisti kreću, pravci koje koriste za kretanje i mjesta u koja dolaze.

Da bi se efekat razvijenosti infrastrukture kao faktora za unapređenje turizma na turističke performanse značajno odrazio na povećanju ekonomskog rasta, neophodno je podstaknuti i broj dolazaka turista kako bi ukupni prihodi dolaskom turista u našu zemlju bili što veći i, analogno tome, uticali na ekonomski rast, kako se istraživanjem i pokazalo. U skladu sa ovim može se reći da turizam podstiče razvoj infrastrukture, iz razloga što razvoj skoro svake turističke destinacije zahtijeva neizostavnu posjetu toj destinaciji. Stoga razvoj turizma utiče na razvoj saobraćajne infrastrukture, jer sam međuodnos saobraćaja i turizma je kompleksan: turizam je i nezamisliv ako nema putovanja, kao i prevozničkih organizacija. Razvoj saobraćajne infrastrukture i sredstava za prevoz velikog broja ljudi imao je za rezultat pojavu masovnog turizma, kao i njegov razvoj, što je ujedno jedna od značajnijih pojava u ekonomiji tokom 20. vijeka.

Stoga rezultati empirijskog istraživanja osporavaju gledište Mrnjavaca (2002) koji je smatrao da saobraćajna infrastruktura poprima sve veće dimenzije, kao i da je njena gustoća počela zauzimati značajne površine što uništava prostor i usurpira područja koja pripadaju prirodi a koja bi se mogla koristiti u sasvim druge svrhe i imati veću društvenu prihvatljivost.

Ako postoji poznavanje pravaca kretanja turista, znatno je olakšana izrada strategija za usmjerenje kretanja, planiranja, kao i za samu izgradnju saobraćajnih puteva prijeko potrebnih za turistička kretanja i boravak. Razvoj turizma i brendiranje destinacije zahtijeva ulaganje u infrastrukturu (aerodromi, luke, putevi, tehnologija), korišćenje prirodnih resursa ili drugih mjera ekonomske politike. Uzmemo li sve ovo u obzir, onda nam je jasno zašto su empirijska istraživanja potvrdila da efekat razvijenosti infrastrukture kao faktora za unapređenje turizma na turističke performanse ima značajan

uticaj za povećanju ekonomskog rasta, pri čemu sagledavamo efekat na broj odlazaka turista u druge zemlje, kao i na učešće troškova za turistička putovanja u druge zemlje. Ako su omogućeni brzi i jednostavni odlasci iz zemlje na turističke destinacije u druge zemlje, samim tim se povećavaju prihodi i kod prevozničkih kompanija, aerodromske i druge takse, što utiče i na njihov razvoj analogno ukupnom ekonomskom rastu. Stoga nikako ne treba zanemariti uticaj na povećanje ekonomskog rasta ako sagledavamo efekat ukupnih troškova ili dio troškova koje turisti naprave za turistička putovanja u druge zemlje.

Ono što je istraživanje pokazalo a odnosi se na učešće primitaka iz turističkih dolazaka u zemlju, odnosno da neće imati značajan uticaj na povećanje ekonomskog rasta, možemo ostaviti kao dilemu u odnosu na ukupne primitke iz turističkih dolazaka u zemlju i ostaviti kao mogućnost obrade nekim budućim istraživačima. Možemo se dakle složiti sa stavovima koje je iznosio Cooper (2008), koji je smatrao da različiti oblici prevoza imaju i specifična svojstva, pa samim tim, specifične snage i slabosti za pojedine tržišne segmente.

Dakle, turizam u osnovi podrazumijeva kretanje i putovanje, pa su usluge prevoza u turizmu, pored smještajnih kapaciteta osnova za njegovo nesmetano odvijanje. To je izraženo kroz uticaj razvoja saobraćajnih sredstava, posebno avionskog saobraćaja, i stvaranja bržeg i udobnijeg putovanja prema svim udaljenim destinacijama. Turisti žele da provedu minimum vremena u putovanju a maksimum vremena u destinacijama za koje su se opredijelili.

Može se zaključiti da je veliki značaj saobraćaja u turizmu, jer turisti do određene destinaciju koriste prevozno sredstvo koje im najbolje odgovara zbog vremenskih prilika, udobnosti, brzine, sigurnosti, cijene ili nečeg trećeg, a zemlja kao davalac turističke usluge, ili na čijoj se teritoriji destinacija nalazi, treba da stvori što bolje preduslove za to.

Zaključak

Rezultati ovog istraživanja su i relevantan pokušaj da se deaktivira stanje, ali i da se osigura metodološka podloga za praćenje uticaja infrastrukture na turističke performanse. Istraživanja ukazuju da je najčešći motiv dolaska turista u turističku destinaciju odmor i relaksacija, što znači da treba stvarati uslovi i za ostale oblike turističke ponude (zdravlje, posao, događaji...), pogotovo one koji osiguravaju produženje turističke sezone.

Ovo istraživanje je pokazalo da efekti razvijenosti infrastrukture kao faktora za unapređenje turizma značajno utiče na povećanje ekonomskog rasta, jer razvoj svake turističke destinacije zahtijeva dolazak turista u tu

destinaciju, gdje ukupni primici iz njihovih dolazaka utiču na razvoj turizma. Stoga je neophodan razvoj saobraćajne infrastrukture u što većoj mjeri i u što kraćem roku tamo gdje je izražen potencijal za turističku aktivnost, kako bi ukupni primici od ukupnog broja dolazaka imali izražen intenzitet i na taj način dali doprinos postavljenim ciljevima u ukupnom razvoju društvene zajednice.

Kada bi prenijeli ove rezultate na Bosnu i Hercegovinu onda bi se trebalo da podržava izgradnju konkurentnih turističkih klastera različitim ulaganjem u infrastrukturu. Neophodno je formulisati strategiju koja će ispuniti ciljeve koje je postavila nacionalna turistička politika. Strategija podrazumijeva analizu turističkih potencijala, analizu dosadašnjeg stepena razvijenosti kako bi se mogli osmisliti i predložiti postupci za budućnost, pri čemu razvijanje infrastrukture je ključan faktor za unapređenje turizma.

Literatura

1. Bollen, K. A., Stine, R. (1990). Direct and Indirect Effects: Classical and Bootstrap Estimates of Variability. *Sociological Methodology*, 20, 115-140.
2. Cooper, C., Hall, C. M. (2008). *Contemporary tourism: An international approach*. Routledge.
3. Edwards, J. R., Lambert, L. S. (2007). Methods for integrating moderation and mediation: a general analytical framework using moderated path analysis. *Psychological methods*, 12(1), 1-22.
4. Kantar, S. (2016). *Razvoj održivoga ruralnoga turizma: potencijali Koprivničko-križevačke županije*. Doktorski rad. Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
5. MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M., Williams, J. (2004). Confidence Limits for the Indirect Effect: Distribution of the Product and Resampling Methods. *Multivariate Behavioral Research*, 39(1), 99-128.
6. Marković, I. (2015). Trans-europska transportna mreža i mreža pan-europskih koridora. *Društvena i tehnička istraživanja*, 1(1), 36-50.
7. Mrnjavac, E., Zelenika, R. (2002). *Promet u turizmu*. Fakultet za turistički i hotelski menadžment.
8. Preacher, K. J., Hayes, A.F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior research methods, instruments, & computers*, 36(4), 717-731.
9. Preacher, K. J., Rucker, D. D., Hayes, A. F. (2007). Addressing moderated mediation hypotheses: Theory, methods, and prescriptions. *Multivariate behavioral research*, 42(1), 185-227.

10. Shrout, P. E., Bolger, N. (2002). Mediation in experimental and nonexperimental studies: new procedures and recommendations. *Psychological methods*, 7(4), 422-445.
11. Štetić, S. (2001). Globalizacija avio saobraćaja u funkciji razvoja turizma. *Turizam*, 5, 20-22.
12. Vujović, S. M i sar. (2019). Research of the influence of socio-economic conditions of work on results of business operations of hotel enterprises. *International scientific conferences, CONFERENCE II, Science and innovation*, 104-123.

Abstract: *Tourism has become a driving force in the development of many countries. The development of tourism is influenced by many factors. This paper focuses on the development of infrastructure as an important factor for the development of tourism performance in countries. In order to investigate this relationship, regression analysis was used where the gross domestic product per capita was taken as a moderation variable. In this analysis, he examined the impact of changes in the gross domestic product rate per capita on the impact that infrastructure has on tourism performance. The results showed that the change in the gross domestic product rate per capita significantly affects the three performances of tourism: the volume of tourism participation in gross domestic product, the number of tourist arrivals and total receipts from tourist arrivals, while there is no significant statistical impact on the participation of receipts from tourist arrivals in the country. Based on that, it can be concluded that infrastructure is an important factor for tourism development. Therefore, more investment is needed in the development of tourist infrastructure.*

Key words: *tourism, tourist infrastructure, Gross domestic product per capita, moderation.*

UPUTSTVO AUTORIMA

EVROPSKA REVIJA je naučni časopis Evropskog univerziteta Brčko Distrikta koji izlazi dva puta godišnje. U časopisu objavljujemo naučne radove i prikaze iz svih oblasti društvenih i humanističkih nauka. Radovi koji su već objavljeni u nekoj drugoj publikaciji neće biti prihvaćeni. Ovim uputstvom utvrđuju se način i uslovi publikovanja i utvrđuju se kriterijumi, način i postupak izbora naučnih publikacija za objavu u časopisu. Redakcija časopisa prima radove tokom cijele godine a radovi moraju biti pravopisno i jezički korektno napisani u skladu sa ovim uputstvom. Uz rad autor šalje i potpisano izjavu (prilog na kraju). Po priјemu rada isti se prosljeđuje na adrese minimum dva recezenta, a da bi bio publikovan u časopisu mora imati bar dvije pozitivne recenzije.

KATEGORIZACIJA

Kategorizacija članaka je obaveza i odgovornost uredništva, a mogu je predlagati recenzenti i članovi uredništva, odnosno urednici rubrika. Članci u časopisima se, po COBBISS ili nekom drugom oficijalno priznatom sistemu, razvrstavaju u naučne radove i stručne članke.

Originalan naučni članak načelno je organizovan po shemi IMRAD za eksperimentalna istraživanja ili na deskriptivan način za deskriptivna naučna područja, u kome se prvi put publikuje tekst o rezultatima sopstvenog istraživanja ostvarenog primjenom naučnih metoda, koje su tekstualno opisane i koje omogućavaju da se istraživanje po potrebi ponovi, a utvrđene činjenice provjere.

Pregledni naučni članak predstavlja pregled najnovijih radova o određenom predmetnom području sa ciljem da se već publikovane informacije sažmu, analiziraju, evaluiraju ili sintetizuju, te donosi nove sinteze koje takođe obavezno uključuju rezultate sopstvenog istraživanja autora.

Kratko ili prethodno saopštenje je rad, ali manjeg obima ili preliminarnog karaktera, u kojem neki elementi IMRAD-a mogu biti ispušteni, a radi se o sažetom iznošenju rezultata završenog izvornog istraživačkog rada ili članka koji je u nastajanju (engl. Working Paper).

Naučna kritika, odnosno polemika ili osvrt je rasprava na određenu naučnu temu, zasnovana isključivo na naučnoj argumentaciji, u kojoj autor dokazuje ispravnost određenog kriterijuma svog mišljenja, odnosno potvrđuje ili pobija nalaze drugih autora.

Informativni prilog je uvodnik, komentar i slično.

Prikaz knjige, instrumenta, računarskog programa, slučaja, naučnog događaja i slično jeste prilog u kome autor procjenjuje pravilnost/nepravilnost nekog naučnog ili stručnog rada, kriterijuma, postavke ili polazišta, uz poseban naglasak na kvalitet ocjenjivanog rada.

OPŠTE NAPOMENE

Rad kucati na stranici formata B5(JIS), sa marginama od 2.5 cm (opcija *Normal*), tako što ćete izabrati odgovarajuću tastaturu i font. Radove pisati korишћenjem latiničnog pisma, font *Times New Roman*, veličina 12, prored (*Multiple*) 1, poravnati s obe strane (*Justified*). Napomene (fusnote) pisati korишћenjem latiničnog pisma, font *Times New Roman*, veličina 10, prored (*Multiple*) 1. Obim rada ne smije premašiti jedan autorski tabak.

Radovi treba da budu dostavljeni na elektronsku adresu redakcije: evropska.revija@eubd.edu.ba, u prilogu - kao otvoreni dokument (*Word*). Prije slanja redakciji rad sačuvati u verziji Word 1997–2003 (File - Save as type - *Word 1997-2003*) radi izbjegavanja tehničkih problema uslijed nekompatibilnosti različitih verzija Word programa na računarima.

STRUKTURA RADA

Članak u časopisu mora biti uređen na standardan način, sa navedenim osnovnim elementima članka kao što su: naslov, imena autora, elektronska adresa za korespondenciju, naziv ustanove, adresa.

1. Ime i prezime (svih) autora pisati u gornjem lijevom uglu. Ispred imena navesti naučno zvanje, a iza prezimena staviti znak za podložnu napomenu (fusnotu). U napomeni navesti: naziv institucije (afilijaciju) - navodi se pun naziv i sjedište institucije u kojoj je autor zaposlen; adresa elektronske pošte autora.

2. Naslov rada treba da što vjernije opiše sadržaj rada, prikladnim riječima za indeksiranje i pretraživanje. Piše se ispod imena autora s jednim redom razmaka, velikim slovima (*Times New Roman 14 Bold*), a podnaslovi treba da budu pisani malim slovima (*Times New Roman 12 Bold*). Naslov i podnaslovi treba da imaju centralno poravnanje.

3. Sažetak (apstrakt) rada je kratak informativni pregled sadržaja koji čitaocu omogućava da brzo i tačno ocijeni njegovu relevantnost i koje sadrži termine koji se često koriste za indeksiranje i pretragu članka. Treba da ima od 100 do 250 riječi. Piše se ispod naslova, s jednim redom razamaka, (*Times New Roman 11 Italic*), s oznakom *Apstrakt*.

4. Ključne riječi su termini ili fraze kojih ne može biti više od deset. Pišu se ispod sažetka, s jednim redom razmaka, (*Times New Roman 11 Italic*), sa oznakom *Ključne riječi* i tačkom iza posljednje riječi.

5. Tekst rada piše se ispod ključnih riječi, s dva reda razmaka.

6. Spisak izvora i citirane literature piše se na kraju teksta, nakon dva reda razmaka, (*Times New Roman 12*).

7. Rezime na engleskom jeziku, treba da stoji ispod spiska literature.

8. Ključne riječi na engleskom jeziku pišu se ispod rezimea, s jednim redom razmaka.

9. Prilozi (slike, tabele, grafikoni) mogu biti umetnuti u tekst. Veličinu treba prilagoditi da ne ometaju slanje rada. Prilozi se ne štampaju u boji.

CITIRANJE U TEKSTU RADA

Prilikom pisanja rada potrebno je da se pridržavate APA stila. APA stil je jedan od najbolje dokumentovanih sistema za pisanje, formatiranje i navođenje referenci, sa lako dostupnim priručnikom koje je prilagođeno savremenom akademskom izražavanju. Za razliku od onih stilova u kojima fusnota služi za identifikaciju izvora uz različite dodatne napomene, APA stilom je prostor unutar fusnota predviđen isključivo za dodatne napomene i pojašnjenja autora, dok se skraćena identifikacija izvora nalazi u samom tekstu odmah nakon rečenice koja se citira, a kompletna identifikacija korišćenog izvora nalazi se na kraju teksta u popisu referenci.

PRIMJERI NAJČEŠĆE KORIŠĆENIH IZVORA NAVEDENIH U APA STILU

1. KNJIGA (MONOGRAFIJA)

Prezime, Inicijal imena. (Godina). *Naslov*. Mjesto: Izdavač.

1.1. Jedan autor knjige:

u tekstu: (Simić, 2001: 95)

na kraju rada: Simić, K. (2001). *Umjetnost življenja*. Brčko: SKPD Prosvjeta.

1.2. Više autora knjige:

u tekstu: (Keković i sar., 2011: 56)

na kraju rada: Keković, Z., Savić, S., Komazec, N., Milošević, M., i Jovanović, D. (2011). *Procjena rizika*. Beograd: Centar za analizu i upravljanje krizama.

1.3. Bez autora:

u tekstu: (American Psychological Association [APA], 2009), sve naredne reference mogu i kao (APA, 2009)

na kraju rada: *Publication Manual of the American Psychological Association (6th Edition)*. (2009). Washington, D.C.: American Psychological Association.

2. DIPLOMSKI, MASTER, MAGISTARSKI I DOKTORSKI RADOVI

Prezime, Inicijal imena. (Godina). Naslov. Vrsta rada (diplomski, master, magistarski ili doktorski rad). Mjesto: Ustanova gdje je odbranjen rad.

2.1. Diplomski rad:

u tekstu: (Ivković, 2008: 8)

na kraju rada: Ivković, M. (2008). *Habermasova koncepcija sistemske kolonizacije svijeta života*. Diplomski rad. Beograd: Filozofski fakultet.

2.2. Master rad:

u tekstu: (Vučić, 2012: 26)

na kraju rada: Vučić, S. (2012). *Sekuritizacija kao analitički okvir nacionalne bezbjednosti*. Master rad. Beograd: Fakultet bezbjednosti.

2.3. Magistarski rad:

u tekstu: (Živojinović, 2008: 72)

na kraju rada: Živojinović, D. (2008). *Realizam nivoa analize u međunarodnim odnosima*. Magistarski rad. Beograd: Fakultet političkih nauka.

2.4. Doktorski rad:

u tekstu: (Ejdus, 2012: 145)

na kraju rada: Ejdus, F. (2012). *Uzajamno konstituisanje identiteta političke zajednice i njene bezbjednosti*. Doktorski rad. Beograd: Fakultet političkih nauka.

3. NAUČNI RAD (ČLANAK) U NAUČNOM ČASOPISU

Prezime, Inicijal imena. (Godina). Naslov. Naziv časopisa, volumen (broj), prva strana članka-posljednja strana članka.

3.1. Jedan autor

u tekstu: (Dragišić, 2010: 225)

na kraju rada: Dragišić, Z. (2010). Nacionalna bezbjednost - alternative i perspektive. *Srpska politička misao*, 28(2), 217-232.

3.2. Više autora

u tekstu: (Gad & Petersen, 2011: 325)

na kraju rada: Gad, U. P. & Petersen, K. L. (2011). Concepts of politics in securitization studies. *Security Dialogue*, 42(4-5), 315-328.

u tekstu: (Stanarević i sar., 2012: 155)

na kraju rada: Stanarević, S., Gačić, J. i Jakovljević, V. (2012). Integriranje koncepta *safety* i *security* kulture u korporativnu bezbjednost. *Godišnjak Fakulteta bezbjednosti*, 147-163.

3.3. Više autora, onlajn naučni časopis

u tekstu: (Said & Funk, 2002)

na kraju rada: Said, A. A. & Funk, N. C. (2002). The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution. *Peace and Conflict Studies*, 9(1). Preuzeto 14. novembra 2014. sa <http://www.gmu.edu/programs/icar/pcs/ASNC83PCS.htm>

4. SAOPŠTENJE U ZBORNIKU SA NAUČNE KONFERENCIJE

STAMPANO U CJELINI

Prezime, Inicijal imena. (Godina). Naslov. U: *Naziv zbornika*. (prva strana članka-posljednja strana članka). Mjesto: Izdavač.

4.1. Jedan autor:

u tekstu: (Cvetković, 2002: 37)

na kraju rada: Cvetković, V. N. (2002). Institucije, država, identitet. U: *(Re)konstrukcija institucija: godinu dana tranzicije u Srbiji*. (str. 27-42). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.

4.2. Više autora:

u tekstu: (Jovetić i Janković, 2011)

na kraju rada: Jovetić, S. i Janković, N. (2011). Značaj naučno-tehnološkog razvoja za društveno-ekonomski razvoj zemlje: statističko-ekonometrijski model. U: *Tehnologija, kultura i razvoj: tematski zbornik radova XVIII naučnog skupa međunarodnog značaja "Tehnologija, kultura i razvoj"*. (str. 142-151). Subotica: Udruženje "Tehnologija i društvo"

3.3. Više autora, onlajn naučni časopis

u tekstu: (Said & Funk, 2002)

na kraju rada: Said, A. A. & Funk, N. C. (2002). The Role of Faith in Cross-Cultural Conflict Resolution. *Peace and Conflict Studies*, 9(1). Preuzeto 14. novembra 2014. sa <http://www.gmu.edu/programs/icar/pcs/ASNC83PCS.htm>

5. TEKST PREUZET SA INTERNETA

Prezime, Inicijal imena. (Godina). Naslov. Preuzeto datum. sa Internet adrese

5.1. Jedan autor:

u tekstu: (Žižek, 2013)

na kraju rada: Žižek, S. (2013). *Die Krise des Westens betrifft sowohl Demokratie als auch Finanzwirtschaft*. Preuzeto 14. novembra, 2013., sa <http://www.egs.edu/faculty/slavoj-zizek/articles/die-krise-des-westens-betrifft-sowohl-demokratie-als-auch-finanzwirtschaft/>

5.2. Više autora:

u tekstu: (Cha & Friedhoff, 2013) ili (Cha & Friedhoff, 2013, 14. novembar)

na kraju rada: Cha, V. & Friedhoff, K. (2013). Ending a Feud Between Allies. *The New York Times* [onlajn], str. A1. Preuzeto 15. novembra 2013, sa <http://www.nytimes.com/2013/11/15/opinion/ending-a-feud-between-allies.html>

IZJAVA AUTORA

Autor teksta: _____

Naslov rada: _____

Afilijacija: _____

Kontakt (elektronska pošta i telefon): _____

Godište rođenja: _____

Pod punom moralnom i materijalnom odgovornošću, izjavljujem:

- da tekst dostavljen uredništvu radi objavljivanja u časopisu Evropska revija predstavlja rezultat sopstvenih istraživanja, i da ne krši autorska prava ili prava bilo koje treće strane,
- da su u tekstu poštovana sva pravila citiranja i referenciranja izvora i sekundarne literature (nema plagijarizma u bilo kom obliku),
- da tekst nije objavljen u bilo kojoj drugoj publikaciji pod bilo kojim drugim naslovom, niti u sličnom ili izmijenjenom obliku, te da nije objavljen na nekom drugom jeziku,
- da rad nije i neće biti ponuđen radi objavljivanja bilo kojoj publikaciji u zemlji ili inostranstvu, dok uredništvo časopisa Evropska revija ne izvesti autora o krajnjoj odluci o publikovanju rada.

U _____,
___.__.2022. godine

Potpis autora

_____